

DUHOVNIK V TABORIŠČU SMRTI

Franc Puncer

MOHORJEVA
DRUŽBA

Izdala in založila MOHORJEVA DRUŽBA v Celju
v redni knjižni zbirki za leto 1991

Franc Puncer: DUHOVNIK V TABORIŠČU SMRTI
Slovenske večernice 141

CIP – katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

886.3-94 »1941/1945«

929 Puncer F. »1941/1945«

PUNCER, Franc

Duhovnik v taborišču smrti : (iz nenapisanega dnevnika) / Franc Puncer ; [ilustracije iz avtorjevega arhiva ; besede o avtorju napisal Jožef Smej]. – Celje : Mohorjeva družba, 1991. – (Slovenske večernice ; 141)

ISBN 86-7577-048-0

26843904

DUHOVNIK V TABORIŠČU SMRTI

Franc Puncer

MOHORJEVA
DRUŽBA

CELJE 1991

Spametujte se! (Sof 2, 1)

Beseda o avtorju in njegovi knjigi

Franc Puncer, avtor pričujoče knjige, se je rodil 3. oktobra 1916 v Spodnjih Gorčah, župnija Braslovče, očetu Jožefu in materi Mariji, rojeni Cizej, kot predzadnji od deveterih otrok. Najstarejša od njih je Mara, upokojena učiteljica.

Po petem razredu osnovne šole se je odpravil v Maribor, kjer je kot gojenec takratnega knezoškofijskega dijaškega sementišča končal državno klasično gimnazijo.

Jeseni 1936 se je vpisal na Visoko bogoslovno šolo v Mariboru. V petem letniku bogoslovja je bil na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, ob vdoru Nemcev, posvečen v duhovnika v mariborski stolnici.

Novomašnika Puncerja, predčasno posvečenega, petokolonaši niso imeli na seznamu duhovnikov, zato ga Nemci niso prijeli že aprila 1941, tako kot druge duhovnike. Tako je med vojno poldrugo leto opravljal službo vikarja namestnika pri Sv. Juriju ob Taboru. Hkrati je oskrboval tudi sosednje župnije. Budnemu očesu nemških zavojevalcev ni moglo uiti, da je slovenski duhovnik velika opora ljudstvu. Oktobra 1942 so ga aretirali in prek zaporov v Celju in Mariboru odpeljali v taborišče Dachau.

Po vojni je štiri mesece nadaljeval službo vikarja namestnika pri Sv. Juriju ob Taboru, oktobra 1945 pa je prišel v Gornjo Radgono. Tu je bil devet mesecev kaplan, nato pa župnik vse do 1. avgusta 1989, ko se je odpovedal župniški službi in stopil v pokoj. Sedaj biva v najetem stanovanju na prijaznem hribu blizu radgonske cerkve, Šlebingerjev breg 8. Po svojih močeh še zmeraj rad pomaga v dušnem pastirstvu v Gornji Radgoni, ki je postala »njegovo mesto«, saj je tu kot duhovnik že šestinštirideset let.

Poleg župniške službe je dvaindvajset let opravljal tudi službo dekana ljutomerske dekanije.

Za svoje vzorno in vneto duhovniško delovanje je prejel papeško odlikovanje: monsinjorat.

Med knjige trajne vrednosti moramo šteti tudi to Puncerjevo knjigo, in sicer iz zgodovinskega, občečloveškega in tudi slovenskega razloga.

Uradni zgodovinopisci, predvsem v šolskih učbenikih, niso omenjali deleža verujočih pri osvoboditveni volji Slovencev med drugo svetovno vojno. Morda je bilo lažje biti heroj v zavetju gozdov, primerno oborožen, kakor pa stati ob strani ljudstvu, mu dajati moralno oporo in tako kljubovati tujemu zavojevalcu. Iz pričujoče knjige odseva trdoživo junaštvo mladega duhovnika, ki več kot poldrugo leto vztraja na svoji obširni dušnopastirski postojanki, dokler ga skupaj

z drugimi ne odpeljejo v zloglasne zapore in v izgnanstvo. Njegovo dokumentirano pričevanje popravlja in dopolnjuje našo povojno zgodovino.

Ta knjiga ni roman, marveč dnevnik. Avtor je vztrajal pri naslovu IZ NENAPISANEGA DNEVNIKA. Nerad je privolil v spremembo naslova.

Dnevniki se navadno ne pišejo za javnost. V dnevniku se človek izpoveduje samemu sebi. Vanj izliva najgloblje doživetje, tudi tisto zadnje, božje v človeku, ki osrečuje, odrešuje in napolnjuje s slutnjo o neizmerno velikem in lepem ozadju vsega našega dejanja in nehanja. To pa je občečloveško, »testimonium animae naturaliter christianaе«, pričevanje človeške duše, ki je – hočeš nočeš – po naravi krščanska, pritegnjena v božji odrešitveni načrt, razen če se temu do kraja upre in zataji Boga ne samo v Njegovi pravičnosti, marveč tudi v Njegovi ljubezni.

Dnevnik je avtor začel objavljati v Stopinjah leta 1976. K pisanju so ga nenehno priganjali uredniki, sicer bi Dnevnik res ostal nenapisan, vrezan le na stene srca. V tej knjigi je njegov Dnevnik izpolnjen.

Pisatelj je navadno najprej bralec. Avtor pričujejoče knjige je veliko bral, od igrice v osnovni šoli, ko je nastopal na odru v okviru Prosветnega društva, prek mohorjevsk do slovenskih klasikov Cankarja, Finžgarja, Preglja idr. Ko mu je rodna sestra učiteljica Mara podarila 20 knjig Cankarjevih zbranih spisov, jih je trikrat v celoti prebral. To je treba imeti pred očmi pri slovstvenem ovrednotenju Dnevnika. Avtor se nima za literata, vendar njegova knjiga razodeva, da zna spretno sukati pero.

V dijaškem semenišču je sodeloval pri hišnem almanahu, v bogoslovju je pisal v Lipico in Kraljestvo božje (članke o Slomšku). Pastoralno delo v Gornji Radgoni ga je tako zaposlilo, da je pisal le v Stopinje.

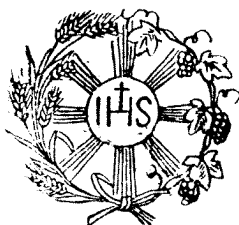
So knjige, ki jih prebereš enkrat za vselej. V tej knjigi pa se lahko vedno znova ustaviš pri tem ali onem datumu. Če ti zapis poljubnega dne priklič žarek upanja in spodbudo za življenjsko pot ter te spomni na pomoč, ki prihaja od zgoraj, potem knjiga ni prišla na svetlo zaman.

Jože Smej

Uvod

Mama, sem obupno zakričal, ko me je gestapovec Wiegele že nič kolikič obesil za roke in noge in sta me z njegovim gestapovskim pomočnikom z žilavkama pobesnelo tolkla po podplatih. Spominu te moje dobre mame naj veljajo ti zapisi.

Nič izrednega ni v njih. So samo ena izmed nešteti zgodb ljudi tistih časov. Takrat je življenje pisalo zgodbe, grozljivke bi jim mogli reči. In v stotisoče, da, v milijone gredo.

Nova sveta maša

o Veliki noči

13. aprila 1941

—

Franc Puncer

Beaslouče

Maribor, bogoslovje, 12. januar 1941

Škof Ivan Jožef nas je, letošnje bodoče novomašnike, posvetil v subdiakone. Soposvečeni Matej mu je v našem imenu obljubil, da bomo ostali zvesti Bogu, škofu in domovini tudi, če pridejo preizkušnje. Res vse kaže, da gremo hudim časom naproti. Hitler koraka, zmaguje, kmalu bomo na vrsti.

Posvečenja sta se udeležili mama in sestra Mara. Prijatelj Dominik nas je nekatere subdiakone povabil na svoj dom. Ob dobri kapljici smo kar veselo proslavili dan, ko smo začeli redno moliti brevir. Nekaj manj potrebnega »imetja« sem z mamo in sestro za vsak primer poslal domov.

Maribor, februar 1941

Kako so se lani v tem času bodoči novomašniki pripravljali na »novo mašo«! Sestavljali so sezname povabljenecv, dali tiskat podobice in vabila, načrtovali slovesnost vsak s svojim ceremoniarjem in živeli v sladkem pričakovanju. Nekaj podobnega počenjamo tudi mi, pa se pri tem zavedamo, da ne vemo, ali bomo novomašne slovesnosti sploh dočakali.

Maribor, marec 1941

V našo duhovno pripravo na posvečenje vdirajo grozeči politični dogodki. Cvetković in Marković sta podpisala pakt s Hitlerjem, a sta bila v Beogradu ob vrnitvi slabo sprejeta. »Bolje rat nego pakt!« Med duhovnimi vajami za diakonat je bil pakt odpovedan, kraljevo namestništvo je odstopilo, na prestol so posadili Petra II. Ljudi se je polastilo ponosno navdušenje za ogroženo domovino. Tudi doslej politično dokaj zaspani Maribor se je zganil. Po ulicah so se zbrali ljudje, predvsem mladina, in vzklikali domovini. Od ganotja solznih oči smo skozi okna gledali, kako je sokol nosil orlovsko zastavo, desno in

levo pa sta korakali članici dekliških krožkov. Slovenski fant–orel pa je nosil sokolsko zastavo v družbi dveh sokolic. Če le nismo prepozno prišli k pameti. Ni pa mi bilo po volji, da so nepreračunljivci metali kamenje v pastorjevo hišo, saj menda ni hitlerjanec.

Maribor, torek, 1. april 1941

Vodstvo je bogoslovje razpustilo, izročili so nam dokumente, bogoslovci, razen nas diakonov, so odšli na domove. Kot praefectus generalis sem vodil delegacijo k škofu Ivanu Jožefu s prošnjo, naj nas diakone posveti v duhovnike, preden izbruhne vojna. Za dan posvečenja smo določili cvetno nedeljo, 6. aprila. Še domov sem se peljal z vlakom obiskat mamo, ki je zbolela. Z domačim dekanom sva se domenila, da bo nova maša na veliko noč. Rojaka Šketa sem pismeno prosil za novomašnega pridigarja, če si ne bo upal priti, pa bo pridigal domači dekan.

Maribor, 2. april 1941

V Cirilovi knjigarni sem si nabavil novomašni križ in tisoč novomašnih spominskih podobic. Pod vodstvom spirituala Kara smo začeli duhovne vaje kot pripravo na posvečenje. Pred dnevi so bili kar trije bogoslovci operirani na slepiču, med njimi Franček s Frama in Izidor z Gomilskega, oba letošnja novomašnika. Diakonata nista mogla prejeti, ker sta takrat ležala v bolnišnici. Franček sedaj z nami opravlja duhovne vaje, da bo o pravem času posvečen za diakona, Izidor pa še ni okrevljal. To so svojevrstne duhovne vaje. Karo neutrudno bere lepe duhovne misli, mi jih poslušamo, pa tudi nemške avione, ki že preletavajo Maribor. Medtem je Simonićeva vlada reševala mir, ljudje pa v Beogradu in drugod ponavljajo: »Bolje rat nego pakt!« Hitlerjev radio nas že strupeno napada. Prevzeti in prestrašeni pred veličino nenadnega posvečenja se mrzlično učimo maševanja. S teološkimi vedami smo dokaj na tekočem, obredov pa še skoraj nič ne znamo. S Feliksom se skupaj vadiwa maševati. Deliti zakramente in zakramentale se bova učila, ko bova že mašnika.

Maribor, 4. april 1941

V cerkvi pri Sv. Jožefu smo opravljali skušnjo iz obreda maševanja. Tedaj so sirene zatulile alarm, iz cerkve smo zbežali v malo obokano obednico. Ko je minilo, smo nadaljevali. Na vrsti je bil Feliks, nato jaz. Ne gre in ne gre gladko. V poltemi in razburjenju sem se vedno znova obračal na levo namesto na desno. Rubrike pa so stroge.

Maribor, 5. april 1941

V odmorih duhovnih vaj smo poslušali radijska poročila, tudi nekaj črnega piva smo popili vmes in se zamerili prefektu Maksimilijanu. Duhovne vaje, da se Bog usmili. Proti večeru sem sedel v svoji lepi sobici, hotel sem se zares zbrati in v miru misliti na jutrišnji dan posvečenja. Okno sem moral zagrniti, saj je ukazana stroga zatemnitev. Zelo se bojim, da bi kdo od domačih prišel na posvečenje. Kako ga bom potem spravil domov, saj vlaki in avtobusi ne vozijo več redno in so prenatrpani. Od rojaka Šketa sem prejel odgovor, da mi ne more priti pridigat za novo mašo. Nocoj ne grem nič več v družbo prijateljev. Sam hočem biti in zelo sem srečen, da bom jutri posvečen v mašnika.

Maribor, cvetna nedelja, 6. april 1941

Ob 6.30 smo odšli v stolnico s svečo v roki. Doživetje mi nekoliko grenijo težave s črevesjem. Sicer pa je to najlepši dan v mojem življenju. Tako rad bi objel vse sobrate, ki korakajo z menoj na kraj posvečenja. Pristrčno stisnem roko Feliksu, s katerim sva posebej povezana. V polmraku začnemo. Nobenega ceremoniarja ni, ne prave asistence kanonikov, vse je drugače kot druga leta. Tudi od doma ni – hvala Bogu – nikogar. Že začnejo klicati imena, hitro pogoltnem slino, da potem s čistim glasom pogumno izjavim: Adsum – sem tukaj. Glej, Gospod, prihajam, da izpolnim Tvojo voljo. Potem ležemo na oltarne stopnice in molimo: Kyrie eleison – Gospod, usmili se nevrednih in stori nas vredne. Nato so zatulile sirene. Verniki, malo jih je bilo, v silni gneči bežijo iz cerkve. Naš dragi škof Ivan Jožef joče in izdavi: »Bi tudi mi zbežali?« »Ne, prevzvišeni,« odgovorimo soglasno. Kanonik Cukala posreduje, da slovesnost spet steče. Sprejmi, sveti Oče, moje prvo daritev, »pro omnibus peccatis et negligentis meis« (za vse moje grehe in malomarnosti), za mamo, oba brata, ki sta v vojski, za sestre, sorodnike, dobrotnike, pokojnega očeta in vse moje rajne.

Naša družina 1941 – sestro Maro so že zaprli

Naj bodo te roke, ki si mi jih mazilil, zvezane samo za službo Tebi. Rdeč mašni plašč naj me zavezuje vedno ljubiti Tebe in ljudi. Domine non sum dignus – Gospod, nisem vreden telesa in krvi, ki sem ju sam sopsosvetil. Škof ves zbran in nežen opravlja obred do konca: Sprejmi oblast zavezovati in razvezovati! Tedaj so se zamolklo oglasili težki topovi od meje. Kaj je res to dan mojega posvečenja? Moj najlepši dan? Nekdo je prišel iz zakristije med novomašnike in nedolgo zatem mi Franček, ki je hkrati prejemal diakonat, zašepeče: »Vojna je.« Takrat sem zavestno čutil težo mašnega plašča na ramenih. Missa est (maša je končana).

V zakristiji sem škofu povedal nekaj besed: »Prevzvišeni, med tuljenjem siren in bobnenjem topov nas je sprejel Gospod za svoje duhovnike. Iz srca smo hvaležni Njemu in vam, da sta pohitela in nas nista odvrгла. Samo eno bi vam radi danes rekli, da je to naš najlepši dan. Molite za nas, da bomo zvesti.« Alarm nas je nekaj časa zadržal v zakristiji, nato smo hiteli po prazni ulici v bogoslovje. Sestram smo podelili novomašni blagoslov, one pa so nam pripravile slavnostni zajtrk. Nato je ravnatelj Ostrc poslal naročilo, naj gremo hitro prek mosta, ker ga bodo kmalu vrgli v zrak. V treh kovčkih sem imel zloženo svoje imetje. Iz njih sem v aktovko stlačil nov talar, brevir, direktorij, intencijsko knjigo, brivski aparat in zavojček bonbonov. Vse drugo, tudi novomašne podobice, je ostalo tam. V roko sem vzel še dežnik. Tako smo šli novomašniki (Poznik in bolni Gungl sta ostala v Mariboru) prek mosta z namenom, da pridemo ta dan vsaj do Frama, kjer je doma Franček. Tam bomo imeli naslednji dan nove maše, da bomo vsaj še enkrat maševali, preden nas pokličejo v vojsko. Povsem miren sem sprejel ta načrt. Na mostu so res nekaj pripravljali za razrušenje. Tam smo srečali še prijatelja Šmida. Rekel je, da gre v urad. Množica vojaštva se je valila iz mesta, samaritanski oddelki pa nasprotno, v mesto. Bunkerji ob mostu so bili prazni. Zbogom, Maribor, mesto moje mladosti. Došel nas je mesarski vajenec s konjsko vprego. Prosili smo ga, da je vzel s seboj pred kratkim operiranega Frančka, z njim pa še Mateja in Stanka. Pomislil sem, da jih morda vidim zadnjikrat, pa še v roko seči jim ni bilo časa. Preostali novomašniki: Feliks, Zupan in jaz ter Felikov brat Jože nismo dolgo pešali, ko nas je neki človek na namig pobral na škripajoči poltovornjak in nas potegnil do Slovenske Bistrice. Tam nam je vozilo ponudil, če si vemo z njim kaj pomagati. Očividno je nekam bežal. Zahvalili smo se in se napotili k župniku Šolincu. Ves srečen, da ima v hiši pravkar posvečene mlade duhovnike, nam je priredil bogato kosilo s pristrčno napitnico ob buteljki brantnerja. Zunaj na nebu so s čudnim ropotom leteli nemški bombniki v obliki črke V, mi pa smo jim prešerno zapeli: Glej, glej, kak' mimo gre, še ne pogleda me... V vojašnici so nam zagotovili, da bo v kratkem odpeljal

tovornjak v Celje in nas vzel s seboj. Čakali smo dolgo, pa se ni uresničilo. Na tovornjaku so se tedaj pripeljali fantje v sokolskih uniformah. Imajo posebno izdajo Večera, v katerem piše, da je Jugoslavija sklenila pakt z ZSSR. Z njimi smo se peljali do Konjic, kjer so izstopili, mi pa smo pregovorili podnarednika, šoferja, namenjenega v Slovenj Gradec, da je peljal prek Dobrne. Tu se je Zupan napotil proti Celju, mi trije pa proti Galiciji. V zavetju smrek smo gredoč videli padati rušilne bombe. Tako je prišel novomašnik Feliks na svoj dom. Meni so posodili kolo, jaz pa sem tam pustil dežnik, a sem ga polomil, ker je pozneje začelo deževati. Moker sem se v mraku pripeljal domov v Spodnje Gorče. Trenutek, ki sem ga v duhu že tolikokrat gledal. Oj hišica očetova, Bog živi te. Mama je ravno prišla na prag. »Mama,« sem zaklical. »Kaj,« je vprašala, saj me v temi še ni spoznala. »Sedaj sem tu.« »O ti moj Frencek!« Pred hišo je bil slavolok s slovenskimi zastavicami, v hiši pa vsi sorodniki, razen mobiliziranih, med njimi oba brata. Tudi sosede so se hitro zbrali. Razpoloženje je bilo pristrčno slovesno pa tudi polno bolečine in strahu pred negotovo prihodnostjo.

Spodnje Gorče, 7. april 1941

Dekana sem prosil, naj bi maševal že v sredo, pa me je pregovoril za veliki četrtek, ko je spomin Jezusove nove maše. Potem sta prišla Izidor in Jože, bogoslovca z nahrbtnikoma. Mnenja sta, da nam ni priporočljivo čakati na nemško vojsko, ampak naj se vključimo v kako jugoslovansko enoto. Sprejel sem njun predlog. Pri sosedu smo kratko poslušali radijska poročila, nato pa s pošte klicali vojaško poveljstvo v Trbovljah. Rekli so nam, naj pripravljeni čakamo doma. Popoldne me je prijatelj Jože z motorjem potegnil v Celje. Tam sem znova nabavil spominske podobice, pa samo tristo primerkov. Prejšnje sem moral pustiti v Mariboru. V Celju je bil alarm, med ljudmi splošna pobitost, od nekod se je čulo topovsko streljanje. Slovenec je ta dan v Celje še prišel in poročal o razbitju Beograda in da je med žrtvami tudi dr. Kulovec, predsednik SLS. Takrat so bili zelo mrzli dnevi. Strupene sape so vele od severa. Ubogi fantje v vojski. Meni in mojim domačim je bilo toplo pri srcu in zelo srečni smo bili tiste dni, čeprav se je vsa okolica tresla in drhtela v pričakovanju, da nam kruti razbojnik s severa usuznji domovino.

Braslovče, 10. april 1941

Feria V in Coena Domini – veliki četrtek. Na dan moje prve maše je bil svet lahno pokrit s tenko plastjo snega. Bilo je mrzlo in sonce je lepo sijalo. Doma so se zbrali samo najožji. Sestra Mara mi je oskrbela novomašni križ, saj sem že kupljenega tudi moral pustiti v Mariboru. Mara mi je tako lepo govorila v imenu vseh: »Trnjeva bo tvoja duhovniška pot, saj jo simbolično tudi začenjaš v dnevih Gospodovega trpljenja. A ko bo najhuje, se spomni, da imaš doma ljubeča srca. Bog in Mati božja sta s teboj.« Nato smo šli prek belih, v soncu žarečih travnikov. Nismo šli v gruči, ker smo se bali sovražnih letal. Kolikrat sem v minulih letih in mesecih mislil na to pot k novi maši. Kot majhen solarček sem neštetokrat tekkel tod, da ne bi zamudil ministriranja pri maši. Že precej časa sem se tudi zavedal, da me domača godba na tej poti ne bo spremljala, saj je letošnjim novomašnikom Hitler hitro pripravljaj drugačno godbo.

Naša cerkev Marije Vnebovzete je bila lepo okrašena. V zakristiji sem se oblekel in s štirimi ministranti pristopil, da opravi slovesnost velikega četrтка. Dekan, kaplan in upokojeni Slavec so stali ob strani. Treme skoraj nisem čutil, čeprav sem maševal prvič in sam. Introibo ad altare Dei (stopil bom k božjemu oltarju). Gloria in excelsis Deo (slava Bogu na višavah) sem baje dobro in doživeto zapel. Potem so orgle utihnile v spomin Gospodovega trpljenja. Virantovi pevci so tako pretresljivo zapeli: Večerja zadnja je minila, ljudje pa so molili in se solzili. Pri spremenjenju sem bil zelo ganjen, stiskal sem sveto hostijo in kelih in prosil Jezusa, naj mi nakloni milost zvestobe, vsem mojim in domovini pa mir. Obhajal sem sebe, potem pa tri domače duhovnike, mamo, sorodnike in vse vernike, ki so bili zbrani. (Dekan mi je po maši rekel, da sem nadvse spretno in hitro obhajal, kar mi je seveda zelo godilo.) Še zahvalno pesem smo zapeli, nato pa je dekan stopil na prižnico in povedal čudno novomašno pridigo: »Razglas bana Dravske banovine: Sovražnik se bliža, sprejmite ga mirno. Pojdite na svoje domove,« je še pridal. Takrat mi je seveda zelo težko leglo na dušo.

Braslovče, velika noč, 13. april 1941

Na moji novomašni podobici je zapisano: Nova sveta maša o veliki noči 13. aprila 1941. Cerkev je bila polna rojakov, srca zbegana in prestrašena. Na koru pevci kakor da bi kričali: Kyrie eleison. Tako me je ta krik prevzel, da sem komaj iztisnil: Gloria in excelsis Deo. Tudi dvojni Aleluja po *Ite missa est*, ki sicer tako lepo

doni, je bil poln bolečine in resignacije. Prav takrat so na motorjih pridrveli v Braslovče prvi nemški vojaki. Doma smo imeli z najožjimi sorodniki kosilo. Moških skoraj ni bilo, tudi oba brata se še nista vrnila iz razpadle jugoslovanske vojske in nič nismo vedeli, kje sta. Med kosilom smo si skrivaj otirali solze. Skušal sem sebe in navzoče opogumiti s kratkim nagovorom, opiraje se na začetek maše, ki smo jo pravkar opravili: »Vstal sem in sem pri tebi.«

Braslovče, april 1941

Sosedova Cilka je šla v Maribor. Prosil sem jo, naj se oglasi pri škofu in mu poroča o meni. Prinesla mi je dovoljenje za spovedovanje in pozdrave. S svetim strahom sem prvič stopil v spovednico skozi srednja vrata in se počutil zelo nevrednega, ko so starejši ljudje poklekovali, se obtoževali in mene mladeniča prosili odveze. 21. aprila smo se braslovški duhovniki, tudi lanski novomašnik Viktor je šel z nami, v Solčavi udeležili pogreba župnika Leopolda Arka. Pravi čas se je umaknil, gestapo je že začel zapirati duhovnike, učitelje in druge vidnejše ljudi. Tudi sestro Maro, učiteljico na Vranskem, so aretirali in jo odgnali v taborišče pri kapucinih v Celju. Od Sv. Jurija ob Taboru so prišli zastopniki župljanov prosit, naj pridem v nedeljo, 27. aprila, maševat za farno žegnanje. Župnika so jim zaprli. To nedeljo sem torej zjutraj maševal na Gomilskem (tudi tamkajšnjega so odgnali), nato pa slovesno pri Sv. Juriju. Čudovito je bilo. Pozabil sem na besnega okupatorja tam zunaj, na strah, ki nam je zadnje dni zlezal v kosti, na temno prihodnost. Predokus nebeških radosti, sem pomislil. Ta lepa urejena šentjurska cerkev, marmornat tabernakelj z verthajmsko ključavnico, prekrasen kelih, bleščeča se mašna oblačila. Pevci so tako ubrano peli, ljudje navdušeno sodelovali, namesto zvončkljanja je donel gong. Zahvaljen Bog. Čutil sem: naj se zgodi karkoli, Sv. Jurij ob Taboru bo moj prelepi spomin.

Braslovški dekan je pogumno prebredel Savinjo in se aretaciji izognil na Hrvaško. S kaplanom Frančkom pa je bilo takole: prišel je policist in vprašal: »Herr Kaplan, haben sie einen Revolver?« »Nein.« »Haben sie eine Schreibmaschine?« »Ja.« »Geben sie her.« »Haben sie einen Motorrad?« »Ja.« (»Gospod kaplan, imate revolver?« »Ne.« »Imate pisalni stroj?« »Da.« »Dajte ga!« »Imate motorno kolo?« »Da.«) Sedel je na motorno kolo in ga vžgal. Franček je še utegnil opomniti: »Aber Motorrad ist neu und noch plombiert.« »Ich scheisse auf deine Plombe!« (»Toda motorno kolo je novo in še zaplombirano.« »Podelam se na tvojo plombo!«) se je odrezal in oddivjal po trgu. Naslednji dan so vzeli tudi Frančka. V Braslovčah je ostal

samo upokojeni Slavec, na Gomilskem pa je pel novo mašo Izidor, ki je medtem okreval in ga je škof posebej posvetil. On je sedaj skrbel za domačo župnijo in Šent Pavel.

Sv. Jurij ob Taboru, od maja 1941 do oktobra 1942

Od škofa sem dobil dekret, »da v župniji Sv. Jurija ob Taboru in v sosednjih župnijah, kolikor niso zasedene, opravljam dušno pastirsko službo«. Tako občasno s kolesom vozarim po prašnih, včasih blatnih, v zimi pa ledenih cestah trikotne doline med Braslovčami, Vranskim in Šent Pavlom. V območju mojega delovanja so župnijske cerkve Sv. Jurij ob Taboru, Sv. Pavel pri Preboldu, Gomilsko, Marija Reka in podružnice Sv. Miklavž, Kapla, Sv. Matevž, Sv. Rupert, Grajska vas. Večkrat me kličejo na pomoč v Braslovče, na Vransko, kakega bolnika grem sprevidet tudi ven iz svojega delokroga. To je bilo treba doživeti, potem razumeš vso slast mladega duhovniškega življenja. S kolesom od župnije do župnije, od cerkve do cerkve. Prej sploh nisem slišal, da bi kdo dvakrat na dan maševal, sedaj mašujem vsako nedeljo trikrat, ob delavnikih pogosto dvakrat. K Sv. Juriju, kjer se največ držim, prihajajo ljudje ob sobotah zvečer k spovedi od vseh strani. Po hitrem postopku odvezujem te pridne ljudi do enajstih, do polnoči.

Na binkoštni torek smo po navadi šentjurske župnije poromali na Sveto planino. Prek globač in gričev, v pomladansko prelest ognjenih, nas vodi pot. Le za trenutek te kljune v veselo srce zavest, da je ta slovenska lepota zaslužnjena. Proti koncu poti, ko se že vidi cerkev, pa strahotna slika: nemški vojaki so že od jutra prestrezali romarje, ki so prihajali od vseh strani, in jih po prostrani planoti pod cerkvijo uvrščali v kljukasti križ. Onemogel srd in bridka žalost sta nam stisnila srce. S svojo skupinico romarjev sem se trepetaje srečno izognil zasedi vojakov na poti. Ko je zvon zazvonil k maši, so smeli tudi ljudje iz kljukastega križa v cerkev.

Veronika, gospodinja pregnanega župnika, in njegova sestra Marija mi strežeta kakor dve svetopisemski Marti. Občudujem to Veroniko. Če bi bila malce hudobna, bi upravičeno mislila: Če je naš gospod moral proč, kaj delaš ti, mladenič, tu? Pa ne, Veronika je zlata duša. Samo z belim kruhom me hrani. Večkrat ji rečem: »Veronika, vi me razvajate z belim, v kozici pečenim kruhom. Kaj, če me bo Bog kaznoval, da kdaj še črnega ne bom imel?« Ob nedeljah me navadno povabijo na kosilo tri sestre Radiškove, dobrodelni farani pa v župnišče prinašajo dobrote, da se preživimo.

V bivši kaplaniji imam pisarno in spalnico. Sedim

Prijatelja Plavšak in Cukala – oba je okupator ubil

zunaj na stopnicah in molim brevir. Ljudje gredo mimo in pozdravljajo: »Dober dan, gospod župnik.« Da, za gospoda župnika me kličejo. Pa še krstiti prav ne znam, ker smo se v bogoslovju v naglici naučili samo maševati. Organist Gustl mi svetuje in pomaga. Da vsaj od spodaj spet vidiva gore, jo s Feliksom poleti večkrat mahneva v Logarsko dolino. Pri sestrah mašujeva v sobi. V cerkvici si ne upava, ker hočeva ostati neopažena. Prelepo mi je. Toda ne. Na domu imamo pripravljene nahrbtnike, v njih najnujnejše potrebščine, če nas bodo izselili. Družine, ki imajo kakega člana izgnanega v Srbijo (kakor je sestra Mara) ali zaprtega, gestapovci nenapovedano naložijo na »marico« (tako pravimo črno zagrnjenim tovarnjakom) in odpeljejo. Najraje ponoči. Nekaj mojih faranov in prijateljev so že pozaprli in odpeljali v Celje. Obiskal sem jih, zaprte v neki šoli. Skrivaj smo se pozdravljali skozi okna. Nekateri so se vrnili, druge so odpeljali v taborišča. Z Izidorjem si v mladostni nepremišljenosti domišljava, da se bova aretaciji izognila, če ne spiva doma. Tu in tam sva prespala pri mojih, pa njegovih sorodnikov in drugih znanih. Sčasoma sva vendarle spoznala, da naju bodo gestapovci tem bolj gotovo zaprli, če zvedo za njihovo početje. Pa še tiste, pri katerih dobiva prenočišče, bi spravila v veliko nevarnost.

Prijatelj Ludvik je bil delovodja v malem kamnolomu v naši bližini. Mama mu je dajala vsako jutro v termovki s širokim vratom s seboj okusno malico. Njegov predstojnik Avstrijec ga je pri jedi tako milo gledal, da mu je tu in tam rad ali nerad odstopil del tople malice. Ludvik pa je mrzil te okupatorske aktiviste. Ujel je mačka, ga zaklal in mama je drugi dan pripravila golaž iz mačjega mesa. Upravnik ga je s tekom pojedel. Toda čez kak dan je eden od delavcev zamijavkal, ko je ta mož stopil med nje. Nekako je zvedel, kaj se je zgodilo. Ludvika so zaprli. Kako smo trepetali zanj! Ko so naslednjič streljali talce, je bil med njimi. Kakšno lepo poslovilno pismo je pred smrtjo pisal mami: »Mama, našel sem Boga.« Na moja vrata redno lepijo sezname ustreljenih talcev. Kar grozljivo število mojih faranov je med njimi. V gozdovih so partizani, ljudje jim dajejo hrano in če jih kdo izda, plačajo z življenjem.

Mama je zbolela: angina pectoris, je ugotovil zdravnik. Morali smo jo dati v celjsko bolnišnico. Občudujem zdravnika, Nemca, kako je zavzet zanj. Meni je dovolil, da sem ves dan ob njej. Za trenutek izčrpana zaspi, pa se takoj zdrzne in odpre oči. Tako ves dan. Kako se bojim. A proti večeru zaspi in spi celo uro. Zdaj vem, da bo okrevala. Hitim domov, da potolažim domače.

S Feliksom sva se nekaj dni pred božičem spet zapeljala v Logarsko dolino. Pri sestrah sva maševala in sedla k zajtrku. Nekdo je potrkal in rekel: »V Solčavi je cerkev nabito polna ljudi, ker je nemški duhovnik napovedal, da jih bo danes prišel spovedat za advent.

Že več ko uro čakamo, pa ga ni. Prosimo gospoda, da prideta spovedovat in maševat.« Spogledala sva se: tako je z najino konspirativnostjo. Kako vedo, da sva tu? Z avtom (le kje ga je staknil?) naju je hitro potegnil v Solčavo in čez četrto uro sva že sedela vsak v svoji spovednici in tem dobrim ljudem smela pomagati, da bodo za prvi božič v zaslužnjeni domovini sprejeli Gospoda.

Ob nedeljah me sosedov fant s kljusetom, vpreženim v mesarski voz, vozi maševat v Šent Pavel. Zima je zelo huda. Veronika mi dá vročo opeko pod noge, da mi gredoč ne odmrjo. Nimam pravega zimskega plašča, ker je ostal v Mariboru. To ti je vožnja. Tonček počí z bičem po kljusetu, ta pa poskoči in nadaljuje lepo počasi po zasneženi in ledeni cesti. Po maši me počaka mlad kmet s hribov ob Marija Reki. Njegov sosed je na smrt bolan. Vzamem Jezusa in gremo. Mestoma je veter napihal snega, da gaziva do pasu in še čez. Pa gre, saj sem navdušen smučar. Zvečer mi je prijetno ob zakurjeni peči pa tudi pri srcu mi je toplo.

Na praznik treh kraljev so gestapovci na Gomilskem počakali Izidorja kar v zakristiji, da je prišel od oltarja, in ga aretirali. Na nesrečo je imel v žepu tiskovine, ki jih je ponarejal, da je ljudem pomagal pobegniti v Ljubljansko pokrajino. Še štamčilke je tako dovršeno ponarejal, da so veljale. Sedaj pogosto obiščem njegove starše in jih skušam krepiti, pa sem sam ves prestrašen in poln zlih slutenj.

K Sv. Juriju je prišla četa starejših vojakov na okrevanje. Vsako jutro imajo zbor na trgu med kaplanijo, kjer stanujem jaz, in župniščem, v katerem je Heimatsbund. Poveljuje jim vsaj na videz dobrosrčen starejši podoficir. Ko je neko jutro kot po navadi končal zbor s pozdravom: »Heil, dritte Companie!« ga je Marta pripeljala k meni na šilce žganja. Kar dvakrat mi je ob tej priliki položil na srce: »Gospod kaplan, delajte samo to, kar mora delati katoliški duhovnik.« Očitno ve, v kaki nevarnosti sem, pa bi me rad obvaroval pred gestapom. Tudi slovenski moški, prisiljeno mobilizirani v Volkssturm, vadijo korakanje na trgu. Ves v ognju in zanosu jim poveljuje domačin. Vsak čas ga čujem v pisarno, ko z visokim glasom kriči: »Alles hört auf mein Kommando!« (»Vsi ubogajte moja povelja!«) Ubogi ljudje.

Izidorja so spustili iz celjskega Starega piskra. Kakor nor planem na kolo in zdrvim v Gomilsko, da ga pozdravim, da se poveselim s starši, ki so toliko trpeli te tedne. Ko sva sama, pa mi pove, da je spuščen pogojno, če bo redno prihajal gestapu »poročat«. Da bi to delal, mu na misel ne pride. Svetoval sem mu, naj se nemudoma potegne nekam v rajh. Pravi, da bo razmislil, potem pa se neugnano vrže v duhovniška opravila in uživa, uživa.

Nekje v Črnem vrhu so se spoprijeli partizani in Hitlerjevi. Padle partizane so potem zmetali na lojtrski voz nalašč tako, da

roke in noge bingljajo raz lojtrnice. Naš nesrečni kmet jih vozi pod mojim oknom, da jih bodo zagreblili nekje ob pokopališču. S tresočo roko sem zgrabil kropilo in jih skozi odprto okno poškopil. In čez nekaj dni . . . V okrogli košari so prinesli v župnišče – Heimatsbund človeka. Košaro so postavili na balkon. Kmalu je pred župnišče pripe-ljal avto, iz katerega sta stopila zdravnik v belem in še nekdo. Videl sem, kako je onemu v košari dal injekcijo, nato pa je k njemu pristopil še drugi. Zvečer smo že vse vedeli. Moj dobri znanec iz klasične gimna-zije v Mariboru, Remic iz Nazarij, je bil tudi ranjen v Črnem vrhu. Priplazil se je do potoka. Zaradi šumenja vode partizani niso slišali njegovega stokanja, če so ga sploh prišli iskat. Ta dan se je z zadnjimi močmi priplazil do bližnjega kmeta. Ta je najprej z metlo pometel črve iz njegovih ran, potem pa je, zavedajoč se nevarnosti za svojo družino, zadevo prijavil. Injekcijo so revežu dali, da bi mogel umirajoč še kaj povedati.

Takoj ob začetku okupacije smo doma na mestu, ki smo si ga zapomnili, zakopali nekaj novcev z napisom: Bog čuva Jugo-slavijo. Pod peč v koči pri našem vinogradu pa smo položili 20 knjig spisov Ivana Cankarja, last sestre Mare, in odprtino zazidali. Ob dne-vih mojega posvečenja v Mariboru sem si zapisal nekaj datumov in spominov. Sedaj sem tudi te zapiske skril, in sicer v razpoko med kamni v stolpu Sv. Jurija. Že vnaprej za trenutek čutim, kakšna bo slast, če bomo kdaj mogli te »zaklade« spet spraviti na svetlo.

V cerkvi ne smem izustiti slovenskih besed, nemških pa nočem. Nedeljsko oznanilo spišem v nemščini (sicer so pa to v glav-nem objave, za koga bo sv. maša). Da mi ga ni treba brati, ga obesim na oglasno desko. Za prvo obhajilo pri Sv. Juriju pripravlja otroke Kovačica na svojem domu. Po končani »slovesnosti« prvega obhajila v cerkvi je prišla učiteljica, Nemka, in nas povabila na trg ter nas fotografirala. Potem nam je poslala prav lične fotografije.

Velika noč bo 5. aprila, dan pozneje prva obletnica mojega mašniškega posvečenja. S kolesom se vozarim od župnije do župnije in še k podružnicam, da dam ljudem priliko za velikonočno spoved. V prostem času prevajam najbolj znane velikonočne pesmi v latinščino. Kakor že prej za božič. Če ne smemo peti slovensko, tudi nemško ne bomo. Organist Gustl me pri tem lojalno podpira. Tako so nastale »umetnine«, sicer z mnogimi napakami, a ljudje so vedeli, kaj je vsebina pesmi. V prevodu smo peli: Oljsko goro tiha noč pokriva, Zveličar gre iz groba, Skalovje groba se razgane, pa mašne in Marijine.

Večerja zadnja je minila

*In coena ultima Redemptor
discipulis locutus est,
apostolorum greges beatus
in psalmis obmutatus est.
Quam tristis lucet luce clarus
mons Oliveti mons amarus.*

*Mandatum, ecce, novum vobis,
ut diligatis invicem.
Tunc omnes homines cognoscunt,
ut me habetis pastorem.
Quam tristis...*

Zveličar gre iz groba

*Redemptor surgit potens
et vincit mortem victor.
Est agnus augustissimum,
nos amans cor castissimum.
Alleluia.*

*Quam clare fulget latus
peccatis vulneratum.
In ligno erat mortuus,
de ligno regnat nunc vivus.
Alleluia.*

Oče večni visokosti

*Maiestatem Deus tuam
humiles cognoscimus,
ut remittas nobis culpam
poenitentes poscimus.
Peccatorum miserere,
cor converte hominum,
ut in coelis te videre
possimus in perpetuum.*

*Gloria in coelis Deo
terra pax hominibus,
gratiam et cordi meo,*

*pacem terris omnibus.
Tibi Christe, Agnus Dei
ardentes cantabimus,
te Creator omnis rei
humiles cognoscimus.*

*Credimus in Deum Patrem
creatorem omnium
et quem misit Iesum Christum
Redemptorem hominum.
Spiritus est sanctus Deus
fons divine gratiae,
Trinitas est unus Deus
fides nostrae gloriae.*

Ave, tisočkrat ave . . .

*Ave,
milies ave
tibi Regina: salve,
Maria.
Turba fidelium
te benedicat,
copia martyrum
tecum exultat.
Ave,
milies ave.*

Kakor v prvi svetovni vojni bodo tudi v tej vrgli zvonove iz zvonikov in jih prelili v topove. Za zvonove, ki so izredne zgodovinske, umetniške ali muzikalne vrednosti, je možno vložiti prošnjo za »Befreiung von der Ablieferung« (oprostitev od obvezne oddaje). Zdaj cele popoldneve plezam po ostrejših v stolpih »mojih« župnijskih in podružničnih cerkva in prepisujem napise in letnice zvonov. Vse bi rad rešil.

Izidorja so spet zaprli. Kot môra mi ta vest leži na duši. Vsak čas mislim nanj in mrzel pot me oblije. Samo obilna zaposlenost in utrujenost me rešujeta, da ponoči še zaspim. Tudi njegovo župnijo Gomilsko in Šent Pavel spet sam oskrbujem. Domači so dobili iz Starega piskra v pranje njegovo okrvavljeno perilo. Sedaj se tudi meni slabo piše.

To leto so češnje bogato obrodile. Ob godu so mi mnogi prinesli steklenico češnjevega žganja, sladkega in dišečega. V preda-

Odslej bom številka 43016

lu pod umivalno mizo imam te steklenice lepo razvrščene, vsak, ki bo prišel v pisarno, bo lahko dobil šilce. Kako rad imam dobre ljudi, ki v teh strašnih časih tako zvesto živijo krščansko življenje in vsemu navkljub nedeljo za nedeljo množično polnijo cerkve vedoč: ta, ki tu domuje, nam edini lahko pomaga.

Celje, Stari pisker, celica 37, 20. oktober 1942

Dobrih osemnajst mesecev sem duhovnik, pa sem smel že več ko sedemstokrat maševati. Danes je torek, maševal sem na Gomilskem. Ko sem v zgodnjem popoldnevu v svoji sobi molil brevir, me je zmotilo trkanje na duri. Janko iz občine se je pokazal med podboji. »Gospod župnik, javiti se morate na občini.« Takoj sem vedel: zdaj grem. Tudi Janko mi je potrdil, da me čaka gestapo. »Obersturmführer Niederberger von Gestapo,« se mi je predstavil. Potem sva šla nazaj v moje stanovanje. Mislil sem, da bo delal preiskavo, pa je bila preiskava svoje sorte. Vse je pretaknil, kar se mu je zdelo vredno, pa spravil v žep: dve uri (tudi tisto zlato Doxo, ki sem jo dobil od mame ob maturi), denar, Bezugscheine in drugo. Tudi mojo veliko novo aktovko je vzel in vanjo zložil vse steklenice češnjevega žganja. Takrat mi je postalo jasno: ta človek ne računa, da bi se jaz še kdaj vrnil sem. Zdajle sem obsojen na smrt. Rekel mi je, naj se pripravim za odhod. Obul sem težke zimske gozdarice in si jih s tresočimi rokami zavezal. V ječi bo mrzlo. Oblekel sem edini plašč, ki sem ga imel. Zgrabil sem brevir, rožni venec, dve jabolki in zavojček posušenih bučnih semen. Nato smo sedli v avto. Poleg mene se je namestil policist z brzostrelko v roki. Zbogom, Sv. Jurij, moja velika ljubezen. Ko smo se v Spodnjih Gorčah peljali mimo domače hiše, me je skoraj zadušilo od bridkosti. Jo vidim zadnjikrat? Hitro smo bili v Braslovčah pred žandarmerijsko postajo. Gestapovec je šel noter, midva s stražnikom pa sva ga čakala v avtu tako dolgo, da se je zvečerilo. V Celju smo se najprej ustavili na grofiji, kjer gestapo zaslišuje. Ko smo korakali po stopnicah navzgor, smo srečali vsega pretepenega Izidorja, ki ga je gestapovec vodil od zaslišanja nazaj v Stari pisker. Spogledala sva se. Za trenutek me je obšlo neumno občutje moči, češ: Izidor, pogum, boril se bom zate. »Gospod Wiegele,« je rekel Niederberger, »to je Puncer,« in me izročil svojemu kolegu v nadaljnjo obdelavo. Takoj sva začela z gimnastiko. Masiven težek stol sem moral držati za naslonjalo in ga dvigati in polagati na tla. Pot me je oblival, srce mi je hotelo skočiti iz prsi. Ko sem se že skoraj zgrudil, je rekel Wiegele: »Tako, Franc, sedaj se boš spovedal!« »Nimam česa,« sem odgovoril. Pa je skočil in zgrabil bikovko, dolgo meter in več, in me usekal pičak hrbta in ledij. Še zaušnico mi

je pripeljal – kakor bi me konj s kopitom. Nato mi je vklenil roke in napotila sva se v Stari pisker. Tam so mi odklenili celico s številko 37. Dva sta že spala na pogradu.

Nikoli si ne bi bil mislil, da je tako lahko umreti. Ležim na trdem ležišču brez posebne bolečine. Resnici na ljubo: tisti udarec z bikovko prek ledij in hrbta dobro čutim. V trenutku je meso tam oteklo in sedaj imam občutek, kakor da bi ležal na vrvi. V glavi pa ne čutim izrecne bolečine. Nekam topa je, kakor da bi dobil lokalno anestezijo. Kri po malem mezi iz nosu in ušes, tudi v ustih se nabira. Od časa do časa jo moram požreti. Če krvaviš iz nosa, seveda ne umreš, toda krvavenje iz ušes pomeni smrt, če ne dobiš pomoči.

Ko je pred dobrim letom moj župljan padel z visoke češnje in negiben krvavel iz ušes, so vsi rekli, da bo umrl. Nismo ga premikali, da nam ne bi takoj umrl. Kar tam pod češnjo sem ga mazilil. Ko se mi je prišel čez dva tedna zahvalit, skoraj nisem mogel verjeti, da je živ. Seveda: on je dobil pomoč v bolnišnici, jaz pa ležim poleg Tončka, ki spi na ozkem pogradu, in čakam, da prideš in me pokličeš. Pridi, Gospod Jezus! Mislim, da bo malo protekcije, saj so hudi časi. In navsezadnje: dobil sem jih zaradi Tebe in tudi sem so me zaprli, ker sem bil v Tvoji službi. Malo boš sicer pretiraval, če boš rekel: Pridi, dobri in zvesti služabnik, v malem si bil zvest. Saj lahko tisti »v malem« poudariš.

Tonček na moji levi je zelo nemiren, stalno se obrača in zadeva vame.

»Imaš kaj jesti?« vpraša s hripavim glasom.

Saj res, že prej sem slišal, da v Starem piskru ljudi pesti lakota. Ko so prišli pome, sem v naglici zgrabil peščico praženih bučnih zrn, dve jabolki sem porinil v žep in brevir. Drugega ni bilo pri roki.

»Mislim, da je nekaj v žepu,« odvrnem. Kakor bi ga ustrelil, je Tonček pri mojem suknjiču in že čujem, kako mu hrešči jabolko med zobmi in kmalu nato bučnice, seveda z luščinami vred. Tista zlata jabolka! To jesen sem skoraj vsak dan kako uro popoldne preživel na vejah in obiral jabolka – ta božji dar. Malči mi je tudi uredila, da smo kupili lepo raslih bobovcev in stisnili cel polovnjak jabolčnika. »O božiču ga bomo dali na pipo,« smo rekli. »To bo odlična pijača iz zrelih, lepo raslih bobovcev.«

Poslušam, kako tovariš drobi jabolko. Najbrž si misli: Tale novi »prirastek« je pa dobrega srca. Ob tej misli se moram skoraj nasmehniti. Resnica je čisto druga. Le pojej in imej lep spomin name, jaz ne bom nikoli več lačen. Jaz vendar krvavim iz ušes, morda tudi iz pljuč.

Menda sem nekaj trenutkov spal. Saj je za menoj zelo naporen dan. Dopoldne sem imel polno opravkov, tudi pri bolnikih

sem bil. Popoldne pa so prišli. Na orožniški postaji smo dolgo čakali. Eden od gestapovcev je šel na postajo, drugi je ostal pri meni v avtu z naperjeno brzostrelko. Najbolj sem se bal, da bi tačas prišel mimo kdo od domačih in me videl. Da bi mama vsaj ta večer še ne zvedela. Da bi še enkrat mirno spala.

Uboga mama.

Sedaj se mi ne smili več tako hudo. Saj se bo tolažila: Samo en večer so ga imeli v delu, potem pa je bil rešen. In bo molila.

Požrem kri, tudi v ušesih jo čutim čisto določno. Bogu hvala. Ite missa est. Ko bodo zjutraj prišli pome, bodo najbrž grdo kleli. Njihova stvar. Tonček pa bo verjetno mislil sam pri sebi: Srečen je, da se je rešil.

Celje, celica 37, 21. oktober 1942

Ves zgubljen sem zjutraj storil, kar sta me naučila in mi naročila Tonček iz Štor in Ivan iz Griž. Pletenje vrvic iz celofanskih odpadkov mi ne gre in ne gre. Saj sem tako nesrečen.

Stražnik je rožljaje s ključi odprl celico, strumno smo vstali v vrsto in Tonček je raportiral: »Celica 37 zasedena s tremi moškimi.« »Puncer heraus!« je zaklical stražnik, zunaj pa mi je Wiegele vklenil roke in me peljal proti grofiji. Greva po znani celjski ulici, ljudje naju skrivaj ogledujejo, zdi se mi, da mrki in prestrašeni. Da ni med njimi kakega znanca ali celo domačega. Tudi to zaslišanje sem začel s telovadbo. Wiegele me je boksal, kamor je padlo, in suval od stene do stene. Nato mi je dal polo papirja in svinčnik: »Franc, sedaj napiši imena vseh, s katerimi si sodeloval proti nemškemu rajhu.« Nekaj minut je čakal, ko pa je videl, da iz tega ne bo nič, me je surovo sunil s stola: »Sezuj čevlje in nogavice!« Roke mi je vklenil z verigo in obešanko. S tako vklenjenimi rokami sem moral objeti kolena, med kolena in roke je porinil debel kol, me zlahka s kolom dvignil in konca kolov naslonil na naslonjali dveh masivnih stolov. Tako visim z glavo navzdol in bosimi podplati navzgor. Glavo mi je pokril z mojim suknjičem in poklical pomočnika. Nato sta tolkla, tolkla z vso močjo s tistimi dolgimi bikovkami vsak po enem podplatu. Moj Bog, moj Bog. Kako se mi je doma otroku vedno smilil teliček, ki smo ga prodali, pa smo ga prej za zvezane noge obesili na visečo tehtnico. Tepli pa ga pri tem nismo. Sedaj visim vklenjen in brez moči obešen. Kako boli, kako peče. Kričal sem, stokal, klical. Skušal sem vzdržati. Končno sta odnehala. Vzdignil me je in vrgel na tla. »Obuj se!« Vlekel sem debele zimske nogavice na zabuhle noge in potem tiste težke čevlje. Nato mi je začel brati zapisnik zaslišanja ubogega Izidorja. Ob pekoči bolečini

v nogah in do smrti utrujenem srcu sem medlo tu in tam slišal ime kakega mojega župljana. Ne morem tajiti, da jih poznam, da sem kdaj z njimi govoril. Nismo pa nič inkriminiranega govorili ali snovali. Wiegele rjove, pri pisalni mizi sedi mlado dekle in vtika trojni papir v pisalni stroj, da bo pisala zapisnik. Za opoldanski odmor me je gestapovec zopet vklenjenega vrnil v celico, z menoj vred pa tudi Ferdinanda Potokarja. Ta je bil še bolj zdelan in pomagal sem mu korakati. Medtem so v našo celico vselili še enega, da smo že štirje. Samo gledali so me. Na meni vidijo, kaj morda čaka tudi katerega od njih. Zgrudil sem se ob postelji, naslonil glavo in že sem bil v polsnu. Pekoča bolečina v nogah in stražnik, ki je priropotal z juho, sta me zbudila. V naglici sem ob vsej grozi pogoltnil juho, saj sem bil tako potreben tekočine, in že je zaklicalo: »Puncer heraus!« Okrogli kamni, s katerimi je tlakovana tista ozka ulica do grofije, so za moje zabuhle in razbolene noge v težkih čevljih dodatna muka. Ponte dei sospiri (Most vzdihljajev).

Celje, celica 37, konec oktobra 1942

Kako, da srce ne odpove, zakaj me ne zadene kap? Nič več ne bi bolelo, nič več ne bi slišal Wiegelejevega rjojenja. Že četrtič, petič, ne vem, kolikič me je obesil. Enkrat sem skušal pod suknjičem simulirati nezavest. Zleknil sem se, mirno obvisel, nehal kričati. Takoj sta odnehala. Ko pa je dvignil suknjič in ugotovil, da nisem v nezavesti, je ves podivjal. Še huje je tolkel in konca ni in ni hotelo biti. Tajnica piše, kar Wiegele narekuje na podlagi Izidorjevega zapisnika. Saj ne morem prav slediti, ko me noge tako žgejo in tako truden sem. Spal bi. Tu in tam skušam Wiegeleja vendarle popraviti in takrat včasih narekuje: »Ich stelle richtig.« (»Popravljam.«). Te grozne dolge noči, te strahotne noči. V celici nas je sedaj že pet. Pridružil se nam je Jaka Kladnik z Ljubnega, Franc Tofant iz Štor, Brunšek od Sv. Andraža, Lešnik iz Šent Ilja. Eden pride, drugega premestijo. Imamo dve železni postelji. Ena mora biti čez dan prislonjena ob steno. Ponoči ležimo vsi na obeh, in sicer počez, stisnjeni kakor sardine. Ko bi se mogel obrniti; pa ni prostora. Ko bi imel malo vode, da bi si dal moker robček na podplate. Na dan dobimo samo enkrat vrč vode. Že dopoldne vso spijemo, umivanje ne pride v poštev. Zjutraj tisti, ki niso ali še niso pretepeni, prvi skočijo na kablo v kotu. Pri tej hrani vse takoj zleti iz telesa. Kako smrdi v celici. Ko stražnik zjutraj odpre, reče: »Stinkt wie Pest.« (»Smrdi kakor kuga.«)

Zdaj me je Wiegele obesil že dvakrat isti dan: dopoldne in popoldne. Podplati po malem krvavijo, pa se odprtine – ne vem zakaj – ponoči spet v glavnem zaprejo in se ne inficirajo. Dva možnjčka

s krvjo sta se naredila na levi nogi: eden na peti, drugi v gornjem delu. Med njima je tesen prehod. Ko ležé nagnem nogo, točno slišim: klo, klo . . . , ko se kri prelije iz enega mošnjička v drugega.

Ko sem odhajal od zaslišanja, sem se na stopnišču srečal z Izidorjem, ki je prihajal na zaslišanje. Njegov in moj gestapovec sta se premaknila nekaj stopnic više in se zaupljivo pogovarjala. Takrat mi je Izidor – čujte: on je mučenec – zašepetal: »Vso noč sem visel za roke obešen. Če sem se popolnoma stegnil, sem s konci palcev dosegel tla. Treske so mi zabijali za nohte.« Naj bi to zvedeli vsi, ki bi morda o Izidorju kaj slabega mislili. Nekaj drugega je, če ti pritisne revolver na čelo in reče: Priznaj ali pa te ubijem. Hitra smrt je kakor rešitev. Toda vztrajati in nič govoriti ob takem mrcvarjenju, ki mu ni konca! Ljudje, premislite malo, preden koga obsojate. Ko me po zaslišanju na grofiji gestapovec sune nazaj v celico Starega piskra, me pogosto zapepljuje tista koničasta noga na steno naslonjene postelje. Če bi se s celom močno zaletel v tisto konico, bi bilo vsega konec, zaspal bi. Da, to bi storil, če bi bilo res vsega konec. Bog in božja Mati, obvarujta me tega greha!

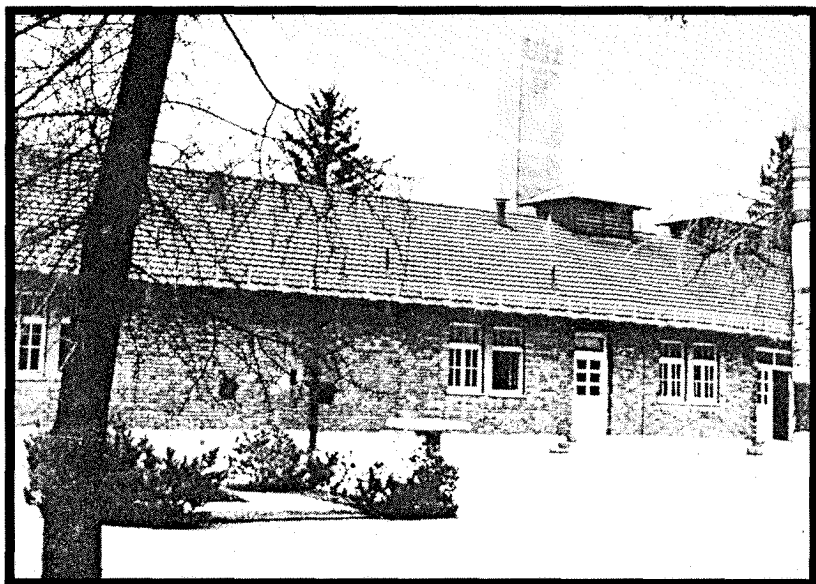
Sedaj mi je popolnoma jasno, da Wiegele hoče od mene kako priznanje, ki bo dovolj obtežljivo, da me bo dal na seznam ob prihodnjem streljanju talcev. Dokler tega ne doseže, me je pripravljen ubiti s pretepanjem. Kakor škofovega tajnika Potokarja. Mene je po končanem bitju po podplatih zaprl med dvojna vrata. Notranja so zasteklena, da sem vse videl. Potokarja so vrgli na tla. Trije gestapovci v škornjih so hodili po njem, ga brcali in preklinjali. Ko se je onesvestil, so ga polili z vodo, prinesli košaro in ga odnesli v Stari pisker. Grozna je bila tista noč. Prav nad našo celico je bil zaprt ubogi Ferdinand. Kako je ure in ure kričal v deliriju. Potem je utihnil. Ko me je zjutraj Wiegele v zasliševalni sobi kako minuto pustil samega, sem poškilil na njegovo pisalno mizo in videl: Todesbeschauschein Ferdinand Potokar, Lungenzerschmetterung, Nierenverletzung . . . (Mrliški list Ferdinanda Potokarja, Raztrgana pljuča, poškodovane ledvice . . .) in še kaj. Mučenec poklica je Ferdinand. Kako pošteno je zdravnik napisal vzrok njegove smrti. Sklenil sem torej Wiegeleju priznati kaj takega, da me bo mogel obsoditi na smrt. Vseeno bo lepše umreti od krogle kakor pod škornji. Že večkrat me je silil, naj priznam, da sem bil z Izidorjem in še nekom organiziran v sovražni trojki. Tudi Izidor je to »priznal«. Ko me je obešenega zopet silil, naj poimensko naštejemo to trojko, sem ga prosil, naj mi pove ime tega tretjega, saj ga prej nisem nikoli slišal in seveda ne poznal. Z Izidorjem in Melaherjem smo torej bili trojka. In Wiegeleju je to »priznanje« po godu, čeprav je prav zanesljivo ugotovil, da niti imena ne vem, kaj šele da bi imel z Melaherjem vezo. Prav tako me je vedno pritiskal, naj priznam, da je Izidor tudi meni povedal, da

bodo ta in ta dan partizani napadli graščino Straušneg, jo zažgali in lastnike pobili. In tega nisem prijavil. Če je Izidor vedel ali ne, meni ni povedal, zato sem doslej zanikal. Sedaj sem tudi to »priznal«.

Celje, celica 37, november in december 1942

Videti je, da je zaslišanj zame konec. Wiegele je zadovoljen. Kakor že pri premnogih kandidatih za odstrel mu je uspelo tudi pri meni. Sedaj preživljam dneve v celici. Ves dan pletemo celofanske vrvice. Skraja mi ni šlo od rok, sčasoma pa sem postal zelo spreten, da presegam normo. Pletem tanke in gladke. Ko sem imel klobčič več, sem ga skril v posteljo, da mi kak dan ne bo treba delati. A kaj, prav takrat je stražnik delal kontrolo, ga našel in zaplenil. Ko bi Bog dal, da me spustijo, ko bom napletel toliko metrov, kolikor jih je od Celja do doma. Neumna misel, porojena v solzah domotožja. Saj vem, da sem obsojen na smrt. Lakota je silna. Čeprav veš, da ti je namenjenih samo še nekaj dni, bi prej rad še jedel. Zjutraj dobimo polovico hlečka in zvečer polovico. Opoldne malo korenčka v umazani vodi, včasih tudi kak krompir, ob četrtkih košček mesa. Kako dober je krompir. Včasih dobiš takega, ki je zarezan s plugom in v zarezi je še malo zemlje. Nič je ne odstranimo, da ne bi zraven posneli še kakega drobca krompirja. Moja lesena žlica ima samo polovico vdolbine. Bog ve, kje je tisti, ki je pred menoj zajemal z njo in jo tako oblizoval, da je polovica odletela. Končno mi je stražnik prinesel sveže perilo od doma. Samo perilo mi je dal. Jaz pa sem z vonjem, izostrenim zaradi gladovanja, zaznal, da so se v zavoju perila tiščala tudi jabolka, klobasa in kruh. V celici imamo konico svinčnika. Pravočasno sem na trak spodnjih hlač, ki jih bom zamenjal za sveže, napisal domačim pozdrav in da jaz nisem izdajalec. Ko so mi spet poslali sveže spodnje hlače, so mi na isti način odgovorili. Vsi moji župljani, razen Lesjaka, ki so jih za cel avtobus zaprli menda dan po moji aretaciji, so spet doma.

Eden mojih sojetnikov, partizan, je veren človek. Zaupa mi in mi pripoveduje svoja partizanska doživetja. Ko je bil prvič na zaslišanju, so ga gestapovci zelo zdelali. Kako je smrdelo od njega, ko se je vrnil v celico. V pol litra vode, kolikor smo je še imeli, sem mu opral spodnje hlače. Drugi je komunist, a zelo goreče moli z nami rožni venec. Če med pletenjem motvoza zaradi utrujenega glasu kdaj neham moliti, me on opomni, naj nadaljujem. Vsak dan zmolimo trikrat vse tri dele rožnega venca. Molimo s hripavimi in slabotnimi glasovi, saj smo tako lačni, oslabei in prestrašeni. Od časa do časa nam dajo brivski aparat, da se obrijemo. Od britvice smo odlomili košček, s katerim nastrgamo prah od zobne ščetke. Tonček ima v koščku lesa vdolan

Drugi krematorji v Dachau

kamenček od vžigalnika. Ko s kovinskim novcem drgne ob kamenček, skoči iskra v nastrgani kupček, ki v trenutku zagori in cigareta se prižge. Ko bi jih le imeli! Samo kak čik pobere kdo izmed nas, ko se vrača od zaslišanja. Sojetnik Tofant mi je zaupal, da bo verjetno izpuščen. Med odpadnim celofanskim papirjem sem našel košček navadnega papirja. S konico svinčnika, ki jo imamo, sem napisal pozdrav domačim. Skušal sem jih tolažiti z zagotovitvijo, da sem pripravljen na vse. Hudo mi je, ker zaradi mene toliko trpijo. Naj ne dovolijo, da bi kdo obsojal Izidorja. Za sebe lahko rečem, da sem se po svojih močeh boril, nisem pa mogel zanikati, da sem se z njim pogovarjal in nekatere ljudi kdaj obiskal. Tofant je svoj suknjič na ramenu nekoliko razparal in v odprtino skril ta papir, da ga ponese mojim domačim. Res je bil odpuščen pred božičem. Jaz pa v celici skrbno varujem podplate, da se koža ne bi odprla.

Celje, celica 37, december 1942

Poslovilno pismo znam zdaj na pamet. Ko ga bo treba pisati, bi verjetno težko našel primerne misli in besede. Ko sem bil še prost, sem čital nekaj poslovilnih pisem. Zlasti prijatelj Milko je tako lepo pisal mami. Kdor ga je le površno poznal, si ne bi mislil, da se bo ob zadnji uri tako tesno naslonil na Boga. Mislim, da bomo smeli pisati v domačem jeziku. Bo to v Celju ali Mariboru? Morda pa ga le ne bo treba pisati? Neverjetno, kako človek želi živeti, pa naj je življenje še tako težko in bedno. Na vsako slamico se obeša.

Noč je. Nekaj me je zdramilo, ko sem – v sanjah – hotel zagristi v kos kruha. Iz ust potegnem umazan koc in resničnost je zopet tu. V mislih obnovim pismo. Dobro gre.

Moja ljuba mama in vsi moji! V tej uri stopim v duhu k vsakemu od vas, vas prisrčno objamem in rečem: Zbogom in na svidenje. Ne trdim, da se tega načina smrti ne bi bal, trdno pa upam na božjo pomoč ob tej uri, saj mislim, da moram umreti predvsem zato, ker sem Njegov duhovnik. Mama, ne jokaj in ne žaluj preveč. Bodi pogumna – spet se bomo srečali in srečni bomo.

Maribor, bunker, 23. december 1942

Bilo je okrog enajstih, ko so v Starem piskru začeli klicati imena iz posameznih celic. Vidno sem trepetal. Tudi našo celico je ječar odprl in poklical moje ime. Tako torej. Bom Jezusovo rojstvo slavil že v vicah ali celo v nebesih? Po dva in dva skupaj vklenjeni

korakamo iz Starega piskra na železniško postajo. Vklenjen sem z neznanim partizanom. Celjani so že navajeni takih prizorov. Spredaj korakajo nevklenjeni, imajo površnike in pokrivala – ti gredo v taborišče. Mi vklenjeni brez površnikov in pokrival smo določeni, da bomo kot talci ustreljeni. V posebnem vagonu se peljemo v Maribor. Za mojim hrbtom sedi z nekom vklenjen duhovniški sobrat Feliks. Prosil sem ga, naj mi dá odvezo, isto je potem on prosil mene. Križ sva naredila samo v mislih, saj so bile roke vklenjene. Peljemo se na streljanje, pa nas vseeno muči tale problem: v celjskem zaporu dajo pripadajočo polovico kruha zjutraj, drugo zvečer. Vemo (v ječi vemo vse), da dajo v Mariboru ves kruh zjutraj. Ali bomo v Mariboru dobili danes še drugo polovico, ki nam pripada?

Ko smo v Mariboru izstopili, nas je sprejela ostra zima. Sneg je škripal pod nogami. Ko smo korakali po cesti pred peronom, je nastal zastoj. Eden od jetnikov se je vrgel na tla in kričal: Jaz imam tri punkte. Kako nam je ob tem kričanju groza rezala srce. Ta je že v deliriju, kako bom jaz prestal preostale ure? Sedaj smo v jetnišnici. Brez česarkoli ležimo v velikem bunkerju na cementnih tleh. Med drugimi sta tu znanec Jovan in daljni sorodnik Adolf.

Maribor, celica 87, 24. december 1942

Zjutraj nas je v bunkerju obiskal sodnik. Vsakega je poklical po imenu in s svinčnikom začrtal kljukico. Vedeli smo: to je obsodba. Sedaj so nas predstavili v veliko celico, kjer nas je mnogo. Tu nam je mnogo lepše kot v Celju. Jovan je na neki način prišel do cigaret. Leživa na pogradu in prek glave pokrita kadiva. Užitka te cigarete ne bom nikoli pozabil: po tako težkih dnevih pomanjkanja vsake človečnosti te zaziblje v prijetno omotico in diši, diši. V isti celici je tudi nekaj fantov, ki niso prišli iz Celja. Na delovnem mestu so se kaj pregrešili. Sedaj se živahno pogovarjajo o svojih dogodivščinah in tudi o dekletih teče beseda. Pravijo, da jih bodo poslali na prisilno delo v taborišče Sterntal. »Midva tudi v Sterntal,« duhovito pripomni Jovan in pokaže proti nebu.

Mogočno se oglasi veliki frančiškanski zvon in oznani sveto noč. Uležem se na pograd, solze tečejo kar same. Moj šestindvajseti sveti večer. Lučka v štalci čudno trepeče. Kaj so ovčke in pastirji oživel? Vse križem letajo. Božja Mati pobožno pokriva Dete in moli. Na božičnem drevesu zacvrčijo smrekove iglice, da zadiši kakor v cerkvi, kadar kadimo oltar. Sladko pecivo je v dimu, nitka je pregorela, padlo je med pastirčke. To sladko božično pecivo z božične smrečice.

*Ti nebeško Detece,
sliši, česar prosim te.
Daj nam vsem v nebesa priti,
angelcem se pridružiti.*

Veliki frančiškanski zvon je odzvonil. Tedaj je presunljivo zajokala mama. Jože, ti, ki znaš solze potlačiti, pa znotraj bolj trpiš, ti jo potolaži.

Maribor, celica 87, 25. december 1942

Z Jovanom prav nič ne spadava v to družbo. Fantje okrog naju so brezskrbni, živahno se pogovarjajo, dražijo drug drugega in jih ne skrbi, kaj bo jutri. Sobni komandant je neki jud, eden od fantov ima kričeče lepo srajco in vsak hip poje: Moja je lepša kot tvoja, moja 'ma črne oči. Mohamedanec med njimi občasno leže in moli. Midva pa obhajava božič v tihi molitvi in se pripravlja na smrt. Nekdo je razširil novico, da bo jutri, na štefanovo, spet streljanje talcev. Pravijo, da je nekdo skozi zamreženo okno videl strelišče, na novo posuto z žagovino, in kako so pripeljali zaboje – krste, v katere potem zmečejo trupla.

Maribor, celica 91, 26. december 1942

Z Jovanom sva včeraj polovico zjutraj dobljenega kruha prihranila za popoldne. Danes sva kar zjutraj použila vsega, da ne bi kaj ostalo za nama. Nato so nas začuda gnali v kletne prostore pod prho. Tudi naju z Jovanom. Menda pa le ne bova danes ustreljena? V kleti smo se srečali z mnogimi, ki živijo v istem pričakovanju. Vlado iz Celja se je posebej zanimal zame. Ko smo šli mimo zaloge štekribna (živinske pese), mu je uspelo en kos ukrasti in skriti pod hlače. Čez dan smo morali plesti neke vrste pasice. Proti večeru smo opravili zdravniški pregled, postavili so nam le vprašanje: Ste bolni? Zvečer me je stražnik odpeljal v celico 91. Tu sem našel dr. Turka in Herzoga.

Maribor, celica 91, januar 1943

Ko ob jutrih v krogu tekamo po dvorišču, se marsikaj vidi in razve. Ko tečem, skušam obvarovati podplate, da se koža ne bi raztrgala. Podpluta kri se po malem suši. Iz gornjih dvoriščnih celic nas

gledajo zapornice. Vlada je poklicala njegova žena. V istem oknu sem zagledal nekatere od sester Logar. »Frencek,« je zaklicala Mica, ki je najbolj korajžna. Žal je stražar takoj opazil in se surovo zadrhl: »Hau ab du!« (»Izgini!«) Z Izidorjevim bratom Dragom sva skupaj metala sneg in se nama je uspelo kar precej pomeniti o nesrečnem bratu, ki je ostal v Celju. Stisnil sem mu zavojček bonbonov, saj sem imel tu v Mariboru že dvakrat obisk in dobil cigaret in drugih dobrot od doma.

Kako me je bilo strah, ko je prišel stražnik in me poklical. Šla sva po ulicah in stopila v hišo Pintar in Lenart na Aleksandrovi cesti. Tam je sedež gestapa. Moj Jezus, vzdihujem in komaj lovim sapo. Kaj se bo začelo znova? Pa ni bilo nič hudega. Z zanimanjem me je ogledoval, vzel osebne podatke in sva šla. Kaj to pomeni? Končno obsodbo ali pomilostitev? Naj bo, kar že. Da me le ne bi več zasliševali, obešali in topli. Govorijo pa, da novi gaulajter v Mariboru ne bo več streljal talcev.

Maribor, celica 91, 13. januar 1943

Dachau je odslej kraj velikega upanja. Ko sem bil prost, sem že poznal to ime. To je kraj smrti, tam gori noč in dan ogenj v krematoriju, je bilo rečeno. Za nas je sedaj ta kraj smrti zadnji up življenja. Že pred dnevi so na dvoriščnem odru nasuli nove žagovine, obnovili številke stojišč in pripeljali zaboje za človeška trupla. Danes pa je odšel velik transport in tisti, ki vse vedo, so med tekanjem po dvorišču šepetaje oznanili, da v Dachau. Mi, ki smo ostali, jih blagrujemo. Tudi domači to vedo in jih skrbi, ker sem ostal tu. Iz razgovora s sestro sem to razbral. Moja sestra se znajde tudi v težkih položajih, ko jaz povsem odpovem. Našla je pot, da sta me z mamo obiskali. Ko me objema, mi vpiče stražnika maši v žep denar, bombone, cigarete, zavitek ocirkov. Drug drugemu skrivava skrb, ker nisem šel s transportom.

28. januar 1943, na poti v Dachau

Zares se peljemo v Dachau. Naši stražniki so nam povedali. Lepo nam je. Vozimo se kakor ljudje, vsak ima sedež v vagonu, roke proste, začetna plahost je popustila, pogovarjamo se, molim. Sestri je zopet uspelo, da imam s seboj lep kos kruha in pečenega piščanca, polnega masti. Z Jurčkom se po dolgih tednih gostiva, seveda po pameti. Nekaj je treba dati tistim, ki nič nimajo, pa – če bo mogoče – prihraniti žlico masti za prihodnje dni. Kako je to dobro. Zahvaljen

Bog, ki si nas tako ustvaril, da Te slavimo, ko uživamo dobrote s Tvoje mize. Nisi brez razloga govoril o gostiji v novem življenju.

Ludvik, ki sedi ob steni kupeja, je že bil v Dachauu. Potem so ga peljali v Maribor na ponovno zaslišanje. Z nami se zopet vrača. On ima že izkušnje, zato vedno prisluhnem, kadar govori. »Fantje, ko bomo na postaji Dachau, se ne obirajte. Čimprej skušajte skočiti v črno pokriti tovornjak. Takrat namreč SS-arji radi mlatijo s puškinimi kopiti. Večkrat koga že tam ubijejo.« To sporočilo nam odslej greni pot.

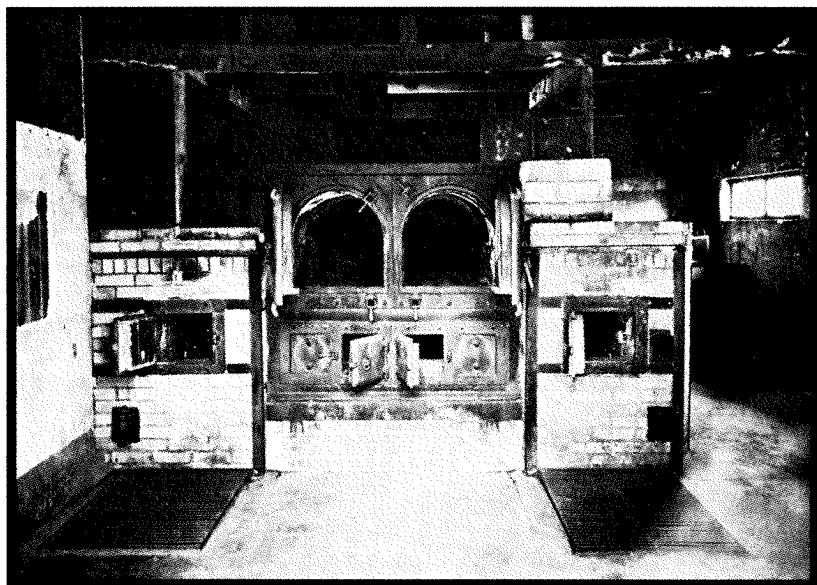
29. januar 1943, na poti v Dachau

Žeja. Štiriindvajset ur smo že na poti. Jedi ne pogrešamo tako hudo, ker smo imeli povečini nekaj s seboj. Niti požirka vode nam ne dajo. Vlak hiti mimo zasneženih poljan in mest. Tu in tam vidimo kakega človeka. Vsi se nam zdijo mrki in zaskrbljeni. Vojna leta so jim vzela vedrost. Ta bela snežna odeja. S kakim užitkom bi lizal kepo snega. Fantje so se znašli. Ponoči so s strehe vagona zrasle ledene sveče. Eden hitro nekoliko odpre okno, da stražnik ni opazil ali pa je hote zamižal, drugi seže z roko ven in odlomi nekaj ledenih svečk. Tudi jaz dobim eno. Kazen kmalu sledi. Začne se pohod na WC. V teh svečkah je bilo mnogo saj in druge nesnage.

Bližamo se Münchnu. Naš cilj je blizu, srce mi trepeče v pričakovanju. V duhu romam po tem mestu. V njem je mnogo cerkva. Pred tabernakljem gori lučka. Tam prebivaš tudi v teh strahotnih časih. Skušal Ti bom ostati zvest.

Besedo povzame Oskar, ki je zdravnik: »Fantje, kadar bomo svobodni in se bomo vračali, glejte, da boste pametni. Takrat ne jejte preveč in ne mastnih jedi. Organizem, ki je tako izčrpan, tega ne prenese. Take jedi lahko postanejo smrtno nevarne, usodne. Glejte, da boste pametni!« In začne od kraja ter razlaga strokovno in zavzeto. Smešen si, Oskar: na poti v Dachau smo šele, ti pa nam daješ navodila za povratek. In vendar, kako prijetno je poslušati tvoje pravlјice o vrnitvi.

Dospeli smo. Na postajnem poslopju je velik napis: Dachau. Naši stražniki so nas postrojili in predali dachavskim. Črno pokriti tovornjaki že čakajo. »Los, los!« Ze smo srečno notri in se peljemo v temi. Zunaj pa sije žarko januarsko sonce. Ko pridemo skozi vrata, se vse taborišče koplje v njem. Na strehi glavnega poslopja bremo: Es gibt einen Weg in Freiheit... (Je pot, ki pelje v svobodo...), nato so našete »nemške« kreposti kot pogoj. Toda zdelo se mi je, da berem: O vi, ki vstopate, vsak up pustite.

Ali duhaš ožgane človeške kosti?

Dachau, 29. januar 1943

Zdaj smo notri. SS-arjev ni več, predali so nas jetnikom, ki opravljajo različne službe v taborišču. Stojimo pred pultom kakor v recepciji. Moja taboriščna številka bo 43 016. Odslej sem številka. Najprej je treba izprazniti žepe, oddati prtljago, se sleči do nagega. Vse skrbno zapišejo in zmečejo v posebno vrečo. Ko bomo nekoč odpuščeni – si mislimo – nam bodo vrnili. Imam še nekaj dekagramov masti. To mi začuda pustijo in odslej nosim ta zaklad skrbno s seboj, ko stopam v vrsti, nagec med nagci, od postaje do postaje. Pri prvi nas po glavi in kjer je kaj kosmatega, ostrižejo z že izrabljenim strožkom, nato gremo pod prho. Iz množice razpršilnikov priteče tako vroča voda, da nehote cvilimo, takoj nato ledeno mrzla. Končno stopi vsak pred ročno brizgalno, da ga dezinficirajo. Tako peče, da pri tem skačemo v zrak.

Na stenah sprejemnice in v kopalnici so napisi v nemškem in poljskem jeziku: V Dachauu vlada tifus. Ena uš – tvoja smrt. Tudi to je vroče-mrzla prha za novince. Končno dobimo perilo, hlače, suknjič, »zimski« plašč in lesene cikle. Vse seveda v taboriščnih barvah.

Zunaj so nas počakali Slovenci, stari taboriščniki. Mi bi jih radi vprašali, kako se tu živi, oni bi radi zvedeli novice iz domovine. Ker pa je treba hitro marširati mimo, in sicer v nerodnih coklah, ne zvemo ničesar, ne mi ne oni. Vendar smo jim hvaležni, da so nas prišli opogumit.

Tako nas naš predstojnik, starešina, pripelje na svoj blok, ki ima številko 15, v sobo 3. Soba obsega dnevni prostor, spalnico in umivalnico. Prirejena je menda za 25 ljudi. Sedaj nas je notri, prejšnjih in novih, prek 300. Ko smo vsi v dnevni sobi, se tiščimo z ramo ob rami. Sobni starešina Albert z zelenim trikotnikom nam, zavedajoč se svoje moči, strogo razlaga »hišni red«. Čimprej naj si našijemo rdeče trikotnike z vpisano številko na prsi suknjiča in plašča ter na desno hlačnico, naj vzdržujemo red in snago, naj ne krademo... in druga pravila lepega vedenja. Tudi vsi Albertovi pomočniki imajo zelene trikotnike, znak kriminalcev. Politični jetniki dobimo rdeče. Prijetno smo presenečeni, ko nam razdeli lepe žlice, aluminijaste krožnike in sklede. Tako dobre juhe, kot je bila ta večer v Dachauu, nisem jedel, odkar so me zaprli. Zraven še dva krompirja.

V spalnici so trodelni pogradi. Začne se borba za prostor in pri tem sobni starešina udriha z dolgo palico levo in desno. Trije smo na enem ležišču. Dolge ima predolge noge, skršene prelaga enkrat na mene, pa spet na Vlada. Pritajeno se pogovarjamo o prvih vtisih. V nas je še dobra mera poguma, saj smo srečno ušli celjskim žilavkam in mariborskim puškinim cevem. S spanjem je slabo. Vso noč gre vrsta

ljudi iz spalnice prek dnevne sobe na stranišče. Nekateri menda po dvakrat v eni noči, sicer bi ne bilo tolikenga prometa. Ljudje pijejo preveč vode in jedo premalo kruha. Starešina še ni legel. V dnevni sobi sedi s palico v roki in lopne, kogar se mu ljubi, češ da je ropotal. V zgodnji uri poskusim priti mimo in res se mi posreči brez batine.

Dachau, 30. januar 1943

Prestali smo prvo noč. Zjutraj ne gremo na zborna mesto kakor drugi taboriščniki. Naš blok je dohoden, smo v neke vrste karanteni. Postrojimo se na cesti pred blokom in mrki SS-ovec nas pride prešteti. Na vrsti je jutranji tek gor in dol po cesti pred blokom. Prsti se še niso navadili obdržati lesene cokle, vsak čas jo kdo zgubi z noge. Meni se poleg te težave začne še luščiti s podplatov posušena strjena kri, spomin na celjske dni.

Dopoldne prebijemo v dnevni sobi. Vsak dan imamo kontrolo uši. Vlado se brž prijavi za kontrolorja in dobi zato vsak dan dodaten košček kruha. Če pri kom najdejo uš, mora oddati vso obleko in oba koca v razkuževanje. Pri večernem preštevanju stoji potem nag v vrsti ali pa se zavije v koc, ki ga je ukradel sojetniku.

Dachau, prve dni februarja 1943

Popoldne smemo biti nekaj ur na cesti. To je užitek. Za ta letni čas izredno toplo sonce nas ogreva in budi upe. Nekateri se sončijo brez srajce. Pomanjkanje tobaka je strahotno. Edini cigan, ki ga imamo v sobi, se plazi po vseh štirih in nekaj išče. Stopim bliže. Iz koščka pločevine si je napravil pinceto in zdaj išče v gramozu med smetmi, kar je tobaku podobnega. Za en dim ga je že nabral.

Sedaj je prilika, da se spoznavamo med seboj. Novodošli Slovenci smo povečini iz celjskega in trboveljskega okoliša. Dolfe pravi, da se meni kljub na balin ostriženi glavi vidi, da sem inteligent – kar mi seveda imponira – vendar je samo on pravi zastopnik Slovencev pri sobnem starešini. Počasi, a vztrajno je pridobival ugled pri teh kriminalcih, ker uvidevajo, da se ne bomo pustili tepsti in poniževati brez vzroka. Dolfe jim razlaga, da smo kulturni ljudje in pričakujemo tudi od njih človeški odnos. Posebne simpatije uživa med nami mladi, čedni dijak Joco, neugnan in poln optimizma. Drugi prebivalci na bloku so večinoma Poljaki (obsodili so jih kot delomrzneže), nekaj Rusov, Čehov, Francozov, pa precej Nemcev. Slednji nosijo povečini zelene trikotnike in hočejo seveda biti višja kasta. František je Čeh. Z njim se

rad pogovarjam, da si izpopolnjujem znanje češčine, pa tudi sicer je razgledan in pošten družabnik. Sploh si iščeš v tem vrvežu na tesnem prostoru človeka, s katerim se moreš pogovoriti in mu zaupati svoje misli. Duhovnikov nas je v vsem dohodnem bloku pet: štirje katoliški in en evangeličanski. Seveda si izmenjamo zgodbe o tem, kako nas je prineslo v taborišče.

Dachau, 5. februar 1943

Danes je velik dan. Odprli so karantenska vrata in nas po glavni taboriščni cesti odvedli v posebno sobo bloka, kjer smo smeli napisati pismo domačim. Kakšen naj bo prvi stavek, da bo šlo pismo srečno prek cenzure, vemo: Ljuba mama, zdrav sem in se dobro počutim. Potem jim sporočamo, da nam lahko pišejo in pošiljajo po pošti zavoje z živili in perilom. Kako se smejo zavoji pošiljati, nam starešina dobesedno narekuje. Zdaj računamo, da bo pismo potovalo morda pet dni. Takoj nam bodo odpisali in poslali zavoj. V desetih dneh bom dobil pošto od doma. Zdi se mi, da sanjam, srce mi kar razbija in drget me spreletava po telesu od pričakovanja. Seveda se tudi bojim, da bo prišlo od doma kako neveselo sporočilo. Saj je vojni čas.

Dachau, februar 1943

Kakor smo predvidevali, tako se godi. Slovenci že dobivamo pisma in zavoje. Pri večernem zboru kličejo vsak dan nekaj številk srečnih jetnikov, ki naj dvignejo pisma ali zavoj. Kako doživeti, ko spet vidiš in čitaš mamino pisavo. Jočeš, vriskaš, hitiš k prijateljem: Glejte, pišeta mi mama in sestra. Veselite se z menoj. Spet jemo domači kruh in rezine salame, tiste doma narejene, ki se drži dve leti, če je prej ne poješ.

Zdaj smo Slovenci v sobi 3 močni. Nemški kriminalci gledajo in ne morejo verjeti, da domači tako skrbijo za svoje zaprte in jim pošiljajo tako bogate zavoje. V rajhu tako dobrih stvari ni več. Na vse načine se nam prilizujejo. Nam je seveda dosti lepše pri srcu, kadar obdarimo kakega trpina Poljaka ali Rusa.

Dachau, marec 1943

Vreme se spreminja. Iz dimnika krematorija se vali dim navzdol. Kakor so včasih upodabljali Kajново daritev, se plazi med bloke in budi misli, polne žalosti. Ali duhaš ožgane človeške kosti?

Kaj vse se godi v tej množici, stisnjeni na tako ozek prostor (prek dvajset tisoč nas je)! V Dachauu vlada tifus. Morda? Menda jih več poberejo lakota, krivica in zloba. Nebeški Oče, ta ogenj je prižgal Kajn, a žrtve, ki gori, so Tvoji ubogi in ponižni otroci. Sprejmi jih, kakor si sprejel darove svojega služabnika pravičnega Abe-la.

Noč. Ležimo na trdem ležišču, ki smo se mu že privadili. »Ali slišiš?« pravi Dolf, »letala!« Letala na nemškem, Göringovem nebu. Potem čujemo, kako padajo bombe. Gotovo na München. Hudobija se nam prikraide v srca, vsa prešerna, srečna in maščevalna: zaviti v umazane koce šepečemo, kadar pade bomba: Heil Hitler! Nihče v rajhu ne spi tako varno kakor mi, taboriščniki. Dachaua ne bodo nikoli bombardirali, o tem smo prepričani.

Dachau, aprila 1943

Naša karantena je končana. Na ta dogodek že težko čakamo, pa tudi bojimo se ga. Sedaj nas bodo razdelili na odrpte bloke in potem dodelili delovnim skupinam. Zopet nas čaka pot v neznano, zopet borba za prostor in druge skrbi.

Takole se je zgodilo. Za Messerschmittwerke Augsburg so prišli novačiti delavce za tovarne avionov. Naš blok, ki je pravkar končal karanteno, je prvi na vrsti. »Vse vzemite s seboj, nastopite,« se je glasilo povelje. Vodili so nas na veliko zborna mesto. »Duhovniki, stopite ven,« je bilo prvo povelje. Za duhovnike v Dachauu velja stabilitas loci (stalnost kraja). Ne smejo jih vzeti v tako imenovane zunanje komande, ki delajo in stanujejo zunaj matičnega taborišča. Pet nas je stopilo naprej. »Strojepisci in vodje kartotek, stopite ven!« Vlado, ki je optimist in verjame, da bo vodil kartoteko in pisal na stroj, je takoj stopil iz vrste. Na vrsti so kovači, ključavničarji, mehaniki... Takrat sem zaslišal za hrbtom Vladovo šepetanje:

»Franci, stopi k nam, boš delal v kartoteki, saj še niso zapisali tvoje številke med duhovnike.«

Vročje in mrzlo me je spreletavalo. V trenutku sem bil moker od znoja, tako me je bilo strah. Takrat pa je Vlado prekinil moj dvom, ali bi ali ne bi, in me je za suknjič potegnil k sebi v vrsto. Ko so

nato popisovali številke, sem stal med strojepisci in kartotekarji. Ure in ure smo potem stali ali posedali po tleh, da so uredili vse formalnosti. Končno so prišli črno pokriti tovornjaki. Skozi glavni vhod smo zapustili matično taborišče.

Zdaj grem nespoznan v zunanjo komando Augsburg.

Haunstetten, 3. april 1943

Tako sem torej »ilegalno« zapustil matično taborišče Dachau in pristal v njegovi »podružnici«, delovnem taborišču Haunstetten pri Augsburgu. Verjetno sem izmed tisočev dachavskih duhovnikov edini, ki sem zunaj glavnega taborišča. Se mi bo ta prevara, ki sem jo pod Vladovim vplivom »zagrešil«, kdaj maščevala? Naše novo bivališče je majhno taborišče v izgradnji. Pred našim prihodom je bivalo v njem le kakih 100 ljudi, ki so taborišče gradili in postavljali barake. Vse skupaj je dosti bolj revno kakor v Dachauu pa tudi bolj domače. Res ga obdaja bodeča žica, tudi druga, nabita z elektriko, tudi tu so stražni stolpi z naperjenimi strojnicami, ni pa tistega strahotnega zidu. Skozi ograjo vidimo v daljavi hiše, tu in tam tudi kakega človeka. Sedaj nas je okrog 800 jetnikov: nekaj Nemcev, ki bodo komandanti, največ Rusov in Poljakov in precejšnja skupina Slovencev. Baraka 5, soba 1 je moje in še nekaterih Slovencev bivališče. Na zelo trdem ležišču sem zatisnil oči, pa malo spal to prvo noč.

Haunstetten, 4. april 1943

Malo dalj kakor v Dachauu so nas to prvo jutro pustili na ležišču. Zbor traja ure in ure, saj se še naši predstojniki, barakarski in sobni starešine, ne znajdejo. Starešina moje barake stanuje v isti sobi kot Vlado, Joco in jaz. Je izredno velik rdečelasec, z zelenim trikotnikom seveda. V roki ima metrsko lato in neznansko se dere. Pravijo mu – menda se tako piše – Čokolade.

Po zboru so nam dali krampe, lopate in samokolnice. Program je: gradnja taborišča. Tu imaš, Vlado, sedaj tovarno, pisarno, knjigovodstvo s kartoteko in pisalnimi stroji. Kako dolgo bo to trajalo in kako dolgo bom zdržal s krampom v drobnih in slabotnih rokah? Nebo je prevlečeno s prav tankimi oblaki, sonce kuka tu in tam izza njih, mrzel krivec se igra s posameznimi snežinkami in neusmiljeno piha skozi lahko taboriščno oblačilo. Od časa do časa me stresa po vsem životu. »Dajmo, dajmo,« se dere kapo, »vi, vreče blata,« v jeziku

gospodarjev seveda, v katerem se čuje dosti bolj sočno. Koliko let so tudi njega tako zmerjali, saj je star taboriščnik. Sedaj, ko se je prikopal do službe nadzornika, z užitkom on zmerja druge. Nekdo prinese vest, parolo: Jutri gremo že v tovarno! Bog te usliši, vzdihujem, čeprav ne verjamem in tudi tovarne se bojim.

Ko smo v mraku nehali delati in prišli v svoje bivališče, so nam – kar verjeti nismo mogli – dali tiskovine za taboriščno pismo, da smo mogli že prvi dan domačim sporočiti novi naslov. Ljuba mama, srečen sem, da ti morem poslati pristrčne pozdrave, in sicer iz delovnega taborišča Haunstetten, slôve začetek mojega pisma.

Na večernem zboru me je začelo tresti. To je mrzlica. Po približni oceni že 39 stopinj. V požiralniku čutim angino kakor žgank. Ko bi že dočakal posteljo, da bi se zavil, zamižal, se ogrel in zaspal. A kaj bo s tovarno, če bom zjutraj obležal? Če ne bom mogel prvi dan v tovarno, bodo mesta zasedli drugi in jaz bom svoje dneve v taborišču preživel s krampom v roki. Končno smo v baraki. »Kaj je s teboj?« vpraša Mirko, ko vidi, kako trepečem. Potožim mu, da me peče grlo in trese mrzlica. Razodel sem mu svoj načrt, kako se bom tesno zavil v obe deki, še dihal bom pod odejo, da bi se v noči čim bolj preznožil in morda pozdravil ter tako mogel zjutraj v tovarno. Samo to me skrbi, kaj bo, če bom šel zjutraj z mokro srajco na mrzli veter. Mirko je zlata duša, nikoli mu tega ne pozabim. Imel je rezervno srajco in brž mi jo je prinesel, pa še eno svojo deko in me zavil kakor mati svoje dete. Uspelo je. Tako sem se potil, da je bila tudi spodnja deka mokra. Proti jutru sem oblekel svežo srajco in zamenjal spodnjo deko. Požrl sem slino: tudi žgank v požiralniku je skoraj izginil. Za jutranjo molitev bi najraje glasno zapel: Tebe Boga hvalimo!

Haunstetten, 5. april 1943

Jutranji zbor se je seveda dolgo zavlekel. V tovarno ne bomo šli razdeljeni po barakah, ampak po stroki. Z Vladom sva dodeljena v skupino 4 a Z. Začnemo korakati po dva in dva. Ob straneh SS-arji s puškami v rokah, nekateri vodijo tudi pse na povodcih. Za ovinikom stoji lepo znamenje križa, Jezus in Marija. Kako lepo. Vsako jutro ju bom gredoč pogledal s prošnjo za varstvo in ob povratku zvečer prav tako. To bo moja maša. Približno pol ure smo korakali, zdaj smo tu. Messerschmittwerke, to je celo mesto skoraj novih tovarn za letala. Prvo poslopje je 4 a Z – prirezovalnica. Sem sva med drugimi dodeljena tudi midva, Vlado in jaz. Na prvi pogled je razvidno, kaj bomo delali. Prirezovali bomo aluminijasto pločevino. Vsi nebolglieni stojimo sredi velikanske tovarniške dvorane. Tudi nekaj civilistov je tu, ki nas rado-

Vhod v tovarno Messerschmitt 4A ZU

Tovarna Messerschmittwerke Augsburg 4A ZU

vedno ogledujejo, nato pa nam začno odkazovati delo. Ves trepečem, ko pristopi eden izmed njih k meni in me pelje k stroju, ki ga imenuje prirezovalne škarje, ter me začne dokaj prijazno uvajati v delo. Natančno po zarisu moram prirezovati pločevino, vso serijo enako. Stroj je sicer na vzvod, a na ročni pogon. Ali bom zmogel? Morda bi bilo vendarle bolje z lopato in krampom, tam ni norme, tu bo gotovo. V dvorani je vedno večji ropot. Vsi poskušajo na najrazličnejših strojih. »Kako gre?« vpraša civilist (mojster jim pravimo), ko pride spet mimo. Meni je toliko laže, ker znam njihov jezik.

Dve tri ure so minile, ko v bližini starejši pisarniško oblečen človek zakliče mojo številko. Ves zadihan izdavam: »Tukaj.« »Vi greste z menoj,« pravi in me pelje po stopnicah na galerijo v eno izmed tovarniških pisarn. Tam sta že dva sojetnika z nizkima številkami na zelenem trikotniku in trije civilisti. »Poskusite v kartoteki,« pravi šef in mi odkaže mesto. Glejte, niso me tjavdan zapisali med knjigovodje, kartotekarje in strojepisce.

Haunstetten, pomlad 1943

Moja sodelavca Wagner in Schriewers sta stara nemška kriminalca. Wagner, z obrazom, polnim brazgotin, in brezzobih čeljusti, je zelo ponosen, ker jih je nekaj »pihnil«. Kot stara taboriščnika sta se znala z goljufijo vrniti med kartotekarje. Civilisti v tej pisarni so dokaj dostojni ljudje. Samo eden med njimi, šef, nosi značko nacija, še on morda samo zato, da mu ni treba na fronto. Sicer pa je že v letih. Piše se seveda Mayer. V Schwabenlandu je menda vsak drugi človek Mayer. V seznamu civilistov, ki delajo v teh tovarnah, so dolge strani samih Mayerjev. Poleg mojega šefa je tudi šef celotnega oddelka, pa glavni inženir Mayer, v mestu Augsburg pa župan in župnik. V takem okolju bomo torej odslej delali, po možnosti pa tudi sabotirali za zmaggo. Koliko časa? Optimisti pravijo, da največ eno leto, realisti računamo najmanj z dvema. Tovarna nam dá tako imenovani »Brotzeit«, to je kosček kruha in rezino salame ali margarine. To marsikoga rešuje, da se ob težkem delu v tovarni ne zgrudi. V taborišču nam dajo zjutraj čaj brez vsega, opoldne nam od tam pošljejo juho, ki pa je umazana voda z nekaj kosčki repe, zvečer dobimo dnevni obrok kruha. Ob nedeljah so v juhi rezanci in to je največja poslastica v taborišču. Starešine si te juhe – v gosti obliki seveda – organizirajo za več dni. Slovenci smo povečini že dobro oskrbljeni z zavoji od doma. Moja sestra Justa je neutrudna in čudovito iznajdljiva, da me oskrbuje z vsem, kar prav pride. Redno mi piše in zna tako zaviti, da med vrsticami zvem, kako se godi v teh strahotnih časih vsem domačim, sorodnikom in znancem.

Poleg dovoljenih pisem, ki mi jih mora pisati v nemščini, mi zadnje čase pošilja tudi »črna« pisma v zavojih. Kjer je kartonska škatla speta, jo odpne, vложи pismo in zopet originalno zapre. Samo tisti, ki je bil sam nasilno ločen od domačih, ve, kako dragocena so taka sporočila. Ne pretiravam, če rečem, da mi sestra rešuje življenje. Brez prehrambenih zavojev in osrečujočih sporočil od doma bi najbrž v žalosti in pomanjkanju podlegel. Z dobrotami iz zavojev smo Slovenci pomagali tudi marsikateremu Poljaku in Rusu, posebej še bolnim. Sedaj sem svojega civilnega sodelavca Andreasa Rheima že tudi toliko spoznal, da mu zaupam in ga prosim, naj odda moja »črna« pisma na pošto. Dober dečko je ta Andreas. Sam zelo slaboten in bolehen (zato tudi ni mobiliziran) sočustvuje s trpečimi. Ko sem zbolel za bronhitisom, je njegova mama dve uri stala v vrsti pred lekarno, da je dobila zame kapljice in sirup.

Kako srečen sem danes. Iz matičnega taborišča Dachau nam od časa do časa pripeljejo obleko, perilo, obutev in druge stvari. S transportom je vedno tudi nekaj jetnikov za razkladanje. Tokrat je med njimi duhovnik. Sobratje so mu dali s seboj mojo številko in Evhartistijo. Uspelo mu je, da me je našel, lahko sem se spovedal in zdaj hranim z vernim prijateljem Francozom, ki je lekarnar v našem revirju, svete hostije v aspirinovi škatlici. Ko pridem zvečer iz tovarne, se obhajava. Kako je lahko človek tudi v cunjah, ves umazan in ponižan, srečen.

*Ti, zaklad moči, modrosti,
tu že vir nam vse sladkosti,
sprejmi nas med svoje gosti
v družbi tvojih blaženih.*

Haunstetten, 1. maj 1943

Čokolada, starešina naše barake, je dostojen do naše trojke: Vlada, Joca in mene. Seveda, saj dobivamo zavoje, smo izobraženci in lepega vedenja. Vse to mu ugaja. Pa smo mu jo zagodli. Ne moremo in ne moremo se z njim prav sprijazniti, ker ima zeleni trikotnik (pravijo, da je bil morski ropar ob Frizijskih otokih) in ker se nam zdi, da z Rusi preostro ravna. Na nas je vrgel oči Vili, starešina četrte barake, ki je obenem taboriščni starešina in ima rdeč trikotnik. Če bi želeli na njegov blok in v njegovo sobo, pravi, se lahko zgodi. Pristali smo in takoj je uredil vse potrebno. Preselili smo se v barako 4, v sobo 2. Sedaj se Čokolade izogibamo. Ob prvem srečanju po preselitvi nas je ves besen gledal. Tako trdi Vlado, meni pa se je zdel njegov obraz bolj globoko razočaran kakor besen.

Šmarnice obhajam tako, da vsak dan v duhu obiščem

Marijin oltar v Št. Juriju ob Taboru, kjer sem bil župnijski upravitelj. Gotovo tudi tamkajšnji dobri farani pri šmarnicah mislijo name. Njihova pisma in darila mi to pričujejo.

Haunstetten, junij 1943

In tako je napočil dan osvoboditve. Pa smo le prežive-li. Popoldne enkrat se bodo odprla vrata taborišča. Tako vsi govorijo, bo že res. Spravljam skupaj svoje stvari. Velik kovček jih je, komaj ga premaknem, pa še to in ono je ostalo zunaj. Kako bom ta težki kovček spravil do vlaka? Saj bomo z vlakom potovali domov. Kje neki sta Vlado in Joco, saj bi se morali v teh burnih urah držati skupaj? Ko bo vsa množica pritiskala k vratom, bi se prav lahko razgubili in se ne bi več našli. To bo stiska na vlaku. Pogledam skozi okno – danes se mi zdi vse čisto drugačno – in se mi čudno zdi, kako so ljudje mirni, skoraj neslišno letajo sem in tja po taborišču. Moram hitro pospraviti. Potem bom še enkrat obhodil vse taborišče, da se poslovim od prijateljev pa tudi od vseh kotov, kjer smo životarili. Zahvaljen Bog: kolikokrat sem tamle na postelji sanjal, da sem svoboden in sem prišel domov. »Mama,« sem zaklical, da bi jo objel – pa sem se zbudil na trdem ležišču. Tokrat pa je res. Lahko se uščipnem in ugotovim, da ne sanjam, da je res. Vlado, le kje hodiš tako dolgo? Že vem: on je delal kot skladiščnik v tovarni in najbrž si tam svoje stvari vlaga v tiste škatle, ki jih ima polno na skrbi. »Si kaj videl Joca?« vprašam Poljaka Tonija, ki leži na svoji postelji. Nič ne odgovori. Strah me postaja. Takrat rezko zažvižga piščalka taboriščnega starešine, kakor vsako jutro. Zbudim se in si pomanem oči. Tudi tokrat so bile samo sanje.

Haunstetten, junij 1943

V tej prečudno lepi pomladi se je naše življenje ustali-lo, vtirilo. Moraš ga vzeti, kakor je. Parole o skorajšnjem koncu, ki so skoraj vsak dan v novi obliki krožile po Dachauu, so tu onemele v trdosti vsakdanjosti.

Ob štirih nas vsako jutro zbudi žvižg taboriščnega starešine. Zastočeš in že vstaneš, se namiliš v ledeno mrzli vodi in obriješ ter pogoltniš nekaj požirkov smrdljivega »čaja«, ki ga deli sobni starešina. Zunaj se dere starešina barake: »Nastopiti!« in že korakamo na zborna mesto. Ko nas preštejejo, se uredijo delovne komande. Sedaj, ko so dnevi dolgi in sonce rano, nam je pot v tovarno prijetno poživilo. Ob šestih se oglasijo stroji: eni cvilijo, drugi hrumijo, grmijo, ječijo,

vmes pokajo plošče pločevine, ki jih prekladajo utrujene in lačne roke. V pisarnah se odpirajo in zapirajo vrata, iz centrale prihajajo naročila, urgence, novele. Vse je treba knjižiti v kartoteki, vpisati na sezname, odpraviti pristojnemu mojstru. Vredno je opazovati te Nemce, s kako zavzetostjo premlevajo tekoče stvari osebno in prek telefona. Vsak hoče dokazati, da je z dušo in telesom pri stvari in kakor da bi res bil prepričan, da vse to početje zagotavlja zmago nemškega orožja. Povsod navzoča senca vsemogočnega gestapa jih usposablja, da ne kritizirajo, ničesar ne odrečejo, se vedno znova delajo navdušene in zavzete. Ob desetih, ko so lica še bolj upadla in roke že vse onemogle, naznani žvižg kapoja svetel predah. Takrat dobimo najboljše vsakega dneva: rezino kruha in listič salame ali margarine. Skoraj v trenutku je pospravljeno in še bolj razdraži željo po hrani, a vendar: to so kalorije. Za tiste, ki ne dobivajo zavojev, je ta malica rešilna, kajti »juha«, ki jo dobimo za kosilo, je res prazna, okus pa ima menda po pomijah. Nato popoldne, ki se vleče do onemoglosti. Ob devetnajstih se zberemo ter sklonjenih glav in trudnih nog korakamo domov. Ob vhodu nas spet prešteje SS-ar, ko mu je delovni kapo javil, da se vrača na primer delovna komanda 4 a Zu, kakor se imenuje moja. V baraki dobimo dnevni obrok kruha in čaj, nato je večerni zbor, pri katerem izkličejo številke jetnikov, ki jih čaka pismo ali zavoj, oboleli se javijo na zdravniški pregled, odkorakamo v barake in popadamo na ležišče, dokler zgodaj zjutraj spet ne zažvižga piščalka starešine barake.

Takole se je zgodilo. Anton Mayer, šef naše dvorane, kjer se prirezuje pločevina, ki jo potem v naslednjih tovarniških oddelkih oblikujejo, kakor je potrebno za tisti del aviona, je ves zadihani planil v pisarno in našemu šefu Josefu Mayerju naznanil: »Celi kupi pločevine, ki se v kartoteki vodi pod to in to številko, so napačno prirezani. Saj smo vam vendar dostavili novelo.« Vroče mi postane. Kaj če sem spregledal tisti kartotečni list in ga nisem opremil z opozorilno šampiljko? Čeprav se mi roke tresejo od strahu, se mi hitro posreči poiskati list. Zares je brez opozorilne šampiljke. Tamle je, v dosegu roke in toliko vlažna, da se odtisne. K sreči Anton Mayer še vedno razlaga Josefu Mayerju, kaka škoda je nastala. Ko se Josef Mayer obrne proti meni in reče: »Puncer, izvlecite kartotečni list 210 itd.!« je ta že spet na svojem mestu v kartoteki, zopet ga poiščem in mu ga dam. In Josef Mayer se oddahne, dá ga Antonu Mayerju rekoč: »Glejte, gospod Mayer, pravilno je opremljen z opozorilno šampiljko.« Zdaj bo Anton Mayer stvar potlačil, ker misli, da je napako zagrešil pristojni mojster. Če bi pa na kartotečnem listu ne bilo odtisa tiste šampiljke, bi mene obdolžili sabotaže.

V službi sem napredoval. Od najpreprostejšega dela v kartoteki mi je šef dodelil pisalno mizo s pisalnim strojem. Zdaj me

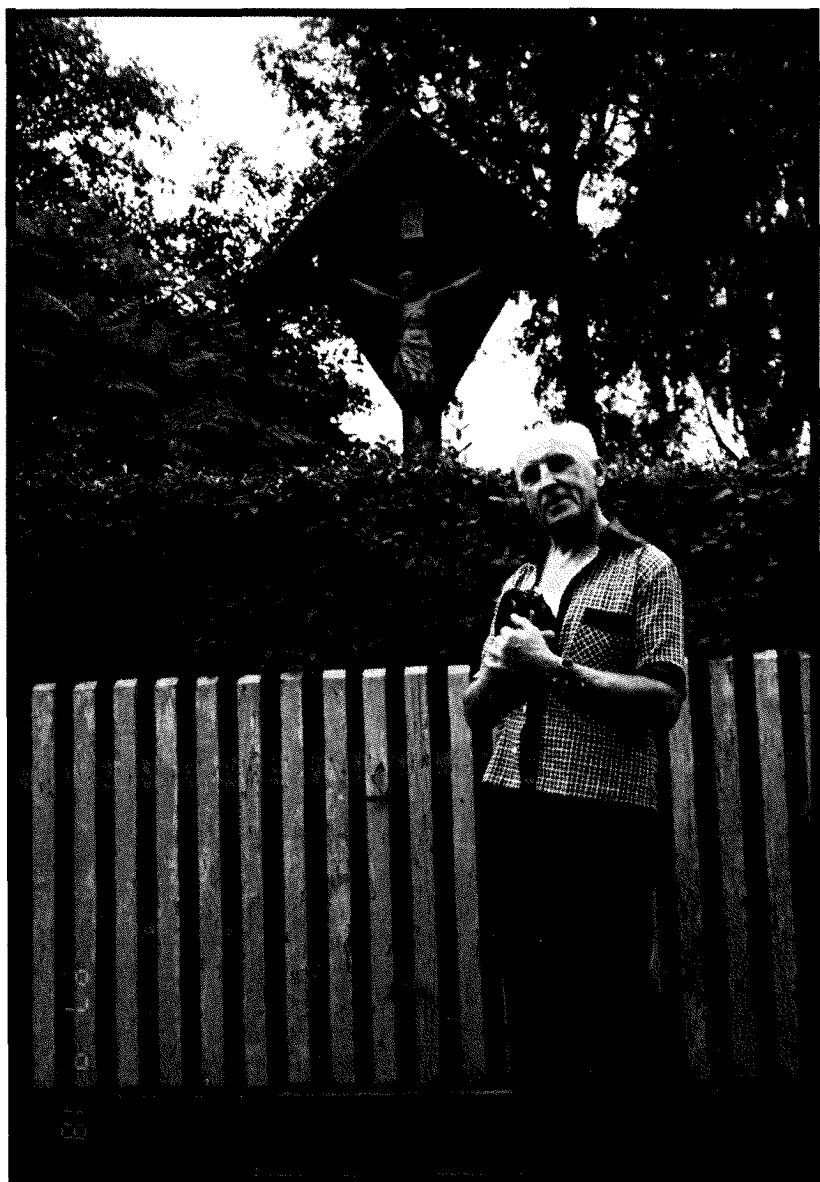
dobri civilist Raitinger uvaja v najrazličnejše delo. Raitinger je preprost poštenjak, invalid in zelo veren mož. Z menoj zelo sočustvuje. Kadar le more, me vpraša, kako je z zdravjem in ali bom vzdržal. Zaupal sem mu, da sem duhovnik in sedaj je o meni že govoril z mestnim dekanom Meierjem. Ta mu je dal zame Schottov misal, ki mi pripravlja veliko duhovnega veselja. Kadar je varno, ga potegnem iz skrivališča in potem »mašujem«. Ob hrumenju strojev, ki so zdaj fortissimi, zdaj pianissimi, si polglasno prepevam koralno mašo in zdi se mi tako lepo, kakor je bilo včasih, ko smo bogoslovci ob velikih praznikih prisostvovali orkestralni maši v stolnici.

Po šestih mesecih sem zopet slišal ženski glas. V sosednjo pisarno so kot strojepisko nastavili mlado dekle Marijo. Na moji pisalni mizi pa je pritrjen strojček za šiljenje svinčnikov. Sem si prihajajo šilit svoje orodje iz sosednjih pisarn. Tako je prišla tudi Marija. Prižvrgolela je z jutranjim pozdravom. Ona še ne ve, da sme kot civilist z jetniki govoriti samo strogo poslovne in nujne stvari. Ali pa ji njeno žensko srce ne da, da bi bila tako toga. Brž me je vprašala, kje sem doma, kako mi gre, kako dolgo sem že tako. Jaz pa sedaj hvalim Boga, da mi je po njej dal slutiti, da je še upanje na boljši svet, ko mi je po njej, utrujenemu in naveličanemu vsega, v temo surovosti in grobsti posvetil z nežnim žarkom luči. Ne posmehujte se mi, prosim vas. Raje hvalite z menoj Gospoda, ki nas je tako čudovito ustvaril. Če si pol leta živel med samimi moškimi, poslušal vpitje pobesnelih gestapovcev, brezcutnih taboriščnih starešin in kapojev, dan za dnem prenašal surovost nemških kriminalcev, otožno družbo ubogih moških sotrpinov, potem se ni čuditi, če se mi je nežni glas čuteče deklice zdel kakor pesem z drugega sveta. Ko v podhranjenosti, vedno navzočem strahu in žalosti klic mesa popolnoma zamre, čakam kakor berač na miloščino, da bo zopet prišla šilit svoje svinčnike in me potešila kakor mati svoje dete. Hvala Ti, Gospod, da si ustvaril tudi žene, matere.

Mama! Ko me je Wiegele v Starem piskru obešal in sta se s sodelavcem kakor volkova z biči zaganjala vame, sem skušal vzdržati, da ne bi kričal. Ko pa je bilo le že neznosno, sem slišal samega sebe: Mama, mama! Vem, da je v tisti uri molila zame in trpela z menoj. Zahvaljen Bog, ki si ustvaril ženska srca.

Haunstetten, 5. junij 1943

Dobri civilni sodelavec v tovarni, Andreas Rheim mi je dal na pošto »črno« pismo. Naslovil ga nisem na mamo, ampak na nečakinjo, da bo manj sumljivo, saj ima nečakinja drug priimek. V tem pismu jih skušam rešiti skrbi za mojo usodo, saj imajo doma še mnogo

Za ovinkom je stalo in še sedaj stoji lepo znamenje križa

drugih bridkosti. Če hočem ta uspeh doseči, moram seveda nekoliko pretiravati v naštevanju, kako dobro se mi godi. Najbolj pekoča skrb domá je gotovo brat Viktor, ki mora služiti vojaščino in je vsak čas v nevarnosti, da ga pošljejo na fronto. Sestra Mara, učiteljica, kot izgnanka strada v Srbiji. Doma pa je nevarno, ker že menjavajo gospodarja: ponoči prihajajo partizani na akcijo, podnevi pa divjajo okupatorji. Občudujem domače, kako morejo ob tolikih stiskah meni posvečati tako pozornost. Redno dobivam od njih pisma, tudi pisma faranov mi zadnje čase navadno izročijo, čeprav jih je preveč. In zavoji z živili. Ko gledam nemške civiliste, kako revne malice si prinašajo s seboj na delo, skoraj ne morem verjeti, da zmore okupirana Slovenija oskrbovati svoje internirance s takimi dobrotami. Ljubezen vse premore.

Zaradi svojega duhovniškega poklica sem jih dobil desetkrat po štirideset manj eno, zaradi poklica sem sedaj v vezeh. V tem pismu (morda je zadnje, saj ne vemo, kaj pride) sem hotel z domačimi spregovoriti odkrito besedo. Takole sem zapisal: »En rožni venček bi si tudi želel, da mi ga pošljete. Za našim stanom stoji znamenje križa. Vsako jutro me spomni mojih fara in mojega poklica. Vedno dražji mi je in nikoli vam ne bom dovolj hvaležen, da ste me zanj vzgojili, pa naj bo, kakor hoče. Vse vas spremljata vsak dan moj ponižni blagoslov in molitev. To ni fraza,« – sem še dostavil – »takega prepričanja sem v resnici.« Zelo sem srečen, da sem mogel to napisati. Da jih – če se na tem svetu ne bi več srečali – ne bo mučil še kak dvom, ali sem vztrajal v svojem duhovnem poklicu ali pa morda zapadel v obup.

Naša prihodnost se mi zdi precej negotova. Nekaj podlage imajo napovedi črnogledov, da nas bodo SS-arji verjetno likvidirali, ko jim bo šlo za nohte. Lahko te pobere bolezen, zlasti še tifus, ki ga prenašajo uši. Teh je pa vedno dovolj med nami. Kako bomo vzdržali, ko nam domači ne bodo mogli več pošiljati zavojev s hrano? Še en meč visi nad nami. Ameriški bombniki so prodrli na nemško nebo. Dokler smo bili v matičnem taborišču Dachau, še pomislili nismo na to nevarnost. Dachaua ne bodo nikdar bombardirali, saj vedo, da je tam deset-tisoče ubogih jetnikov, njihovih prijateljev. To naše majčkeno taborišče v neposredni bližini Augsburga in tako blizu tovarn Messerschmitta, kjer gradijo nemška vojna letala – Bog ve, ali jim je sploh znano, da je tudi tukaj 1200 dahavcev?

Haunstetten, julij 1943

Nedelja popoldne je. Ves teden sem v tovarni hrepenel po tem nedeljskem popoldnevu. Legel bom na posteljo in zaspal, pozabil na vse, spal in sanjal morda o domu, mami, zelenem cvetočem travniku, o žegnanju pri podružnici sv. Miklavža, o . . . Legel sem, pa ne morem zaspati. In ves teden sem koprnal po teh štirih prostih urah v nedeljo popoldne. Da bi se naspal.

Zunaj sije vroče julijsko sonce, v gredicah okrog naših kočic brenčijo žuželke, v sencah po taborišču ždijo mladi ljudje. Nekateri dremljejo, drugi strmijo predse ali se pogovarjajo: Rusi z visokim, pojoče jokajočim glasom, Poljaki z bolj nizkimi toni, a z močno zagnanostjo. Grem po taboriščni stezi, da poiščem Slovence. Ni jih težko najti, saj se zberemo navadno na istem mestu. Ko me zagledajo, mi brž zapojejo in me spet dražijo s tisto:

*Dekle šla kravco molst,
sedla pod bika.
Mrha frdamana,
nimaš nič mleka.*

»Toliko lepih pesmi znamo, vi pa take neumne prepevate,« jim pravim, potem pa pojemo uro in čez, da se pol taborišča zbere okrog naše pesmi in skoraj pozabimo, da nismo fantje na vasi, ampak ponižani in razžaljeni jetniki gestapa.

»Jugoslav, davaj hleba,« slišim, ko se vračam v svoj stan. »Pridi, Mitja, dal ti bom kos kruha«, pravim. »Spasiba boljšaja.« Ves teden je mislil na to, da bo morda v nedeljo iztaknil kaj dodatne hrane. Vsem ne morem pomagati, naj ima vsaj Mitja prijeten spomin na to nedeljo, ko jaz nisem mogel zaspati, čeprav sem ves teden z velikim pričakovanjem hrepenel po teh štirih prostih urah. Jutri bo ponedeljek, prvi dan novega, vedno enakega tedna.

Haunstetten, julij 1943

Iz pisem, ki jih dobivam od doma, zaznam, da se nad našo družino zgošča temna skrb. Sestra Mara, učiteljica, preživlja že tretje leto izgnanstva v Srbiji. Ali bo vzdržala? Kadar ji uspe pisati domov, se sicer hvali, da ji ni sile in da je z vsem potrebnim založena, jaz pa dobro vem, da živi v skrajnem pomanjkanju in ker ne dobiva sporočil od doma, trepeče za usodo svojih domačih. Skrbi za sestro Maro se sedaj pridružuje žgoča skrb za brata Viktorja. Kaj je hotel? Če

bi jo potegnil od doma, bi našo mamo poslal v gotovo smrt. Sedaj so ga okupatorji mobilizirali in se vadi za odhod na fronto. Tako lepo mi piše ta naš najmlajši, ki ga imamo vsi najrajši. Poln je ljubeče skrbi za mene in dom. Med vrsticami razberem, kako pričakuje skorajšnji konec rajha, katerega vojaško uniformo je moral obleči. Tudi svojo fotografijo mi je poslal in nalivno pero. Sestra Justi pa je moji in Marini fotografiji za oltarjem kokarske Matere božje pridružila še njegovo. Tam ima Marija stotine fotografij izgnancev, partizanov, vojakov, zapornikov in drugih, ki jih mora čuvati, da se jim kaj ne zgodi in da se srečno vrnejo k materam in ženam.

Haunstetten, julij 1943

Vsakdan, kako si trd, brezupen. Še parole so utihnile. Avstrijec, ne vem, kako mu je ime, Oto der Letzte mu pravimo, ker še vedno pleteniči o Habsburžanih in podonavski monarhiji, še on hodi mrk in ne pove nobene, čeprav je sicer zelo plodovit, če je treba dokazovati, kako bo z rajhom vsak čas konec.

Sonce, kakor vedno v juliju, v tovarni zadušljiva vročina in kazalec na veliki uri pri vhodu v tovarno (skozi okno ga vidim) kakor da je obstal. Najmanj petkrat sem za trenutek zaspal in zasanjal, pa pogledam na kazalec: še za pet minut se ni prestavil. Zaspati pa ne smem, Josef Mayer me gleda. Kaj bi dal, če bi smel za pet minut nasloniti glavo na mizo in kaj lepega sanjati. Na primer: kako grem po brvi mimo slapa Rinke, čisto počasi stopam, da me kakor megla drobne kapljice, ki se razpršijo ob udarcu na skalo, čim dalj pikajo po goli koži. Glej, mavrica se je ujela v slap. Bog ve, ali je Savinja pri izviru še tako mrzla. S Herletom sem jo prvič tam pil kot drugošolec, potem pa skoro vsake počitnice. Še teče tisti curek iz skale na poti k Staničevi koči pod Triglavom? Tisti curek kakor Mojzesu pri Meribi. Oj Triglav, moj dom! Si sploh še ali pa si se iz tega hudobnega sveta preselil kam drugam? Vsako leto sem vas obiskoval, planine, bil sem vam zvest. Ste pozabile svojega vdanega prijatelja?

In če bi te vsi pozabili, te jaz nikdar ne bom. Dovolj, Gospod, ali Te smem prijeti za besedo? Nimam danes prvič občutka, kakor da si tudi Ti pozabil name? Saj vem, da se včasih skriješ, to so dnevi brez upanja in brez luči. Potem pa spet zasiješ. Tokrat pa ne. Ni Te. V teh strojih, ki strahotno hrumijo, ropočejo in cvilijo in delajo za smrt, nisi, saj praviš, da si življenje. V vpitju kapojev in taboriščnih starešin in uniformiranih SS-arjev z mrtvaško glavo Te tudi ni, saj si krotek in iz srca ponižen. Če nocoj srečno pridem iz tovarne v taborišče, bom hodil med barakami in iskal koga, ki je zelo žalosten in zelo

lačen, pa bom iz žepa potegnil košček kruha. »Na, fant, bodi bolj pogumen!« Morda Te tam spet najdem, moj Gospod, ki si se skril.

Haunstetten, 5. avgust 1943

Civilni sodelavec v pisarni, Andreas je spet pripravljen, da mi odda »črno« pismo. Če bi ga dobili, bi bilo seveda joj zanj in zame. Kadar je prilika, jo izkoristim temeljito. Pišem mami dve poli, črko pri črki in vrsto pri vrsti. Sedaj, ko imajo toliko skrbi za sestro Maro in brata Viktorja, jim skušam dopovedati, naj vsaj zaradi mene mirno spiyo. Pišem, da nevarnosti bombardiranja tu ni, čeprav smo že doživeli alarm. SS-kontrolor je že odkril, da nam domači v pregibe škatel s hrano skrijejo tudi pisma, zato škatel ne dobimo več, ampak nam vsebino vsujejo na suknjič. Ko je to prvič storil, sem podkupil jetnika, ki je škatle sežigal, da je mojo poiskal in mi pismo izročil. Sestra Justi bo že kaj drugega pogruntala. V tem pismu sem jim tudi naročil, naj vodje taborišča ne prosijo več dovoljenja za obisk. Moja mala nečakinja Rozika mu je namreč pisala, naj dovoli, da bi v spremstvu tete Justi obiskala strička. Poklical me je k sebi (kako sem se tresel, ker nisem vedel, zakaj me hoče), pa je bil kar človeški. Celo vikal me je. »Veste, je bolje, da vas ne vidi v tej obleki in v tem stanju, ampak ko boste spet svobodni.« Menda ni bil čisto odkritosrčen, ko je govoril o svobodi, jaz pa sem mu zelo odkritosrčno pritrdil, ker ne vem, kako bi prenesel, če bi me kdo od domačih videl takega.

Haunstetten, 10. septembra 1943

Že nekaj časa se je to pletlo. V našo bolnišnico, revir ji pravimo, so iz Dachaua poslali zdravnika, Slovenca, Oskarja. Poleg glavne revirske barake, kjer ležijo težji primeri, so prav sedaj osnovali na drugem koncu taborišča še eno barako za okrevajoče, ki so bili okuženi s flegmono. Tam Oskar potrebuje zanesljivega negovalca, in izbral je mene. »Tam boš stanoval, prevezoval bolne noge, skrbel za red in snago.« Kako mi je sladko poskočilo srce: saj bo ta služba še kako primerna za duhovnika, služba bratom. Potrudil bi se, da bi v njih zares skušal videti Gospoda samega in mu pomagati, da ozdravi. Ne bi več delal v tovarni za »končno zmago«. Toda ne. Kaj bosta pa rekla Vlado in Joco? Izdal si naju; čim se ti je ponudila priložnost, si naju zapustil in šel na boljše. Seveda, tam boš imel rjuho v postelji in mlečen riž boš jedel vsak dan. Prav s strahom sem jima razodel, kaj mi predlaga zdravnik, in takoj pristavil, da ne mislim sprejeti. Pa sta planila oba

hkrati: »Seveda boš, Frencek, to je enkratna priložnost.« Dobra sta Joco in Vlado, odkritosrčno mi privoščita. Pa tudi to vesta, da se v naši prijateljski povezavi ne bo nič spremenilo in da seveda naprej ostane tudi naša skupnost ob poslanih zavojih. Kar primorala sta me, da smo šli nemudoma v revir in se pogodili. Najprej bom sprejet kot bolnik, čez nekaj dni pa bom prestavljen v okrevalno barako. Danes se je začelo. Ko so pri večernem apelu zaklicali, naj oboleli izstopijo, sem se moral držati zelo bedno. Posebej truditi se za to ni bilo treba. Vlado in Joco pa sta me podpirala, da nisem omahnil.

Sedaj ležim v postelji z vzmetmi in rjuho in jem mlečni riž namesto živinske pese. Pa tudi vest me žge, ker vem, da je kdo drug bolj potreben snažne postelje in mlečnega riža. Ko pridem v barako okrevajočih, si bom skušal ta priboljšek z nesebično službo sotrpinom zaslužiti.

Haunstetten, september 1943

Moji fantje v baraki za okrevajoče so pridni. Zdi se, da smo od dne do dne bolj ena družina. Povečini so Poljaki in Rusi. Zaradi pomanjkljive in brezvitaminske hrane, pretežkega dela in nehigienskih razmer obolevajo za flegmono na nogah. S pomočnikom vsak dan namaževa bolne noge z ustreznim mazilom in jih obveževa s papirnati-mi ovoji. Nekateri dobivajo tudi tablete, kakor jim je predpisal zdrav-nik. Tudi temperaturo vestno kontroliramo. Vsak skuša biti čim dalje v tej baraki na okrevanju, da se vsaj za nekaj časa izogne napornemu delu v tovarni in nekoliko okrepi ob boljši prehrani. Jaz jih pri tem po svojih močeh podpiram in ker je tudi zdravnik uvideven, ostane vsak tako dolgo na oddelku, da se v glavnem pozdravi. Sam čutim v tej službi notranje zadovoljstvo in srečo pa tudi sicer mi je dosti lažje in lepše. Zjutraj moram sicer na žvižg taboriščnega starešine prav tako zgodaj iz postelje, da na pragu v pozoru stojе javim SS-kontrolorju, koliko nas je, potem pa se lahko vrnem v posteljo do 6. ure. Čez dan imam kar precej časa za molitev, razmišljanje in pogovor z zgovornimi mladimi Poljaki in Rusi. Na steno nad posteljo sem pritrdil lepo podo-bo Marije z Detetom, izrezano iz neke revije, in tako se v svojem kotu počutim dokaj udobno, skoraj domače.

13. aprila 1944 so ameriške zračne ladje razdejale naše taborišče Haunstetten

Moja baraka št. 4 je ostala skoraj nepoškodovana

Haunstetten, 3. in 4. oktober 1943

»Za moj rojstni dan in godovni dan sem prejel toliko in tako prisrčnih dokazov vaše ljubezni, da se ne morem dovolj zahvaliti. Tudi sestra Mara mi je pisala iz Srbije in brat Viktor iz vojske.« Tako sem začel pismo mami ta večer, ko sem star 27 let. Naneslo je, da so nam prav ta dan dali uradne tiskovine, da smo spet smeli pisati domov. Pred letom dni sem god obhajal še med svojimi domačimi in župljani. Šentjurski kmetje v tem času kuhajo žganje iz češenj. Veliko steklenic so mi ga nanosili za god. In ko me je kmalu nato, 20. oktobra, gestapovec Niederberger aretiral, je vzel mojo novo veliko aktovko in vanjo basal steklenice češnjevca. Iz predala je vzel še denar, živilske karte in zlato uro Doxa (atov in mamin dar ob maturi), potem pa smo šli.

Tudi letos sem na godovni dan po dolgem času spet okusil žganje. Justi mi ga je poslala v zavoju. Pečeno piško je vso zalila z mastjo, vanjo pa porinila epruveto z žganjem. Pa še nedelja je danes, da smo prosti. Popoldne sedimo na moji postelji Joco, Vlado, jaz in naš prijatelj, Poljak Toni. Strežem jim z dobrotami iz zavoja, pijemo pa vodo, v kateri smo raztopili tablete Clio, da zašumi in ima sladek okus. Epruveta bo prišla na dan, ko bo Toni odšel, kajti štirih požirkov žganja res ni v njej, kvečjemu trije. Toni je dober fant, mi mu veliko pomagamo s kruhom, saj nikoli ne dobi pošiljke. On pa nam rad pomi-je skleda in žlice ali kaj drugega uredi. Končno je napočil trenutek: Joco in Vlado sta mi lepo prisrčno voščila in ko smo potegnili vsak svoj požirek, smo kar ganjeni. Ne sicer od žganja, za ganotje ga je bilo premalo. Druži nas skupna negotova usoda in kuje med nami tremi najpristnejšo bratsko ljubezen. Gorje samemu. Človek se v divji tujini oklene človeka, ki mu lahko zaupa, kakor se brodolomec oklepa rešil-ne deske.

Haunstetten, 10. oktobra 1943

Zopet delam v tovarni. Moja sodelavca, kriminalca Wagner in Schriewers, sta me iz zavisti zatožila šefu Josefu Mayerju, da nisem več bolan, ampak da delam kot negovalec v revirju. Ta je pri vodji taborišča takoj zahteval mojo vrnitev v tovarno. Seveda, z menoj je izgubil »dobro moč«, s kriminalcema si ne more dosti pomagati, in me hoče nazaj. Komaj sem se obvladal, da nisem vidno trepetal in z zobmi šklepetal, ko sem spet moral pred vodjo taborišča. »Jutri greste spet v tovarno, ste razumeli?« »Razumem,« sem spravil skozi zobe in odkorakal ves srečen, da se je izteklo brez hujših posledic. Joco in Vlado sta poskrbela, da sem v njihovi baraki dobil isto posteljo, ki sem jo

imel prej. Josef Mayer, vrnil sem se, pa ti ne bom več tako garal kakor prej. To je moj sklep.

Haunstetten, 15. oktobra 1943

Civilni sodelavec Andreas mi je spet oddal na pošto »črno« pismo. Doma je hudo, ker od brata Viktorja, ki je na fronti v Ukrajini, že tako dolgo ne dobijo pisanja. Mami pišem: »Rad bi vam po svojih skromnih močeh prinesel tihe, v božjo voljo vdane tolažbe in vlil trohico zelenega upanja v božjo dobroto, ki nam je v pretežkih dneh ostala edino zatočišče. Najmlajši od nas, ki nam je tudi najbolj pri srcu, je moral nastopiti najtežjo pot. Sedaj se bo pokazalo, kako je z našo vero, ali smo prepričani o tem, kar govorimo. Bog nas lahko ohrani vse žive in zdrave prek te vihre. Kokarska Marija, kateri smo izročili svojo usodo in težave, nas bo čuvala, obvarovala in nekoč srečno domov pripeljala. In če bi bila božja volja, da bi koga izmed nas vzel iz te solzne doline, bi se morali tudi s tem sprijazniti.« Tako pišem, pišem dolge strani. Kdo ve, kolikokrat bom še mogel pisati. Tudi tukaj že grmi, preletavajo nas ameriški bombniki. Čez pet dni bo leto, kar je gestapo stegnil roko nad menoj.

Haunstetten, 7. novembra 1943

Tako si nam torej zaspal. Ti bratec moje mladosti. Mamin srček in ponos. Koliko sva se skupaj igrala in modrovala. Zdaj spiš tako daleč od doma, pokopan pod temnimi jelšami. Tuj veter v vejah šumi. Sladko spi v Bogu.

43 016. Tudi moje številko so poklicali, ko so delili pisma. Ves drhteč sem letel ponj. Bral sem: poslali so jim bratove dokumente, deloma so bili prepojeni s krvjo. Granata ga je raztrgala. V Jasnohorodki, blizu Kijeva. Joj, Viki, moj bratec! In prav na moj god se je zgodilo.

Joco in Vlado me nemo gledata, nič ne rečeta, saj tudi ni kaj reči. Prav ta večer pa spet uradno pišemo domov. Ljuba naša nesrečna mama! Vsak trenutek stojim v duhu pri tebi in domačih, da skupaj jočemo za Vikijem. Tvoj najdražji otrok gleda na nas iz nebes. Daleč od njega je vsa revščina in stiska, skozi katero mi še moramo. S svojim življenjem, zasidranim v Bogu in ljubezni do Matere božje, si je zaslužil blaženost. Tako pišem, solze kar lijejo, da je papir že ves vlažen in moram paziti, da ne razpade. Od mlajšega je dobila osušeno kri, od mene bo dobila posušene solze. Kaj bo pa jutri, če ne bom

mogel več točiti solz in bo tako temno? Ali bom klonil in se nehal boriti za obstanek?

Haunstetten, november 1943

Zavedam se, da zaradi bratove tragične smrti na fronti domači bolj trpijo kot jaz. Meni pekočo bolečino hladi zavest, da sem kakor zvezan in ne morem nič ukreniti in da se tudi meni slabo piše. Domači pa po tem prvem zamahu smrti v sorodstvu s strahom čakajo, kdaj pride drugi, saj imajo sestro Maro izgnano v Srbijo in mene v taborišču in še obilje drugih nevarnosti, ki v tem času nenehno prežijo z leve in desne. Mamo in domače skušam krepiti in opogumljati s pismi. Redno taboriščno pismo pišemo navadno dvakrat na mesec, civilni sodelavec v tovarni, Andreas Rheim, pa je zlata duša, razume moje tegobe. Kar dve »črni«, dolgi pismi mi odda na pošto.

Tako pišem po velikih straneh z drobno pisavo. Med drugim takole modrujem: »Mi ljudje smo preslabotni, da bi mogli v vsakem primeru spoznati, kaj je za nas in za naše dobro in prav. Zato moramo, ko molimo, sicer trdno upati, da bo naša prošnja uslišana, vedno pa Bogu prepuščati, da drugače ukrene, če je tako bolj prav. Varujmo se, da bi godrnjali nad božjimi odločitvami. Četudi nas tepe, kakor se nam zdi, in nas obiskuje z nesrečo bolj ko druge okrog nas, nam vseeno hoče dobro in nekoč nam bo dano to v celoti spoznati. Zdaj nam je težko razumeti, še težje s srcem sprejeti. Če trdni v veri premislimo, v kakšni sreči in neskaljeni blaženosti prebiva naš mili pokojni brat, se nam ne bo več smilil, ker se mu ni uresničila vroča želja, vrniti se domov k mami. Dosegel je svoj pravi večni dom, kamor tudi nas pričakuje, in nič več ne hrepeni po tem, kar je zapustil na svetu. Pokazal nam je nebesa, kraj našega prihodnjega srečanja, kakor je sploh s svojo smrtjo usmeril naše poglede v nebo. Skušajmo imeti pred očmi današnji svetovni položaj. Zelo malo je takih, ki ne trpijo in ne žrtvujejo toliko, kolikor smo morali mi. Božja volja je, da človeštvo ob času vojne s hudimi žrtvami plačuje svoj skupni dolg pri Bogu. Morda je v svoji previdnosti odločil ravno ta čas, čas, v katerem mi živimo, za dobo velikega očiščenja sveta.«

Sreča, da v tovarni sedim za mizo in imam zato možnost toliko napisati. Od doma pišejo, da dajo vsa moja pisma brati sorodnikom in zaupnim znancem, potem pa jih skrbno shranijo. Bog ve, ali bom še kdaj čital ta »pisma izza bodeče ograje«.

Hunstetten, 18. november 1943

Zvedel sem, da je v taborišču Auschwitz podlegla Lenčka, ena izmed peterih sester Logar. To je sedaj druga žrtev naše skupine. Prva je bil sobrat Izidor. Ko so ga drugič zaprli v Celju, so ga tako mučili in pretepali, da je zaradi posledic v celici shiral. Sam mi je ob bežnem srečanju na stopnišču grofije zašepetal, da je bil vso minulo noč obešen za roke na kavelj in da se je samo s palci na nogah mogel dotakniti tal, če se je popolnoma zleknil. Ko so 10. marca, na pepelnično sredo, v Celju streljali talce, so na plakat »Bekanntmachung« vpisali tudi njega, kakor da bi bil tudi on ustreljen. V resnici so ga ubili. Uboga Logarjeva Lenčka, koliko gorja, ponižanja, lakote in bolezni je prestala, dokler ni svojega mladega življenja preselila k Bogu. Nesrečne ostale štiri, ki so to gledale.

Haunstetten, 22. november 1943

»Mirno!«

»Kape dol!«

Nato smo na jutranjem zboru čakali navadnega povedlja: kape gor in naj se uredijo delovne skupine, pa ga ni in ni bilo. Ščasoma smo uganili, da eden manjka. Eden je ušel. Če bi nas ne vezalo delo v tovarnah, bi stali tako dolgo, da ga ujamejo, ali pa vsaj nekaj dolgih ur. Ob 6. uri je treba biti v tovarnah, zato s kratko zamudo odrinemo. Med delovnim dnevom se je razvedelo, v taborišču se vse razve, da je iz tretje barake pobegnil Rus Ivan. Kako neki mu je uspelo prek bodeče in z elektriko nabite žice, se sprašujemo. Kje se sedaj potika? Išče hrano po zoranih krompiriščih? Se mu je posrečilo priti do civilne obleke? Po eni strani mu zavidamo, a gorje mu, če ga dobijo. Gotovo bodo zaradi njegovega pobega poostrili režim v taborišču.

Haunstetten, 25. november 1943

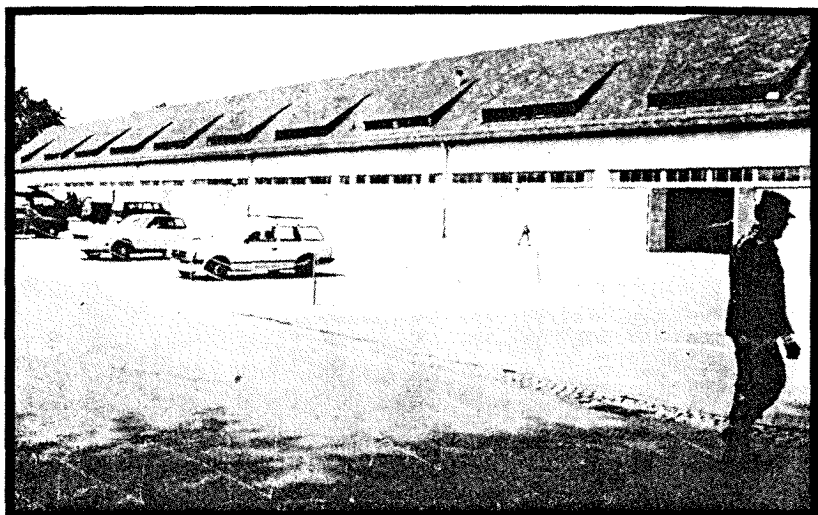
Ko se vračamo iz tovarn v taborišče, stoji pri vhodu Ivan. Zelo je zdelan in okrog vratu ima obešen karton z napisom v nemščini in ruščini: »Spet sem tu!« Pretreseni korakamo mimo njega. Po večernem zboru moramo ostati v vrstah. Prinesejo majhno stolico, od nekod sunejo Ivana in ga privežejo nanjo. Zdaj pristopi Vili, taboriščni starešina, ki je obenem starešina moje barake. V rokah ima lato, dolgo meter in pol, in začne na vso moč udrihati. Čuje se milo ječanje, kričati Ivan ne more več. Nočem gledati, pogled upiram v tla in skušam

moliti. Pa se mi ne posreči. Kakor gestapovec tolče, z enako ihto. Da bo lahko še naprej taboriščni starešina in bo užival nekatere privilegije in priboljške. Sam je jetnik, celo rdeči trikotnik, znak političnih ujetnikov, nosi, pa ubija sojetnika. Kakor gestapovci Wiegele, Kolmann in drugi v Celju, bije in besni. V enem letu, odkar sem v Dachauu, se mi je surovost gestapovskih zasliševanj v Celju že skoraj umaknila v pozabo. Sedaj zopet z vso silo oživi v meni spomin in vse telo mi drgeta v odporu. Wiegele in Kolmann, pošastna divjaka. Kako sta pred mojimi očmi ubila Ferda Potokarja (5. novembra 1942). Tisti dan me je Wiegele popoldne že drugič obesil, da sta me s pomagačem, Slovencem, natolkla po podplatih. Ko me je odpel, me je začasno zaprl med dvojna vrata. Tedaj so iz sosednje sobe privlekli Potokarja. Dobro sem ga videl skozi stekleno okno v vratih. Na tla sta ga vrgla, brcala s škornji in hodila po njem. Strašno je kričal, potem pa onemel. Ko so ga polili z vodo, se je spet zganil. V košari so ga prenesli, kakor večkrat koga, iz grofije v Stari pisker. Tista noč je bila ena mojih najstrašnejših v Starem piskru. Podplati so mi močno zatekli in me neznansko pekli. Sojetniki v celici so popili vso vodo v vrču, da je ni bilo niti za hladilne obkladke. Prav nad našo celico pa je v svoji celici v deliriju kričal Ferdo. Kričal je ure in ure, menda še po polnoči. Potem je utihnil. Ko sem bil naslednje jutro spet pri Wiegeleju na zaslišanju in je ta za kako minuto odšel iz sobe, sem na mizi videl Totenbeschauschein: Potokar Ferdinand, Todesursache: Lungenzerschmetterung, Nierenverletzung... (Mrliški list: Potokar Ferdinand, Vzrok smrti: raztrgana pljuča, poškodovane ledvice...) Občudoval sem zdravnika, ki je gestapovcem izdal tako pošteno spričevalo.

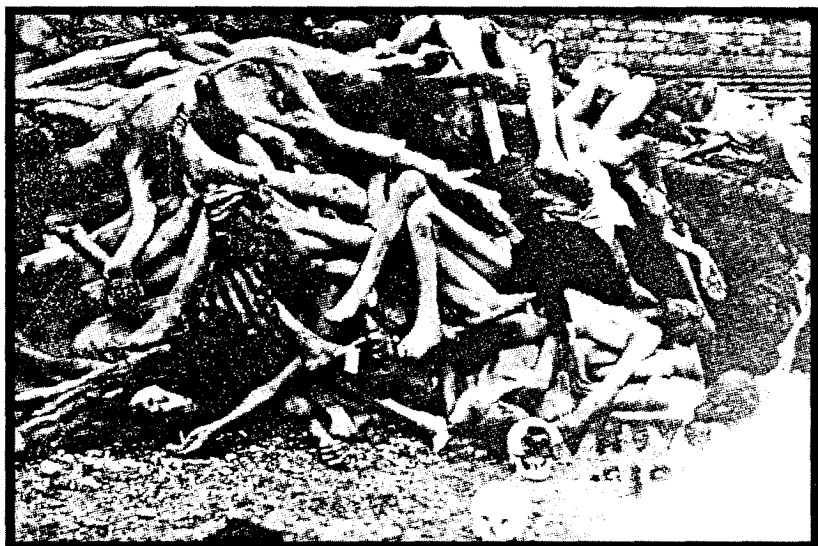
Sedaj pa jetnik ubija sojetnika. Če bo nocoj ostal živ, ga bodo jutri odpeljali v Dachau in do konca pokončali. Ivan, zakaj si nam s svojim ponesrečenim pobegom pripravil to mučno sceno? Kdo bo po vsem tem nocoj spal? In vendar bi bilo treba spati, saj bo jutri spet naporen dan.

Haunstetten, 27. november 1943

Prvega odgovora SS na Ivanov ponesrečeni pobeg ni bilo treba dolgo čakati. Vse Ruse v taborišču odslej strižejo tako, da jim pustijo za spoznanje daljše lase kakor ostalim, po sredi glave pa jim z »nularico« vrezajo brazdo od čela do temena. Ubogi ruski bratje, kako so osramočeni. In kak srd se gotovo nabira v njihovih srcih!

Nastanili so nas v enem od poslopij kasarne v Pforsee

Pred zidom krematorija

Haunstetten, konec novembra 1943

Josef Mayer, ne bom ti več garal, tako sem rekel in sklenil, ko sem moral iz prijetne službe negovalca v baraki za okrevanje nazaj v tovarno. Rezervirano in mrko se vedem do šefa in obeh sojetnikov v oddelku. Ta dva sta me tožila, da nisem bolan in da opravljam službo v taborišču. Civilna sodelavca Rheim in Reitinger sta sicer vesela, da sem zopet tu, zelo pa mi tudi privoščita, da sem užil nekaj tednov prijetnejšega življenja. Josef Mayer je hitro opazil, da sem se spremenil, da delo opravljam nerad, brez zavzetosti, da tako rekoč stavkam. Tudi on je ves zadržan in uraden do mene.

Ko manj delam, najdem vmes več časa za razmišljanje in molitev. Civilni sodelavec Reitinger je dober znanec z dekanom v mestu in je pri njem uredil, da bo opravil sveto mašo za brata Viktorja. Jaz pa v tovarni »mašujem« s pomočjo Schottovega misala, ki mi ga je dekan poslal po Reitingerju.

Odkar sem dobil sporočilo, da je brat padel, sem nehal kaditi. Ta žrtvica naj bo spomin nanj, cigarete, ki jih dobivam od doma, pa razveseljujejo druge. Verjemite, ko si oropan užitkov v hrani in pijači, ponižan, osamljen in v stalni borbi za obstanek, takrat ta neumna človekova izmišljotina, ki ji pravimo cigareta, pomeni velik užitek, pozdrav iz normalnega sveta. Mamilo seveda, fatamorgana.

Dogodki na bojiščih dajo slutiti, da se je vojna sreča obrnila k zaveznikom in da je Hitlerjev poraz neizbežen. Toda kdaj? Ga bom doživel in preživel? Vedno bolj se mi zdi, da bodo morali pohiteti, sicer bo zame prepozno. Že nekaj tednov me namreč pesti driska. Karkoli pojem, vedno me boli trebuh. Več dan jo čutim in ponoči se zbujam s togo bolečino v trebuhu. Zelo sem utrujen, ko zjutraj marširamo v tovarno, in zvečer se komaj privlečem v taborišče. Kako dolgo je moč živeti v takem stanju? Leta gotovo ne, morda še nekaj mesecev. Če bomo še pravi čas osvobojeni, se bom morda izvlekel. Obupati še ne smem. Če se sedaj javim za revir, bi me verjetno poslali v Dachau. Tam bi se moral vživljati v čisto nove razmere in bi še bolj zanesljivo propadel. Enemu od Slovencev so od doma poslali kakav. Naredila sva zamenjavo za kos salame in ta prašek mi je življenje za nekaj dni zelo olajšal. Domov sem tudi pisal, naj mi pošljejo kako zdravilo proti driski. Saj ga ne potrebujem, sem pisal, ampak da ga bom imel za vsak primer v zalogi.

Haunstetten, 20. december 1943

Spet pišem »črno« pismo mami in že četrtrič voščim vsem domačim božičnega miru in tolažbe.

Tudi v taborišču je čutiti bližino svete noči. Tisti, ki ne dobivajo od doma zavojev, si skušajo prihraniti malo kruha, da bi na sveti večer ne trpeli prehude lakote. Mi, ki dobivamo zavoje, delamo načrte, koga bomo obdarili. V zadnjem zavoju sem za božič po sreči dobil celo stekleničko vina, ker je posoda imela nalepko zdravila in je SS-ar, ki zavoje kontrolira, nalepki verjel. In kar me najbolj osrečuje: iz Dachaua so mi sobratje spet poslali posvečene hostije. Kakor prvič jih skrbno čuvam in uživam še manjše koščke, da bo za dalj časa. Emanuel – Bog z menoj. Morda kot popotnica? Vedno pogostejši so alarmi, ko ameriška letala preletavajo nemško nebo.

V tovarni bodo tri dni ob božiču in tri dni ob novem letu delali s polovično zasedbo. Čudimo se, ko nas celo vprašajo, kdo želi biti prost za božič in kdo za novo leto. Sodelavca v mojem oddelku se hitro javita in hočeta biti prosta za božič. Tako moram za božič jaz delati in zelo mi je prav, saj smo z Vladom in Jocom že zmenjeni, da bomo šli za božične praznike v tovarno. Tam bomo na toplem. Nekaj malega bomo delali, jaz bom lahko v miru molil in tiho prepeval božične pesmi. Vprašanje je, kako bo s tistimi, ki bodo proste dneve preživljali v taborišču.

Haunstetten, 25. december 1943

Sinoči, na sveti večer, sta me Joco in Vlado »prisilila«, da sem spet kadil. Dovolj je tega, sta rekla, dosti imaš trpljenja. Zelo dobro mi je delo, ves večer se nisem spomnil na bolečine v trebuhu. Če bo zboljšanje počutja trajno, bi skoraj verjel, da se je črevesje zaradi prenehanja kajenja, ki sem se mu dodobra privadil, živčno odzvalo z bolečinami in drisko.

Dete nam je rojeno, Sin nam je dan. Leto osorej, takrat nisem upal, da bom božič 1943 še slavil na tem svetu. Tisti dan je bila v Mariboru na odru v dvorišču sodnije že nasuta žagovina, ki bi popila tudi mojo kri. Saj bi bilo končno lepo peti božjemu Detetu v nebesih, ali take nas je Bog ustvaril, da se tudi tega življenja do konca oklepamo. Treba se je torej veseliti. Slava Bogu na višavi. Bog ve, ali pri Šentjurju letos še pojejo Sveto noč v latinščini (za božič 1941 sem jim jo priredil) ali pa so se vdali in pojejo Heilige Nacht. V spominu skušam obnoviti svoje latinsko besedilo:

*Sancta nox,
beata nox.
Terra est
nulla vox.
Mater sancta advigilat,
Jesum Deum nobis dat.
Jesu dulce somnum,
Jesu dulce somnum.*

Pa ono: Počivaj, milo Detece . . .

*Requiescas Jesu parvule,
requiescas dulciter.
Coelorum turbae angeli
canunt suaviter.
Ave Jesu, ave Jesu,
tu nobiscum semper sta,
ave Jesu, ave Jesu,
cordibus tu pacem da.*

Potem prepojem vse naše božične. Stroji spodaj v dvorani ravno dovolj ropočejo, da se moje brundanje ne sliši in ne moti Josefa Mayerja. Sicer pa je tudi on ves božičen. Žena mu je dala s seboj boljšo malico in delo mu danes očitno ne diši.

Kako dobro smo naredili, da smo se javili za delo v tovarni ob božičnih dnevih. Oni, ki imajo te tri dni v tovarni delopust, so se zjutraj uredili v delovne skupine in s tovornjaki odpeljali v »Holzgass«. Ne vem, kaj ta beseda pomeni, vsekakor pa so na akciji v zasneženih gozdovih. Isto bomo počeli mi, ko bomo na »novoletnih počitnicah«.

Haunstetten, 1. januar 1944

»Srečno novo leto, Francek!« – »Tudi vama, Joco in Vlado!« Vsi trije smo istega mnenja: to leto pride svoboda ali pa – smrt. To drugo omenjamo z vsemi pridržki. Tak je človek, da sili samega sebe, ko skoraj nima več možnosti, in raje vidi tisto majhno možnost rešitve kakor pošastno nevarnost pogube. Ko so nas 23. decembra 1942 gnali v Celju na vlak za Maribor, je vsak, ki nas je videl, vedel, da gremo kot talci na streljanje. S Srečkom sva zato sicer z vkleljenimi rokami tudi dala drug drugemu odvezo, sam pri sebi pa nisem nič zares mislil, da nas bodo postrelili. Bolj mi je šlo po glavi vprašanje, ali nam

bodo v Mariboru dali drugo polovico dnevnega obroka kruha. Contra spem sperare – upati proti upanju!

Novo leto torej slavimo v »Holzgasu«, visoko zasneženem gozdu. Napravljali naj bi drva iz posekanih in s snegom pokritih dreves. Pa se niti kapojem ne ljubi, da bi se drli nad nami in nas priganjali k delu. Zbrali so se v nekakšni kolibi, tam se važijo in kadijo cigarete ob starem gašperju, v katerem veselo plapola ogenj. S cigareto si tudi mi trije pridobimo vstopnico v to zavetišče, da ob ognju použijemo noveletno malico. Verjemite, da ni slaba, saj je iz zavojev moje sestre Justi. Tudi mi prižigamo cigarete in čakamo, da bo ura tri popoldne, ko nas odpeljejo domov.

Srečno novo leto!

Včasih sem imel samega sebe za malovernega racionalista. S Tomažem, se mi je zdelo, sva si po značaju precej blizu. Kadar sem se spovedoval, je bilo to razumarstvo vedno predmet mojih razmišljanj in obtožb. Sedaj se mi zdi, da sem sam sebe napačno sodil. Spovedati se nimam komu, v Gospodovo navzočnost v koščkih kruha, ki jih spravljene v pločevinasti škatlici in v vrečki, narejeni iz robčka, dan in noč nosim pod svojo srajco, pa sedaj tako živo verujem. Imava si mnogo povedati, ko sva skupaj na ležišču, pa v tovarni, na zbornem mestu, na poti od taborišča do tovarne . . . vedno. Sklenil sem, da bom dnevno užival čisto majhne grizljaje, da jih bo za dalj časa. Ne vem, ali mi jih bodo pred koncem še poslali iz Dachaua. Ali smem tako ravnati? Menda! Če bom nevarno zbolel, bo še vedno čas, da hostije použijem. Če nas bo nenadoma zasulo, Tebe, Jezus, ne bo nič bolelo. Emanuel – Bog z menoj. Sicer pa smo v božjih rokah in Ti lahko storiš, da naju ne bo zasulo.

Na bojnih poljih vse sili k odločitvi. Pred novim letom so sicer po zvočnikih v tovarni v posebnih sporočilih naznanjali velike zmage, vsi pa dobro vemo, da je vojna v Afriki že odločena in tako rekoč končana, da je Mussolini dobil nezaupnico od lastnih ljudi, da je Italija kapitulirala, da so se trije veliki v Teheranu pogovarjali že kot zmagovalci in govorili o poveljnih vprašanjih, da Rusi začenejo osvobajati baltske dežele in da je druga fronta morda samo še vprašanje dni. Leteče trdnjave grmijo po nemškem nebu. Zver je ranjena, pa bo še brcala. Še bo mrtvih. Srečno novo leto!

Haunstetten, 9. januar 1944

Andreas Rheim, ta drobni dobri dečko, mi bo spet dal »črno« pismo na pošto. Dolgo premišljam, kaj naj še hitro sporočim domov. Zdi se namreč, da se izteka doba, ko smo domačim redno

pisali, vmes celo na črno. Po Göringovem nebu se namreč vedno pogosteje sprehajajo ameriške leteče trdnjave. Srčno smo jih veseli, obenem pa se zavedamo, da utegnejo s svojim rušenjem prekiniti naše vezi z domovino ali pa nas – Bog ne daj! – celo pokopati pod ruševinami. Zato pišem, naj ne skrbijo, če dalj časa ne bo glasu od mene in če mi ne bodo mogli pošiljati zavojev.

Haunstetten, januar 1944

Januar je, najbolj zimski mesec, pa tako mil letos, skoraj pomladanski. Zahvaljen, Gospod, za sonce, ki nas v opoldanskih urah tako tople ogreva in budi v srcu upanje.

V tovarni se obnašam natančno tako, kakor sem sklenil. Štrajkam. Delam samo toliko, da me Joseph Mayer ne more prijaviti kot saboterja. Sam sebe občudujem, kako sem predrzen. Kje je sedaj tisti plahi Frencsek, ki je vedno odnehal, če je šlo na ostrino in vedno bil za pokorščino in služenje predstojnikom? Za pisalno mizo sedim in počivam, tu in tam vzamem v roke dospelo naročilnico, po nepotrebnem šilim svinčnik, brez potrebe hodim na WC. In berem! V taborišču je po zvezah moč priti do romanov. V torbi tihotapim knjigo s seboj v tovarno in jo, kakor nekoč med učno uro v dijaškem semenišču, skrivam na kolenih in berem. Tri romane sem že prebral. Sedaj imam zelo staro knjigo (v nemščini seveda) z naslovom Zvezdoznanstvo. Kako uživam! Svoboden človek v urejenih življenjskih razmerah si sploh ne more predstavljati, kako zadovoljstvo lahko pomeni bednemu človeku branje dobre knjige, ko je oropan vseh dobrin in ugodnosti kulturnega življenja. Berem ure in ure, vsako priliko izkoristim za čitanje in pozabim, da sem v smrdljivi zebrasti obleki, da sem jutraj pobral uši iz srajce in jih z nohti stiskal, da sem samo še številka 43 016, da me v taborišču čakajo kričanje, smrdljiv čaj in trda postelja. Kakor nalašč je vse te dneve nebo jasno in ko zvečer marširamo iz tovarne v taborišče, iščem po nebu Orion, Veliki in Mali voz, Gostosevce in druge. Tako sem zagledan v nebesni svod, da večkrat s coklami zadenem človeka, ki koraka v vrsti pred menoj. Ko me ta po rusko temeljito ozmerja, seveda bolj pazim.

Haunstetten, konec januarja 1944

Zima je letos do zdaj bolj podobna pomladi ko zimi. Danes jutraj pa je taboriščni starešina zapiskal eno uro prej kot navadno. Takoj nato so starešine barak tekmovali, kdo se bo bolj drl: »Los,

los!« kar pomeni: »Dajmo, dajmo!« Ponoči je zapadel sneg in očistiti smo ga morali izpred barak in taboriščnih poti, še preden smo odkorakali na zborna mesto. Sneg odstraniti, kako? Nič nam niso dali v roke. Za toliko delavcev ni lopat in ne metel. Pod strokovnim vodstvom smo sneli vrata, ki vodijo v posamezne sobe v baraki, z rokami nanje nanašali sneg in ko je bil tovor dovolj velik, so ga štirje nesli na odlagališče.

Ni bilo prijetno, po drugi strani pa sem nekako zadovoljen, da sem podoživel dogodek in prizor taboriščnega življenja izpred nekaj let, ko je bil Dachau še izrazito uničevalno taborišče in so se podobni in še mnogo hujši prizori ponavljali dan za dnem, z edinim ciljem: vsak dan uničiti čim več življenj. Temu cilju se naši »delodajalci« tudi sedaj še niso odpovedali, vendar pa hočejo, to nam je povsem jasno, še prej iztisniti iz nas čim več neplačanega dela za zmago v orjaški vojni. Takrat niso dovoljevali zavojev od doma ne pisem vsakih štirinajst dni. Javiti se v revir je pomenilo: dati se na razpolago za smrtno injekcijo. Zdravniki so na nemočnih žrtvah opravljali najogabnejše poskuse. Brezvestni starešine barak in sob, bivši razbojniki in zločinci vsake vrste, so reševali svoje življenje s tem, da so brez vsake odgovornosti uničevali in pobijali sebi podložne. Nekaj resnice je torej, ko preživeli iz tistih let trdijo, da je Dachau sedaj Erholungslager – taborišče oddiha.

Haunstetten, 2. februar 1944

Danes je svečnica. V tovarni nekoliko več časa posvečim razmišljanju. Večkrat me vznemirja vprašanje pravičnosti. Od doma redno prejemam živilske zavoje, Joco tudi dobiva precej zavojev, včasih pa še živilske nakaznice, s katerimi mu dobavi živila njegov svobodni (rečemo civilni) sodelavec v pisarni. Vlado ne dobiva zavojev, ker so vsi njegovi po taboriščih. Mi trije živimo v »gospodinjski skupnosti«. Glede prehrane še kar dobro živimo. Res je, da marsikateri kos našega taboriščnega kruha pa tudi margarine pojedjo poljski in ruski tovariši, ki ne dobivajo od doma ničesar. Od hrane iz zavojev pa damo samo izjemoma komu kako malenkost. In ti fantje okrog nas so lačni, zelo lačni. Mnogi vidno hirajo. Bi morali zavoj, ko pride, razdeliti med vse? Pojdi, prodaj vse, kar imaš, in daj ubogim. Če bi vzel Gospodovo zapoved popolnoma zares, bi moral vse razdeliti. Uspeh bi bil sicer ob toliki množici ta, da bi bili lačni mi trije in vsi oni, toda Gospod bi bil verjetno bolj zadovoljen z menoj. Kako sem postal trd in sebičen! Kaj ste naredili iz mene, gestapovci! Take misli me večkrat mučijo na trdem ležišču. Ob postelji je omara, v enem predalu imamo mi trije zaklenjene dobrote iz zavojev. V božji moči pa je – tega se

Naša ljuba Gospa Dachauska

zavedam – da bi me tudi lačnega mogel ohraniti za dan svobode in še kako lahko se zgodi, da bom šel sit na oni svet.

Že nekajkrat smo opazili, da nekdo medtem, ko smo mi trije v tovarni, brska po naši zalogi in po malem izmika. Starešina naše barake nam večkrat pravi: »Ne pustite me od gladu poginiti!« Dobro vemo, da se obilno hrani iz taboriščne kuhinje in drugih virov, kakor vsi starešine. Njega sumimo. On seveda ne hodi na delo v tovarno, ampak ves dan brezdelno pohajkuje po taborišču. Domenili smo se in sinoči mu je Joco, ki zna najbolj igrati in je najbolj pogumen, rekel: »Starešina, medtem ko smo mi v tovarni, nekdo krade iz naših zavojev.« Pazljivo smo pri tem opazovali njegov obraz. Da bo že uredil, je rekel. Ko smo se torej danes po večernem zboru vrnili v sobo, je poklical nas, pa še Poljaka Vojteha, ki tudi ne dela v tovarni, ampak pripada »sobni službi«. »Ugotovil sem, da vam je Vojteh kradel iz zavojev in sedaj ga bom kaznoval,« je rekel sobni starešina. Sredi sobe je že imel pripravljen stol in šibo v rokah. »Jaz nisem,« je ves prestrašen stokal Vojteh. Takrat pa Joco naprej: »Stoj, starešina, nimamo dokazov in mi Vojteha poznamo. Popolnoma smo prepričani, da ne krade.« »Vaša stvar,« je rekel starešina in navidez užaljen, v resnici pa osramočen odšel po opravkih. Tako je bila ta dan rešena nedolžna kri. Koliko nedolžnih pa so po nemških taboriščih že kaznovali in pobili!

Haunstetten, 15. februar 1944

Josephu Mayerju, mojemu šefu v tovarni, je mojega štrajka dovolj. Ko so sinoči na zbornem mestu razglašali to in ono, so med drugim objavili: »Jetnik 43 016 (to sem jaz) od jutri zjutraj odhaja v tovarno z delovno skupino 4 a.« Tako! Ko je Mayer spoznal, da si z menoj ne more več prida pomagati, me je dal prestaviti iz 4 a Zu (prirezovalnica) v 4 a (stiskalnica). Še dobro, da me vodstvu taborišča ni očrnil in me niso poslali v kak kazenski oddelek. Potrt sem do kraja. Kot pomočnik sem dodeljen Čehu Františku v skladišču šablon. Neumnež, govorim po tihem sam sebi in si grizem ustnice. Vrača se mi tisti bedasti občutek manjvrednosti, ki sem ga že večkrat zaznal v svojem mladem življenju. Spričevala vsa odlična. Izpiti z eminenter 10. V življenju pa tepec! Moral bi biti vendar bolj previden. Že prav, da sem manj delal, odkar me je Mayer tako sebično potegnil iz dobre službe bolniškega strežnika nazaj v tovarno, ne bi pa smel zabušavati tako izzivalno. Joco in Vlado silita vame, hočeta me opogumiti, jaz pa buljim v steno in ne odgovarjam. Sedaj sem res potolčen do kraja. Pod srajco še vedno nosim svete hostije, pa mi danes ni za nič, še običajno

obhajilo sem izpustil. Tudi Jezusu nimam kaj povedati. Eloi, Eloi, lama . . . Mama, tvoj Francek je sedaj velika reva, velika reva!

Haunstetten, 20. februar 1944

V delo skladiščnika se ne bom nikoli vživel, ker sem ga dobil v takih okoliščinah, ponižan in osramočen. Saj ni pretežko, mnogi imajo neprimerno težje, toda sprememba me mori: drugo tovarniško poslopje, drugačno delo, drugi obrazi. Nimam več Andreasa Rheima, da bi mi oddal »črno« pismo. Sicer pa v mračnem skladišču niti nimam prilike, da bi ga napisal. Premišljudem, kako bi bilo, če bi se javil k poveljniku taborišča, mu povedal, da sem duhovnik in da sem pomotoma prišel v zunanjo komando, ter prosil, da me prestavi v Dachau, kjer so vsi duhovniki.

Moj sodelavec v skladišču, František, je izobraženec, v redu fant. Ker znam nekoliko češko, se hoče stalno pogovarjati. Zaupam mu, da sem duhovnik. Tudi on je veren, pravi, o duhovnikih pa ima svoje mnenje. Popolnoma je prepričan, da celibata ne držimo. Ugovarjal sem mu in zatrdil svoje prepričanje, da velika večina duhovnikov zvesto izpolnjuje svoje obljube, da sem tudi jaz eden izmed njih. Pri tem sem ga prepričevalno gledal v oči. Zdi se mi, da je vsaj zame verjel.

Haunstetten, konec februarja 1944

Vedno pogosteje se oglasijo sirene. Ameriške letelce trdnjave plovejo mimo nas. Kako dolgo še mimo? Kadar je samo predalarm, ostanemo v tovarni in delamo naprej, če pa zatulijo za neposredno nevarnost, nas ženejo v zaklonišče pod tovarno. To so elegantna zaklonišča, nepredušno zaprta z vsemi potrebnimi napravami. Toda kmalu ugotovimo, da so ta zaklonišča samo proti strupenim plinom, kajti betonski stropi in stene so komaj nekaj centimetrov debeli, Göring ni računal, da bi Američanom kdaj uspelo metati na rajh rušilne bombe. Tako stojimo mož ob možu na tesnem in čakamo, da sirene odtulijo konec nevarnosti. Z nami so seveda stražniki, SS-arji. Ti so še bolj prestrašeni kot mi. To bo morija, če bo kdaj kaj padlo na nas.

Haunstetten, 1. marec 1944

Nekomu sem dal ustrezno šablono, ko so sirene zatuli le predalarm, takoj nato pa pravi alarm in že smo drveli v zaklonišča pod tovarno. Bolj kakor ponavadi so nas priganjali kapoji in SS-arji. Vrata so pustili odprta, ob njih sta stala dva stražnika s puško, pripravljeno na strel, in se zbegana ozirala v nebo. Še smo čuli grmenje prihajajočih letal, zavijanje motorjev, peklenski hrup, ki se bliža. Kako smo jih doslej pozdravljali, kadar smo čuli, kako prihajajo iz daljne Amerike, da osvobodijo Evropo nacistične zveri! Tokrat so občutki mešani. Poleg mene je stal dober prijatelj, veren fant Van der Haide. Pošepetal sem mu, da imam pri sebi sv. obhajilo, odprl hitro tabernakelj, skrit pod srajco, in obhajal sebe in njega. Zelo so se mi tresle roke, ko sem preostale hostije zopet spravil. In dubiis libertas – v dvomih svoboda – sem se spomnil. Slabega namena gotovo nimam, če ne použijem vseh hostij. V tem trenutku se je nad nami razbesnelo Menda so zaokrožili nad mestom in se vrnili. Slišali smo, kako je v bližini padlo in takoj nato tudi nad nami. Vse je otrpnilo, čuli smo tuljenje letal, kako se oddaljujejo, nad nami pa je prasketalo in se podiralo. Na Messerschmitta so torej vrgli zažigalne bombe. Bog ve, kako sta Vlado in Joco. Vlado dela še vedno v 4 a Zu, kjer sem bil prej tudi jaz, Joco pa v 2 c.

Haunstetten, 1. marec 1944 zvečer

Zdaj smemo ven iz zaklonišča. Nihče ne vpije nad nami. Sirene so odtulile nevarnost, oglašajo se sirene gasilcev. Nas se to ne tiče, naj si pogasijo, če hočejo. Čim več vsega tega gori, tem prej bo zgorelo. Področje mojega zanimanja se je pošastno zožilo. Skrbi me samo še, kaj je z Jocom in Vladom in z našim blokom 4. Tam imamo v omari še nekaj kruha in vrečko kaše, pa lep kos salame. Brez Joca in Vlada bi se počutil strahotno samega v tej deželi izgnanstva, ki je danes postala fronta. Brez zapovedovanja se zberemo, uredimo v vrsto, še pogled na sodobno, zdaj deloma pogorelo tovarno 4 a – stiskalnica. Odhajamo kakor po bitki. Smrtno utrujeni od doživetja, eni in drugi. Premagani in potolčeni nosijo orožje, še vedno jim uniforme krasijo našitki SS in mrtvaške glave, zmagovalci umazani, lačni, mnogi kakor bi na trupu nosili mrtvaške lobanje. Korakamo po dobro znani cesti domov v taborišče. Bog daj, da bi nam to ostalo, da bomo mogli nocoj kaj pojesti in leči na posteljo. Hiše v smeri taborišča so nepoškodovane. Zdi se, da so samo na tovarne Messerschmitta vrgli preprogo zažigalnih bomb. Tudi križ ob cesti in Gospodovo telo na njem sta nepoškodovana. Korakam in prav slovesno mi je pri srcu, ko grem mimo tega

znamenja. On gotovo drži z nami, čeprav je zasajen v sovražnikovo zemljo. Zakaj so pa taki! Zakaj ne protestirajo, ko nas lahko vidijo dan za dnevom kot sužnje z galej korakati mimo svojih domov, kjer živijo dokaj udobno, spijo v snažnih posteljah in imajo dovolj nasitne hrane? Take misli predem. Čujte, to je zdaj moje krščanstvo, to je meditacija katoliškega duhovnika, ko gre za biti ali ne biti. Saj smo zaradi njih, nacijev, mi jetniki ogroženi tudi od »naših«, ki se medtem za danes vračajo v svoja oporišča na zahod. Za trenutek se zjezim na Vlada, zakaj me je takrat v Dachauu potegnil s seboj v zunanjo komando. Glavnega dachavskega taborišča Američani gotovo ne bodo stolkli, mi tu pa smo v svojem neznatnem taborišču tako blizu Messerschmittovih tovarn, kjer izdelujemo bombnike in najbrž tudi povračilno V-orožje.

Vlada sem našel že v baraki. Objela sva se, kakor da bi se že dolgo ne videla. Misli, da moramo ob prvi priliki pobegniti, sicer smo izgubljeni. Nič mu ne ugovarjam, čeprav mi kaj takega še na misel ne pride.

Po taborišču se zbirajo skupine znancev, vsak hoče čim prej povedati, kaj je doživel in kako je preživel ta ognjeni krst. Iz Vladovega pripovedovanja razberem, da je bilo v njegovi tovarni 4 a Zu, kjer sem prej tudi jaz delal, dosti huje. Iz tistega dela zaklonišča, kjer je bil on, so se vrnili vsi nepoškodovani. Govorijo pa, da je drugi del zaklonišča zelo trpel, da so tam nekateri ranjeni in tudi mrtvi. Če bi jaz bil še v tej tovarni, bi bil morda med njimi. Mogoče mi je Mayer, ko me je odpustil iz 4 a Zu, nehote rešil življenje. Bog ve. Ob teh govoricah me seveda močno skrbi, kaj je z Jocom, ki se še vedno ni vrnil.

Medtem taboriščno življenje spet steče. Blokovski starešine kličejo vsak svoje v barake, razdelijo nam juho in dnevni obrok kruha. In preštevajo nas.

Mrači se že, ko prikoraka skozi taboriščni vhod majhna skupina jetnikov, med njimi Joco, ves ponosen, visoko vzravnana lep mladeček, kakor poveljnik v bitki sicer zdesetkane, pa vendar zmagovite enote. Zdaj čujmo njegovo zgodbo! Ko so na tovarno padle bombe, je izhod iz njegovega dela zaklonišča zasulo. Nastala je strahotna zmešnjava. Misleč, da se bo kako rešil, se je vsak prerival, odrival druge in seveda kričal. Ko je začelo primanjkovati zraka, so vsi drug prek drugega rinili k majhni odprtini, skozi katero je prihajalo nekaj zraka. Neki Holandec je Joca začel daviti, da bi se sam prerinil naprej. Končno je Joco organiziral Slovence, da so pomirili brezglavo vpitje in prerivanje ter se menjavali pri odprtini za zrak. V ruševinah so našli del bombinega plašča in s tem kosom železa suvali v ležaje vrat, da so jih izdrli iz betona, izkopali odprtino in drug za drugim zlezli na plan. Sedaj so se brez spremstva SS-arjev in kapojev vrnili v taborišče.

Haunstetten, 2. marec 1944

Dobro uro več so nas pustili v posteljah. Razumljivo, saj ne bomo šli v tovarne, ki so delno požgane in porušene. Sedaj se z vso ostrino postavlja vprašanje, kaj bo z nami. Če je tovarna letal Messerschmitt le delno prizadeta, se Nemci še ne bodo vdali. Nam grozi nevarnost, da nas preselijo kam drugam. Tu smo se vživeli, tu veš, pri čem si. Tako pride človek sam sebi v nasprotje. Ko na eni strani želiš, da bi bile vse tovarne do kraja uničene, bi bilo na drugi strani za večino izmed nas skoraj najugodnejše, da bi še naprej delali pri Messerschmittu.

Čez dan nismo nič delali, samo dolgo smo stali na zbornem mestu, dobili zjutraj čaj, opoldne juho, zvečer pa čaj in dnevni obrok kruha. Tistega koščka kruha in rezine margarine, ki ju dobivamo v tovarni, seveda ni bilo – ta dodatek daje Messerschmitt. Sicer pa po taborišču živahno vrvi. Vsakdo hoče komu povedati svojo zgodbo. Kjer se pogovarjajo Rusi, je skoraj vsak stavek zabeljen z »job tvojo mač«, Poljaki pa po svoje. Govori se, da je v nekem delu zaklonišča 4 a Zu stisnilo eno betonsko steno k drugi. Vsi so bili mrtvi, da so jim zatikali za obleko železne kavlje in jih vlačili ven. Takoj so jih odpeljali v dachavski krematorij. Mi trije sicer poizvedujemo, ali manjka kateri izmed Slovencev ali kak bolj znan tovariš druge narodnosti – posebno pa nismo prizadeti. Glavno, da smo jo srečno odnesli. V osmi šoli smo imeli profesorja Pečovnika, ki nam je večkrat zatrjeval, kako vsaka vojska ljudi pokvari. Zdaj vidimo to trditev uresničeno v grozotnih oblikah, seveda bolj na drugih kakor na sebi. Zdi se mi, da bo rod, ki bo to vojsko preživel, kar precej pokvarjen in da bomo tudi duhovniki po vojni postavljeni pred sodišče, ki bo sodilo, kako smo Gospodovo zapoved ljubezni do bližnjega v dnevih stiske in groze razlagali in v življenju sami uresničevali.

Haunstetten, 5. marec 1944

Niso nas poslali drugam, torej bo že res, da tovarne popravljajo in bomo ostali tu.

Danes so nam zopet dali formularje, da lahko pišemo domov. To mi je v veliko srečo, ker bodo doma kmalu zvedeli, da sem po bombardiranju ostal živ, če nacistični radio sploh objavlja, da se ameriške trdnjave sprehajajo po nemškem nebu. V tem pismu sem lahko številnim sorodnikom in sorodnicam, ki nosijo ime sv. Jožefa, tudi voščil za bližnji godovni dan.

Zima nas še vedno pesti, pa še kako. Ob jutrih je kljub

Poslednje pismo

(+ brat Viktor, 4. 8. 1943)

Vrdčemu vzlepi:
sonce vzhaja,
popev prikaža
v nevidnem poletu
bela smrt.

Zavita v sive megle prti
še spi žanqerodna
in sanja težke sni.
Tovariši tiho kramljajo,
v gozdu za jarkom si šepetajo
jutranje zgodbe rbovi.

"Veste li, bratje,
v onope k mesoj prikovanu
in vi temni lesovi,
kdaž nam razpni
v solzah pričarovani
prostosti dan?"

Trce vprašuje,
usta molčijo,
bratje in temni lesovi
ne odgovorijo.

Bog!

Ju hati božja!
Ti edina me boš varovala,
naraj v očetno hišo pripeljala,
v naš sončni dom.

koledarski bližini pomladi vse poledenelo. Skoraj do božiča ni bilo ne snega ne prave zime, sedaj se nam pa maščuje, ko ne odneha. Mrzel veter zavija po taborišču in tudi pri duši mi je mrzlo in malodušno. Doma je gotovo že lepše. Padlemu bratu so ob kapelici uredili gredico v obliki srčka in zdaj okrog njega zeleni pomlad. Seveda je pa tudi doma hudo. Iz šifer v pisnih razberem, da se jim gospodarji menjavajo: podnevi vlada okupator, ponoči pa partizani. Obojih se bojijo. Slednji sicer prinašajo veliko upanje o skorajšnji svobodi, a če jih Nemci pri hiši zalotijo ali zvedo, da so jim dali hrane, potem so domači zgubljeni. Da so partizani na mojem domu kakor doma, nič ne dvomim, saj sva jim s sestro vozila živež na zbirno bazo že takrat, ko sem bil še prost.

Haunstetten, 7. marec 1944

Sedaj smo nekateri tako rekoč na dopustu. Tu in tam osnujejo kako »komando«, ki gre na delo izven tovarne. Slovencem pa v glavnem uspe, da se temu izognemo. V brezdelju imam več časa za razmišljanje. To me ne osrečuje. Zjutraj sem se zbudil iz sanj ves pobit. Bil sem v svoji pisarni pri Št. Jurju. Vstopila sta dva partizana. Brez pomišljanja sem se jima pridružil in hiteli smo proti gozdovom, ki obkrožajo ta prelepi kraj. Nekaj je počilo, zbudil sem se. Že leta 1942 bi se jim lahko v resnici pridružil, saj so že bili v tistih gozdovih. Menil pa sem, da moram ostati, saj sem oskrboval pet župnij. Slovenski duhovnik je bil v tistem času enkratna opora ljudem, da niso klonili. V bogoslužju nisem uporabljal niti ene nemške besede. Ostal sem, čeprav sem bil skoraj prepričan, da me bodo gestapovci sneli. Če bi šel takrat v gozd, bi sedajle nosil puško, mogel bi se braniti, osvobajal bi domovino. Tukaj pa? Ko bodo tovarne popravljene, nas bodo nemočne kakor živino gnali v klavnico. Ni dvoma, da bodo Američani spet prišli nad Messerschmitta. Ali pa nas bodo naši gospodarji, ko se bo bližal konec, postavili v vrsto in pokosili. Nihče razen domačih, če bodo preživeli, se ne bo spominjal, kako bridko nam je bilo.

Toda čujte, kako si dela utvare človek, ko koraka pod vislice ali ob zid, kjer ga bodo ustrelili, in sploh človek, ki sam ne more niti trohice odločiti o svoji usodi! Premišljevanje sem namreč sklenil takole: Če jaz ne zaslužim, da ostanem živ in da bi še videl mamo in dom, pa domači, ki toliko skrbijo in žrtvujejo zame, to zaslužijo.

Haunstetten, sredi marca 1944

To se pa lepo čuje. Pri večernem zboru so razglasili, da gredo jutri nekatere delovne skupine na delo v tovarno. In med mnogimi sporočili je bilo tudi tole: »Jetnik številka 43 016 gre z delovno skupino 4 a Zu.« Tako se torej vračam v 4 a Zu. Ne morem skriti veselja pred Vladom in Jocom. Rešil sem se skladišča šablon v 4 a, spet bom delal pri mizi v znanem okolju. Joco in Vlado se z menoj veselita in takoj z dodatkom pri večerji proslavimo dogodek. Nocoj imam še Mayerja nekoliko rad. Najbrž je spoznal, da si z razbojnikoma Schriewersom in Wagnerjem zlasti sedaj, ko je po bombardiranju marsikaj narobe, ne bo mogel pomagati, pa me je dal prestaviti nazaj.

Ko smo drugo jutro zares prikorakali do tovarn, smo jih videli precej drugačne. Strehe so pokrpali s pločevino, nekatere stroje so že zamenjali z novimi, druge še popravljajo. Ko sem se šefu Mayerju lahko poklonil, mi je dal celo roko rekoč: »Tako ste zopet tukaj.« Snidenje z ostalimi civilisti Reitingerm, Rheimom in Ortnerjem, ki so v redu ljudje, pa je bilo kar pristržno. Spodaj, v tovarniški lopi so na oglasno desko napisali: Wir bauen auf. Hočejo reči: Obnovili bomo proizvodnjo na stanje pred bombardiranjem. In nemška zagrizenost steče v vsej polnosti. Stroji zopet pòjejo, cvilijo, kurirji tekajo sem in tja, v naši pisarni se vrata odpirajo in zapirajo, vodja pisarn Anton Mayer (ne moj šef Josef) teka kakor ponorel sem in tja, da nadomesti zamujeno.

Skrbi nas seveda, če bomo morali ob prihodnjem alarmu zopet v zaklonišča pod tovarno.

Problem je bil kmalu rešen. Vedno pogostejše potujejo ameriške leteče trdnjave nad Schwabenlandom. Če gredo mimo daleč od nas, imamo samo predalarm, stanje pripravljenosti. Kaj bo zdaj? Čez nekaj minut pa odtulijo, da je nevarnost mimo, in mi spet delamo. Končno pa je prišel dan, ko so se nam spet toliko približali, da je predalarmu kar hitro sledil znak za neposredno zračno nevarnost. Los, los, se derejo kapoji in SS-arji, psi lajajo in že bežimo, pa – hvala Bogu – ne v zaklonišče, ampak proč od tovarn, mimo osamelih hiš, ven v naravo, po poljskih kolovozih v bližino nekega gozda in tam najdemo že cikcak izkopane järke. Vanje se potuhnemo. Prvič smo seveda na moč radovedni, kako to gre. Zvedavo opazujemo na daljnem nebu ploveče, v soncu se lesketajoče nebesne ptiče, kako nosijo težko breme. Težko, saj tako bobni. Kakor žerjavi plovejo v obliki črke V, vsem na čelu vodilni. Naslednji dan smo bili žalostni, ker niso prišli. Čez dva ali tri dni pa smo spet bežali. V jarku se udobno namestiš in zaspiš. Kolikera je korist teh alarmov: nemška vojna industrija ta čas ne dela, nam, neprespanim in lačnim, ni treba garati, uživamo in spimo v prelepi, pomladansko se zbujajoči naravi.

Ves čas bivanja v ječah in taboriščih sem »vestno« opravljal svoje molitve. Da, »vestno« sem zmolil vsak dan tisto množico očenašev in zdravamarij. Mnogokrat je bilo – Bog mi odpusti – zares samo opravljeno. Sedaj, v tej pomladi zunaj v naravi zopet s srcem slavim Gospoda Stvarnika in Odrešenika. In ko bežimo iz tovarne prek zelenih travnikov, se spomnim na procesijo svetega Rešnjega telesa po domačih poljih, od kapelice do kapelice. In glejte, tudi tule obhajamo procesijo in jaz sem tako srečen, da nosim monštranco z Najsvetejšim, saj imam pod srajco v žakeljčku še vedno posvečene hostije. Tantum ergo sacramentum, pojem po tihem z napevom, kakor smo peli pod Miheličem v bogoslovju.

Haunstetten, 22. marec 1944

Dan se vleče brez konca. Že od jutra se slabo počutim. Ata je doma večkrat trdil, kako je njegovo počutje odvisno od vremena. Nisem mu prav verjel. Ali sedaj že tudi name vpliva vreme? Pravi jo, da smo v tovarni že presegli stopnjo proizvodnje, kakršna je bila pred bombardiranjem. Tudi jaz moram delati, ker je miza preobložena z naročilnicami, pa tudi zato, da me Mayer vidi pri delu, sicer bi me spet odposlal. Tokrat gotovo ne v drugo tovarno, ampak v kak kazenski oddelek. Ko bi vsaj zatulile sirene, da bi bežali tja za naš gozd. Pa nočejo. Vlado mi je sinoči pravil, da je v skladišču organiziral debelo železno ploščo 40 cm krat 30 cm. Skrito ima med drugim materialom, ob prvem alarmu pa jo bo pod plaščem prenesel v cikcakasti jarek. Pod to ploščo, pravi, bova skrila svoji glavi, če bi ob prihodnjem bombardiranju tudi tja padali kaki izstrelki. Vlado ima veliko zaupanje v ta svoj podvig, jaz sem, kakor vedno, nekoliko manj navdušen.

Haunstetten, 28. marec 1944

Ležim na trdi postelji in ne morem zaspati, čeprav sta duh in telo tako utrujena in potrebna spanja. To se mi doslej še ni dogajalo, saj večernih molitev skoraj nikoli ne zmolim do konca, ker prej zaspim. Tudi nocoj skušam moliti, pa se mi ne posreči. Glava je polna križem prevračajočih se misli.

Tako lepo se je začel ta dan. Sonce nas je prijazno pozdravilo, ko smo prikorakali do tovarne. Komaj so razdelili malico, že so sirene naznanile neposredno zračno nevarnost in tekli smo na polje. SS-arjem se vedno bolj mudi, saj gre tudi za njihovo življenje, vedno bolj nas priganjajo. Tisti tovariši, ki imajo nerodno obutev, nas

komaj dohajajo in so seveda deležni grdega zmerjanja in tudi batin. V jarku nisem utegnil zaspati, že smo zaslišali grmenje letečih trdnjav pa tudi protiletalske topove. Srečno plovite, smo jim voščili, ko so leteli prek nas. Vlado me je živčno opozarjal, naj ne gledam toliko v nebo, marveč naj glavo skupaj z njegovo skrijem pod železno ploščo, ki jo je pred dnevi srečno pretihotapil iz tovarne. Potem smo videli, kako so spustili nekaj bomb v smeri proti Augsburgu. Kakor prižgane velike cigare se mi zdijo te bombe, ko se odlepijo od vozila in usmerijo navzdol. Še dobro uro smo smeli ostati v jarkih. Počivali smo, klepetali in komaj skrivali svoje veselje pred SS-arji. V dobrem razpoloženju smo se potem bližali tovarnam. Tokrat sta jo 4 a in 4 a Zu srečno odnesli. Potem pa smo kmalu zvedeli, da so naše fanke iz 4 a, kjer sem v skladišču za šablone do nedavnega delal tudi jaz, kakor vedno ob alarmu odgnali v bližnji gozd. Nedaleč stran so danes padale ameriške bombe. Zračni pritisk je lomil drevesa in precej naših je težko poškodovanih, morda jih je nekaj tudi mrtvih. In zopet spoznavam: če bi bil še na delu v 4 a, bi bil morda med temi ponesrečenimi. Se usoda poigrava z menoj in me hrani za nove zgone in nezgode? Ali pa mi božja previdnost ponuja še nekaj časa, če hočem iz sebe še kaj narediti?

Spomnim se, da je danes tihi torek in da bo kmalu velika noč. Ta bo letos sicer vsa v mraku velikega petka, a potrudil se bom, da mi ne ugasne ogenj upanja na vstajenje. Tako mi je končno uspelo, da sem se čisto po domače pogovoril z evharističnim Jezusom, ki je z menoj v postelji, v žakeljčku pod mojo srajco. Zaspal sem.

Haunstetten, 29. marec 1944

Med delom opazujem Josefa Mayerja. Zadnje čase skrbno čita časopis, razprostrt v predalu, tudi zemljevid ima, na njem zasleduje gibanje na fronti. Morda doma skrivaj posluša London in nato primerja domača in tuja poročila. Ko radio v tovarni naznani posebno sporočilo, pozorno prisluhne, a kaj, ko v teh sporočilih javlja jo samo, koliko brutoregistrskih ton so sovražniku potopili. Vsi pa vemo, da se na vseh frontah umikajo. »Herr Puncer,« (zadnje čase mi pravi Herr) me pokliče: »Veste, kaj pomeni kratica Tito v vašem jeziku?« »Ne vem,« pravim. In me pouči: »Tajna internacionalna teroristična organizacija.« Nič ne rečem, mislim pa si: Ta Tito vas Nemce uči kozjih molitvic. Josef Mayer je revež, na suknjiču nosi značko nacija. To mu je pomagalo, da se je rešil fronte, skrbi ga pa, kako bo vozil po vojni. Če vidi prihajati v pisarno Antona Mayerja, hitro s trebuhom zapre predal in nadaljuje delo za končno zmago.

Ob priliki bi mu rad razložil, kako čudno je njega uporabil Bog, da jaz že dvakrat ob bombardiranju nisem bil poškodovan.

Hvala Bogu, sirene tulijo, gremo v pomladansko naravo. Tam je zanesljivo bolj varno kot v tovarni.

Haunstetten, 6. april 1944

Z današnjim dnem sem že tri leta mašnik. Takrat, na dan posvečenja, je bila na ta datum cvetna nedelja, letos je veliki četrtek. Velikonočni dnevi so živ spomin na moje mašniško posvečenje in začetek delovanja v Gospodovem vinogradu. Drugi lavantinski duhovniki so bili skoraj izključno posvečeni na praznik sv. Petra in Pavla, novomašnike letnika 1941 pa je škof Ivan Jožef posvetil predčasno, ker je bila vojna pred durmi. Da ne bomo šli kot diakoni na fronto, smo rekli škofu, ampak kot mašniki. Komaj posvečeni smo postali župnijski upravitelji, saj je bila večina dušnih pastirjev zaprta ali preseljena. Jaz sem pastiroval na štirih župnijah sočasno, dokler me ni gestapo zaprl. Med našim posvečenjem so nad Mariborom zagrmeli nemški bombniki – štuke in nekdo nam je pošepetal: »Vojna je.« Danes, ob tretji obletnici, se nad Hitlerjevo Nemčijo vozijo ameriške zračne trdnjave. Mi jetniki pa se gremo »med dvema ognjema«. Kaj bodo naredili SS-arji z nami, ko jim bo šlo za nohte? Toliko nabojev bodo še vedno imeli, da nas pobijejo, menijo nekateri. Če nas ne bodo potolkli zavezniki. Saj smo »doma« med samimi tovarnami. Sedaj je res bolj varno biti v glavnem dachavskem taborišču. Tega prav gotovo ne bodo bombardirali. Naše malo gnezdo je pa tako neznatno, najbrž ga nimajo označenega na svojih zemljevidih in če hočejo uničiti Messerschmittove tovarne, bodo nekoč skoraj gotovo preorali ta naš dom. Kakor je reven, v teh okoliščinah nam veliko pomeni. Tam imam posteljo, kamor se do kraja utrujen uležem in nekaj ur v spanju in sanjah ne vem, kako bridko je moje življenje. Sem še – hvala Bogu – vedno prihajajo zavoji, ki mi jih s tako vnemo pošilja sestra Justi, in mi prinašajo ne samo kalorije, ampak tudi dokaz, da so nekje ljudje, ki me imajo zelo radi. Tu, v tem našem taborišču imam vsaj nekaj prijateljev, ki jim zaupam, se jim potožim in tudi sam njim nekaj pomenim.

To naše taborišče Haunstetten! Ko bo minila vojna, ga bodo likvidirali. Naj ga nekoliko opišem. Leži na robu naselja z istim imenom. Obsega morda tri hektare, ograjeno je z visoko bodočo žično ograjo in še z žico, skozi katero teče električni tok. Ob vhodu v taborišče je desno baraka, v kateri so skladišča in kuhinja, levo pa baraka, v kateri je zasilna bolnišnica – revir. Druge barake so razporejene v četverokotu tako, da je v središču razmeroma veliko zborna mesto.

Tam nastopamo vsako jutro in večer, da nas preštejejo. Pozimi je pogled na taborišče dokaj klavrn, spomladi in poleti pa je tu in tam kaka zelenica, ob nekaterih barakah celo cvetijo rožice, kakor je pač prizadeven starešina barake. Vam smem povedati, kako je s straniščem v tem našem domu? Ponoči ne smeš ven, sicer dobiš svinec pod rebra. Zato je v vsaki sobi »kibla«. Tudi zjutraj je med žvižgom za vstajanje in nastopom na zbornem mestu tako malo časa, da ne utegnejo vsi na skupno stranišče. Zrak, ki ga dihamo v sobi, je vse prej kot prijeten. Tisti, ki delamo v tovarni, si, če je le mogoče, pomagamo s tamkajšnjimi stranišči, ki so seveda dobro urejena. Kaj pa »javno« stranišče v taborišču? To je dolg, zabetoniran jarek, na katerega dnu teče voda. Tam počepamo ob obeh straneh in tako se je oni dan zgodilo Aljoši, da se mu je pri tem čepanju odpela menažka (Rusi pravijo miska), ki jo imamo pripeto ob pasu, in zaplaval na dno. Z Vladom sva ravno prišla mimo, ko se je nesrečnemu Aljoši to zgodilo. Dolgo dolgo je gledal za njo in ponavljal: »Job tvojo mač.« (Dovolite, da še enkrat zapišem ta refren, saj ga vsak dan – kakor je grd – nešteto krat slišim.) Kaj bo Aljoša sedaj storil? Če nimaš sklede, ko se deli obrok, ga ne dobiš. Morda bo z muko odkril kje kako rezervno misko ali pa jo bo komu ukradel, ta pa spet drugemu in skozi taborišče bo šla verižna reakcija.

V tihem tednu je končno tudi v tej nesrečni deželi začela pomlad zmagovati nad zimo, ki doslej nikakor ni hotela odnehati in nas je zelo pestila. Ker do božiča zime skoraj nismo imeli, se je menda hotela raztegniti na račun pomladi. Doma je gotovo že lepše, saj je tam dežela, ki jo je Bog v primeri z drugimi stokrat blagoslovil in okrasil. S pomladjo je ozelenela gredica, ki so jo v obliki srčka pred hišo napravili padlemu bratu Viktorju v spomin. Moj Bog, v kako hudih časih živimo, kako nas je trpljenje skovalo močne, da prenašamo bridkosti vsakdana. Iz pisem med vrsticami spoznam, kako se doma na vso moč trudijo, da bi me potegnili ven. V vlogah, ki jih naslavljajo na okupatorsko oblast, navajajo močan argument: Brat je padel na fronti, ni prav, da je drugi v koncentracijskem taborišču.

Kakor dobro vem, da je Viktor prisiljen oblekel uniformo, da ne bi z begom pogubil domačih, tako vem tudi, da mene ne bodo izpustili. In bo že prav! Nedavno je sotrpina Vinka iz Javornika žena na neki način vendarle osvobodila. Ko smo drugi dan korakali iz tovarne v taborišče, sta stala ob cesti, da smo se še enkrat videli. Z mešanimi občutki sem ga gledal. Menda je še najbolje biti takole do konca, pa kakršen že bo. Še vedno imam pod srajco svete hostije. Konec je gotovo blizu: presrečen povratek v domovino ali pa v hišo Očetovo. Prek letošnje velike noči bo padala senca križa velikega petka, v srcih pa neugasno gori ogenj upanja na vstajenje.

V taborišču pa tudi med civilnimi delavci v tovarni se je

Tu pri nas pa grui,
 bobni
 noč in dan,
 buči
 dan in noč,
 da stoče gozd
 in medogledna plan
 trepeče, vzdihva kakor za pomoč,
 korava v krvave brazde
 in posejana
 z grobovi ovih,
 ki jim je smrt v pokoj
 odprla vrata.

Izaj pa ti plata
 mamica moja,
 kako je kaj zdravje?
 Bog naj še varuje
 mamica moja ...

Pregnan od tebe v sobrah mislim nate,
 Rudečih rož v ljubem ti pozdravljam,
 En sam vzdihljaj mi je molitev gate,
 Da si mi zdrava, srčno te pozdravljam.

Razkril ti nisem še ljubem svojè,
 A kolaj, ko gleda le obraz tupe,
 Gineva v hrepenenju sreč nje,
 Jareči hoče, kar ti še dolguje.

Mejnik življenja, smrti sem dosegel,
 Arka boja me je ohlenila,
 Mi smrt karloni pforda, to bom vedel,

že zelo razvedelo, da sem duhovnik. Verjetno edini od tisočev dachavskih duhovnikov v zunanji komandi. To je v nasprotju s pravilom, po katerem morajo biti vsi duhovniki–jetniki zbrani v glavnem taborišču. Grozi mi nevarnost, da me bodo poslali tja, pa me morda še kaznovali, če ugotovijo, da sem to »pomoto« sam povzročil. Dodatna skrb me razjeda te dni.

Haunstetten, 9. april 1944

Velika noč. Že druga v tem taborišču. Lani smo se še pogovarjali o velikonočni procesiji, poticah, šunki, hrenu, pirhih... Letos se vedno znova vsiljuje vprašanje: ali bomo preživel? Namesto vsakodnevne umazane vode z žlico krmilne repe so nam dali rezance, namesto šestnajstice dvanajstico kruha.

Ležim na postelji in skušam v mislih obnoviti veliko-nočno mašo. Vstal sem in sem s Teboj. O Bog, ki nas vsako leto razveseljuješ z vstajenjem... Če pa Kristus ni vstal, je prazno naše upanje. Toda Kristus je vstal. Aleluja! Lepo bi bilo hitro umreti in biti z Gospodom. Želim biti razvezan? Kje pa! Tole so samo misli iz premišljanja v velikonočnem jutru. V resnici pa se z vso močjo oklepam tega bednega življenja. Kolikokrat z Jocom in Vladom kujemo načrte, kako bi se rešili, če kaj pride. Premagujemo se, da ne pojémo nekaterih stvari iz »zlate rezerve«, ampak jih hranimo za trenutek X. Kako malo sem se še sprijaznil z dejstvom, da je konec zemskega bivanja bolj zanesljiv kakor preživetje, ki so ga polne sanje podnevi in ponoči.

Haunstetten, 13. april 1944

Krasno sončno pomladansko jutro se je obetalo, ko smo prikorakali iz taborišča. Koraka blizu tisoč ljudi, sami moški, vsak v svoje misli zatopljen, večinoma zelo lačni, že pred začetkom dela utrujeni in počitka željni. Levo in desno korakajo SS-arji, nekateri s psi na vrvi. Na čelu vsake delovne skupine koraka bolj ali manj važen jetnik – kapo. Kakor vsako jutro so v tovarniški dvorani točno ob šestih zabrnili in zatulili stroji, mi v pisarnah smo ošilili svinčnike, šef Mayer je neutrudno preganjal čas s telefoniranjem. Nato je kmalu zatulilo predalarm, znak, da bo dan živahen, okrog desetih pa neposredno zračno nevarnost. Bežimo, tecimo, Američani gredo, si brundam znani napev, ko dirkamo v cikcakaste jarke. Dolgo smo počivali, se pomenkovali in čakali, kaj bo. Najmanj od vsega smo si želeli, da bi odtulilo zračno nevarnost in bi morali nazaj v tovarno. Zgodaj popoldne je bil

spet na vrsti Messerschmitt. S peklenskim hrupom so drveli nad nami, nato smo mogli znova opazovati, kako so letele bombe. Kakor velikanške prižgane cigarete se mi zdijo. Tedaj nam je zastal dih, od groze je hotelo srce iz prsi. Čisto blizu, morda deset, morda dvajset metrov pred nami, je padla bomba. Mi pa smo živeli in spet zadihali, kajti zarila se je v mehko zemljo in ni eksplodirala. Blindgänger, pravijo Nemci. Če bi se raztreščila, bi ne bilo več delovne skupine Messerschmitt 4 a Zu z SS-arji vred. Bombniki so se medtem že oddaljili, nas pa so še dolgo pustili v jarkih. Ko smo se končno vračali, smo ugotovili, da jo je naša tovarna 4 a Zu tokrat srečno odnesla. Tam nas je čakalo kosilo, juha, in že je kapo od SS-arjev zvedel, da je zbombadirano naše taborišče in da je v delovni skupini 2 c mnogo naših fantov mrtvih.

Kaj je z našim taboriščem? Kaj s tistimi, ki ne hodijo v tovarno, ampak opravljajo taboriščna dela? Bomo našli koce, s katerimi se ponoči pokrivamo, in tisto skromno, a tako dragoceno zalogo prihranjene hrane? Taborišče je sicer naše prisilno bivališče, mnogo bridkega preživljamo tam, a bivališče je le. Zdaj smo brezdomci, ki dobro vemo, da bo naše življenje odslej še bednejše. Gredoč vidimo sledove bombardiranja, razburjene ljudi, reševalce in še kaj. Kapo ves čas molči. Čeprav korakamo utrujeno in neurejeno, nas nič ne poziva k strumnejšemu koraku. Kolena se nam šibijo, ko stopamo skozi vhod taborišča. Nisem pogledal proti svoji baraki, kakor bi bilo pričakovati, in ne kam drugam, kajti že blizu vhoda so v vrsto položeni ležali mrtvi, pripravljeni, da jih odpeljejo. Nekateri so popolnoma sivi v obraz, obleka blatna, tu in tam krvavi madeži. Čujemo, kako na nekaterih krajih taborišča še kopljejo in iščejo zasute. Silen gnev me pretrese. Obtožujem ta svet zločincev. Na misel mi je prišel spomenik nekega Kelnariča na mariborskem pokopališču, ki v kamnu upodobljen drži v roki lopato, s katero je kopal studenec, pa ga je zasulo in ga niso mogli rešiti. Spodaj je – ne vem zakaj – zapisano: Obtožujem! Ob alarmu se ljudje razbežijo in si pomagajo, kakor morejo, vedo in znajo. Hitlerjevi jetniki v koncentracijskih taboriščih pa morajo ostati na svojih mestih, izpostavljeni na milost in nemilost, sicer jih postrelijo kakor zajce. Protestiram, obtožujem, reva nemočna kakor sem.

Ko so nas prešteli, hitiva z Vladom v našo barako številka 4, kajti ostala je nepoškodovana, večina drugih pa je razbita. Tudi baraka, v kateri sem še pred kratkim kot bolničar obvezoval rekonvalescentne flegmone in jim delil tablete, je podrt. Ali se moram tudi tokrat, razen dobremu Bogu, šefu Mayerju v tovarni zahvaliti, da mi je rešil življenje, ko je zahteval, da zapustim prijetno službo v revirju in zopet delam v tovarni? Prav lahko bi se namreč zgodilo, da bi sedaj ležal v vrsti med trupli, pripravljenimi za odvoz.

Z Jocom in Vladom smo torej v naši baraki hitro zava-

rovali svojo lastnino, potem pa hiteli iskat našega poljskega prijatelja Tonija. On ne hodi v tovarno. Med mrtvimi ga – hvala Bogu – nismo našli. Ranjence so namestili v eni izmed neporušenih barak, kjer so jim postlali kar na tleh. Tam čakajo, da pridejo vozila iz Dachaua in jih odpeljejo v tamkajšnji revir. Našli smo Tonija. S solznimi očmi gledamo, kako negibno leži v nezavesti. Nikoli več ga ne bomo videli. Bog daj, da ozdravi.

Kaj bodo sedaj naredili z nami? Ograja je na več mestih porušena, tudi elektrike ni v žicah. Ponoči bi nekateri gotovo skušali pobegniti, če bi ostali tu. Ne vem, ali tudi Vlado ne misli na kaj podobnega. Nismo dolgo v dvomu. Že vpijejo starešine barak, za njimi pa sobni starešine: »Nastopite, vzemite vse s seboj!« Kaj je to vse? Skleda za hrano, žlica in dve odeji. Kdor ima rezervno perilo od doma in kaj hrane, seveda tudi to, če mu je ob bombardiranju ostalo. Dolgo nas preštevajo in ugotavljajo, kje so manjkajoči: med ranjenimi ali med mrtvimi. Nato odrinemo brez »večerje«. Za nas, ki imamo kaj od doma, ni tako tragično, za ostale – in teh je gotovo tisoč – dodatna bridkost. Korakamo najprej po znani cesti, tudi še mimo svetega znamenja, lepega velikega križa, na katerega sem se oziral skoraj vsako jutro, ko smo šli v tovarno, in zvečer, ko smo se vračali. To vem, da ga ne bom nikdar več videl. Bilo bi čudežu podobno, če bi ga. Moj Bog, moj Bog, ali me boš tudi v resnici do kraja zapustil? Ne! Aluminijasta škatlica v vrečki pod umazano srajco je še vedno z menoj, v njej pa živi božji Sin.

Ne vem, kod smo potem hodili po neznanih cestah in poteh. Mračilo se je že, ko smo zasedli peščeno jamo, ki menda sedaj služi za strelske vaje. Mi smo v jami, gori po obronkih se sprehajajo SS-arji in psi. V jami je stiska, z Jocom in Vladom skušamo ostati tesno skupaj in varovati svoje »imetje«. »Te lucis ante terminum, rerum creator, poscimus, ut solita clementia sis praesul ad custodiam« (večerna molitev za božje varstvo v noči).

Peščena jama blizu Haunstettina, 14. april 1944

Zjutraj so nas v jami uredili po barakah, dali so nam kruh in čaj. Ugibanja o naši prihodnosti križem vznemirjajo duhove. Eni menijo, da nas bodo zvozili v Dachau, drugi to možnost odločno odklanjajo, ker Messerschmitt brez nas ne more obratovati. Zopet drugi: večina nas bo šla zaenkrat v Dachau, dokler gradbena skupina ne obnovi taborišča. Najmanj verjamemo govoric, da nas bodo kar tukaj, v peščeni jami, likvidirali. Za to še ni čas.

Kmalu bomo vedeli. Že zapuščamo peščeno jamo, kjer

smo prespali in prebili noč. Korakamo v neznano. Na večer smo dospeli. Kraj se imenuje Gablingen. Medtem ko smo mi prebivali v peščenih jami, so tukaj na hitro izpraznili majhno civilno taborišče. Da je služilo civilistom, ugotovimo po tem, ker nima prave ograje in ne bodeče žice. Sodim, da je bilo zgrajeno za največ 400 ljudi, nas pa je prek tisoč. Dobro, da se ni treba boriti za prostor: kamor ti ukažejo in kamor te porinejo, tam si. Na mnogih posteljah bosta ležala po dva. Z Vladom sva zraven postelje, v kateri bo počival starešina barake. Strahotna stiska je tu notri, vpitje in smrad, žeja in obup. Vztrajaš samo zato, ker moraš.

Razumljivo, da smo na zbornem mestu stali več kot uro, nato smo dobili kruh in čaj. Mislim, da je bila ura blizu polnoči, ko smo legli. Ne morem spati, zato premišlujem. Že v peščenih jami mi je uspelo napisati čisto kratko pismo domačim. Bojim se, da bodo zvedeli, kako so nas »zavezniki« bombardirali. Naj tudi zvedo, da sem še živ. Upam, da ste zdravi, sem zapisal, kakor sem tudi jaz popolnoma zdrav in se dobro počutim. Imamo že tako lepo in toplo pomlad. Če se bom preselil, vam bom že poslal naslov, do takrat pa velja sedanj. Zame ne imejte skrbi. Tako sem napisal. Če bomo šli jutri v tovarno, bom prosil civilista Rheima, da bo pismo oddal na pošto.

Gablingen, 15. april 1944

Zelo zgodaj je zapiskal taboriščni starešina. Mislim, da pred četrto uro, saj se mi je zdelo, da sem šele legel. Po cestah, kolovozih, prek letališča in travnikov smo korakali kake tričetrte ure, nato smo se vkrcali v tovarne vagone neke majhne obmestne železnice, se počasi cijazili sem in tja po predmestjih Augsburga, nato spet korakali približno pol ure in se znašli v naših tovarnah. Joj, kako sem utrujen, kako bi zaspal. Najraje za vedno.

Naše tovarne so bombardiranje v glavnem srečno prestale. Tam, kjer smo pred tremi dnevi nehali delati, lahko nadaljujemo. Mayer pravi: »No, ste srečno prišli.« Rheim in Reitingner, ki sta mi odkritosrčna prijatelja in sočustvujeta z menoj, sta vsa prepadena, ko me vidita izdelanega, obenem pa vesela, da sem vsaj živ.

Dan je dolg, vleče se brez konca. Naši »zavezniki«, ki so nam porušili dom, se danes kot nalašč ne prikažejo in nam ne privoščijo počitka v cikcakastih jarkih.

Ko je končno le večer, gremo spet na sprehod kakor jutraj. Pol ure peš do vlaka, morda dvajset minut vozarjenja z vlakom, nato tričetrte ure peš do novega doma.

Gablingen, 20. april 1944

Danes je šesti dan bivanja v novem taborišču. Šestkrat smo že šli od tu na delo in se vrnili nazaj. Vstajamo ob štirih zjutraj, ležemo včasih šele ob triindvajsetih. Vidno hujšamo. Še tista preostala betnica mesa pri fantih, ki ne dobivajo zavojev od doma, izginja. Velike oči, globoko v jamicah lobanje, obleka na marsikom visi kakor na obešalniku. Nekateri smo nocoj že zopet dobili zavoje od doma. Naslovljeni so bili seveda še na Haunstetten, pa so jih dostavili sem. Zavoj je v tem trenutku kakor mana iz nebes. Moja zlata sestra Justi in predobri moji domači!

Gablingen, 21. april 1944

Nekaj pošastnega moram danes zapisati, nečloveškega. Ali pa ravno človeškega. Nekdo je rekel: Izmed vseh divjih zveri, ki jih je ljubi Bog ustvaril, je najbolj divji človek. Ko smo zvečer skoraj na smrt utrjeni prikorakali v taborišče, smo na zbornem mestu zagledali provizorično zgrajen oder, na njem vešala, na dolgem prečnem drogu pa pripravljenih šest zank. Ne bom opisoval, kake občutke dobiš ob takem prizoru, ubogo brezmočno bitje. Čisto na kratko povem, ker tudi še sedaj ves trepečem, ko to pišem. Po preštevanju smo morali ostati v pozoru, da bi v svarilo vsem gledali ogabno dejanje. Privedli so šest fantov in komandant taborišča je prebral smrtno obsodbo. Podpisal jo je baje sam Himmler. Utemeljitev: po bombardiranju so nekje ukradli nekaj kosov mila – če sem prav slišal. Potem je pristopil rabelj, bil je Vili, starešina mojega bloka. Trmasto sem gledal v tla in z nohti grebel v pesti. »Do svidanja, tvarišči!« je zaklical eden. Ko je tudi drugi začel: »Do svidanja . . .«, ga je rabelj udaril po ustih in mu vrgel zanko okrog vratu. Tako so mi povedali tisti, ki so zmogli gledati. Potem smo legli bolni, tako strašno bolni v svoji nemoči.

Čez kako uro je prav blizu mene legel tudi rabelj, starešina našega bloka, Vili. Gotovo je za opravljeno delo dobil obilo žganja in izdatno večerjo.

Gablingen, konec aprila 1944

Zbogom, Joco. Nekaj naših fantov so, nič ne vemo, kam in čemu, dali na transport. Še to me je zadelo. Skupaj smo preživljali taboriščne dneve kot bratje: Joco, Vlado in jaz. Vse taborišče ve, da smo neločljivi prijatelji. Joco je najmlajši, velik optimist, poln pogu-

Absender: Meine Anschrift:

Name: Frau Puizer

geboren am: 3. 10. 1916

Gef.-Nr. 73 016 Block 5

Arbeitskommando Augsburg-Hersee

(135) L. M. Kaserne

Konzentrationslager Arbeitskommando
Dachau 3K Augsburg-Hersee

(77)

Folgende Anordnungen sind beim Schriftverkehr mit Gefangenen zu beachten:

1.) Jeder Schutzhaftgefangene darf im Monat zwei Briefe oder zwei Karten von seinen Angehörigen empfangen und an sie absenden. Die Briefe an die Gefangenen müssen gut lesbar mit Tinte geschrieben sein und dürfen nur 15 Zeilen auf einer Seite enthalten. Gestattet ist nur ein Briefbogen normaler Größe. Briefumschläge müssen ungefüllt sein. In einem Briefe dürfen nur 5 Briefmarken à 12 Pfg. beigelegt werden. Alles andere ist verboten und unterliegt der Beschlagnahme. Postkarten haben 10 Zeilen. Lichtbilder dürfen als Postkarten nicht verwendet werden.

2.) Geldsendungen auf Postanweisungen sind gestattet, doch sind dabei genau Namen und Vornamen, Geburtsdatum und Gefangenenummer anzugeben.

3.) Zeitungen sind gestattet, dürfen aber nur durch die Poststelle des K. L. Dachau 3 K bestellt werden.

4. Pakete dürfen durch die Post in beschränktem Maße gesandt werden.

5.) Entlassungsgesuche aus der Schutzhaft an die Lagerleitung sind zwecklos.

6.) Sprecherlaubnis und Besuche von Gefangenen im Konzentrationslager sind grundsätzlich nicht gestattet.

Alle Post, die diesen Anforderungen nicht entspricht, wird vernichtet.

Der Lagerkommandant.

Frau
Maria Puizer

G. Frasskauer & Co.
(12a) Unterseiermark

Raum für Zensurstempel:	Kontrollzeichen des Blockführers:
	<u>1945</u> <u>7</u>

1785

ma, njegova vedno obvelja. Sedaj gre. Z Vladom ostaneva sama. Če bi se to zgodilo, ko smo še kolikor toliko človeško živeli v prejšnjem lagerju, bi tulil in jokal kakor otrok. Sedaj, odkar smo v tem nemogočem taborišču in je naš položaj tako brezupen, mi je že skoraj vseeno, kaj pride. Zbogom, Joco, tesno ga stisnem k sebi, s solzami v očeh pogledam Vlada, Joco pa gre v zbor za transport. Mogoče je zanj dobro; nihče ne ve, kje bo kdo preživel.

*Cor meum torquetur intra me,
et formido mortis cecidit super me.
Timor et tremor venerunt super me,
et contextit me pavor.
Lacta super Dominum curam tuam...*

*(Moje srce je zbegano,
mučijo me smrtne bolečine,
strah in trepet prihajata nadme
in groza me prevzema.
Preloži svojo skrb na Gospoda...)
(Ps 54, prosti prevod F. Puncerja)*

Preloži svojo skrb na Gospoda – pa ne morem. Ne morem več zaupno moliti. Bojim se, da sem povsem kakor fantje okrog mene, čeprav me je Gospod mazilil in me izvolil, da bi bil luč, vsaj kresnica. Stalna napetost, strah pred jutrišnjim dnevom, o katerem ne moreš sam nič odločati, ampak si mu izročen na milost in nemilost. Vsi smo živčni, zapeti, občutljivi, zamerljivi. In kmalu bo minilo dve leti, da nisem bil niti en trenutek sam. Biti skupaj je lahko nekaj dobrega, postane pa muka, če je prisiljeno. To prisilno skupno bivanje noč in dan, na tako tesnem prostoru, več let.

Kako težko je včasih verovati v dobrega nebeškega Očeta.

Gramozna jama nekje blizu Augsburga, 27. april 1944

Spet smo v gramozni jami, ne v isti kot pred dvema tednoma, ko so nam Amerikanci bombardirali taborišče v Haunstettu. Danes so z zažigalnimi bombami skurili Augsburg in tudi naše malo taborišče je zgorelo. Nič nam ga ni žal. Življenje več kot tisoč ljudi na tako majhnem prostoru je bilo res neznosno. Tam tudi nisem nič zgubil, ker so mi že prej pokradli vse razen tistega, kar nosim vsak dan s seboj v tovarno. Da je taborišče zgorelo, smo zvedeli, ko nas iz

cikcakastih jarkov, kjer smo bombardiranje preživeli, niso peljali v taborišče, ampak smo mimo tovarn korakali po Haunstettski cesti v mesto. Večina hiš je ohranila fasado, a strehe so zgorele. Razdejanje v tem delu mesta je skoraj popolno, pa se nam prebivalci nič ne smilijo. Profesor Pečovnik nam je v gimnaziji rekel: »Vojna ljudi strašno pokvari.« Takrat seveda ob njegovih besedah nadobudni gimnazijci nismo kaj posebnega čutili. Da bodo zavezniki Hitlerjevo Nemčijo strli, je zdaj na dlani, a za taboriščnike je izmed vseh ljudi najmanj upanja, da bi doživeli ta dan.

Korakamo že zunaj mesta in ne vemo, kam. Ko bi mi kdo dal malo vode! Tako zelo sem žejen. Moji sopotniki tudi. Prek ceste je napeljana gumijasta cev, najbrž za gašenje požara. Tam brizga iz nje curek vode. Ko bi se le smel skloniti in se odžejati. »Los, los!« kričijo kapoji.

Brez kruha, ki ga sicer ob večerih dobimo, brez čaja ogabnega okusa, ki pa bi ga nocoj z užitkom popil, bomo preživljali to noč. In brez kocev seveda. K sreči še imamo zimske plašče. So sicer iz istega ničvrednega zebrastega blaga kakor suknjič in hlače, so pa le. Ko se je začelo mračiti, se je nebo stemnilo in prek našega bivališča v peščeni jami je zarosila lahna ploha. Kakor drugi sva tudi midva z Vladom z razgrnjenim plaščem lovila deževne kaplje. Ker je plašč masten od umazanije, za kratek čas zadrži lužico vode, s katero si zmočiva od žeje žareče ustnice.

Pfersee, 30. april 1944

Dva dni smo prebili v gramozni jami. Drugi dan smo dobili kruh in čaj in po en koc, delili so tudi vodo. Kruha so nam dali še za prejšnji dan. Tako smo si nekako opomogli. Ves čas pa nas je spet razjedala skrb, kaj bo z nami. Tovarne Messerschmitt so jo ob tem bombardiranju srečno odnesle, zato upamo, da nas bodo obdržali nekje v bližini Augsburga. Sedaj si prav nič ne želimo, da bi nas poslali v matično taborišče Dachau. Od tam že nekaj časa prihajajo poročila, kako je prenapolnjeno, da v njem razsaja tifus in podobno. Danes zjutraj so nas zopet uredili po številkah barak iz našega prvega taborišča Haunstetten. Midva z Vladom sva še vedno baraka 4, najin starešina je še vedno Vili. Sredi popoldneva smo v predmestju, napisi slovejo Pfersee. Pred nami je množica kasarniških poslopij. Takoj vemo, da nas bodo nastanili v enem izmed njih. Krenili smo proti veliki lopi z velikanskimi dvojnimi vrati. Naši fantje Rusi se izredno znajdejo. Takoj jim je jasno: ko se bodo ta vrata nocoj za nami zaprla, to noč ne bo več možno priti ven, ker poslopje še ni ograjeno kakor se za dachav-

ske jetnike spodobi. Najnujnejše je treba storiti. Začnejo urinirati kar med korakanjem in vsi jih posnemamo. Od zadaj moraš paziti, da te kdo ne zmoči, spredaj, da ti ne zmočiš tistega pred sabo. Popolnoma preprečiti pa se seveda ne da, zato čuješ kletvice v vseh jezikih, katerih zastopniki so tukaj. V trenutku teče po betonskem tlaku potok urina, saj nas je nad tisoč.

Dvorana je doslej očitno služila za vojaška vozila, najverjetneje za tanke. Ob eni steni ima dvojna velikanska železna vrata, ob nasprotni so majhna okna, ob vsakem oknu z mrežo zagrajen prostorček, kakor nalašč pripravljen, da se v njem naselita starešina barake in njegov pomočnik. Za nas, navadne, je vsa dvorana natrpana z enonadstropnimi posteljami. Seveda se moramo nastaniti ob svojem starešini. Tesno bo, a nekoliko bolje vendarle, kot je bilo v Gablingenu.

Če bi seveda kdaj Amerikancem prišlo na misel, da bi vzeli na piko to kasarno, bi zadostovala samo majhna bomba, da bi – tisoč mož – družno šli na oni svet, zaradi požara, zračnega pritiska, pod ruševinami ali zaradi panike.

Z Vladom sva nastanjena v pritličju, nad mano počiva prijazen Čeh, Lazar po imenu.

Jutri bomo šli zopet v tovarno, verjetno tako kot iz Gablingena: malo peš, malo z vlakom, pa zopet peš. Vlado se kreпча s cigaretami, jaz pa skušam urediti svojo notranjost. Če se mi bo posrečilo zopet moliti, bom morda znova zaživel. Ker sva v teh dneh izgubila vse, vso zalogo, bo morálo zelo dvignil zavoj od doma, ki je verjetno na poti. Prejeti zavoj od doma, čujte, to je nekaj čudovitega. Pride od doma moje sončne mladosti in mi od tam prinaša pozdrave. Vonja po domu, po sreči otroških dni. To je mamin poljub otroku, ki joka. Prišel bo, saj moja sestra Justi ne zamuja. Kot učenec drugega razreda sem ji z nemogočimi črkami napisal v spominsko knjigo: »Lepe cvetke so scvetele, ali kmalu so zvene. Le ena je, ki zove se: ne zabi me.« Pri vsem tem pričakovanju je pa kako res, da »gratia supponit naturam« (milost predpostavlja naravo).

Pfersee, 1. maj 1944

Spet kliče nas venčani maj k Mariji. . . Sklenil sem, da bom skušal majniške dneve preživeti z Jezusom in Marijo. Pod srajco na srčni strani še vedno nosim v škatlici s seboj evharističnega Gospoda. Zadnje dni sem ga zelo zanemarjal. Svetih podob je samo še nekaj. Vsak četrtek in nedeljo bom zaužil zelo majhen košček. Vsak dan bom zmolil molitve Mariji v čast, ki jih znam, in Marijine pesmi bom brun-

dal ob brnenju strojev v tovarni ter se naslajal ob njihovi vsebini. Moram se duhovno okrepiti, saj sem zelo nebogljen, odkar je odšel Joco. Tudi pripravljen je treba biti za uro, ob kateri morda pride Gospod, da mu odprem. Sedaj sem »doma« že v četrtem taborišču: prvo je bilo matično Dachau, nato Haunstetten, potem Gablingen in sedaj Pfersee. Je to zadnje, kjer bomo nekoč osvobojeni ali pa pokončani?

Z Vladom sva se razgledala po dvorani in obiskala naše slovenske fante. Nekateri so pogumni, drugi zelo izmučeni in potrti. Enega izmed njih so nastanili v revirju, ki so ga uredili na skrajnem koncu dvorane. Je pljučni bolnik, TBC. Sklenili smo, da bo vsak od dnevne porcije kruha odrezal tenko rezino, da bomo temu rojaku vsak večer nesli deset grizljajev dodatnega kruha. Tako se bo okreplil in morda bolezen premagal.

Pfersee, maj 1944

V tovarni teče delo naprej, vendar so civilni uslužbenci opazno pod vtisom zbombardiranega mesta. Vsak ima pač svoje skrbi. Iz množice naročilnic, ki jih dobivamo in vpisujemo v kartoteko, sklepam, da dajejo sedaj z vso silo prednost gradnji izredno armiranih letal Me 262. Po švabsko rečemo: zwozwoundsechzig. Zdi se, da naj bi prav ta avion, V3 (Vergeltungswaffe 3), obrnil potek vojne v prid Nemcem. Ko smo korakali mimo tovarniškega letališča, smo enega poskusnega že videli zaritega v zemljo.

Kadar nas alarm nažene v cikcakaste jarke precej daleč proč od tovarn, nam je lepo. Navadil sem se, da tam hitro zaspim in nadomestim pomanjkljivo spanje v noči. Tudi v tem taborišču moramo namreč zelo zgodaj vstajati in potem korakati v platnenih čevljih z lesenimi podplati. Oni dan sva z Vladom iz jarka v doseg roke opazila velik, lepo razraščen regrat. Skrbno sva ga izruvala in spravila v žep. V tovarni imam poleg nekaterih reči skrito stekleničko kisa. Otroško sva se veselila te solate, saj je že osemnajst mesecev nisva okusila.

Povsem druga muzika je, kadar je alarm ponoči, ko smo v taborišču. Starešine barak patroljirajo med posteljami in vpijejo, vsi moramo ostati v posteljah. Tudi nje je seveda strah, zato še bolj kričijo. Mislim, da ob taki priliki vsak, ki kaj zna, moli.

Pfersee, 10. maj 1944

Od doma sem prejel pismo, napisano 5. maja. Novic v izobilju: v Savinjski dolini so zelo proslavili 1. maj. Partizani so mobilizirali vse moške do 46. leta starosti. Med njimi seveda brata Jožefa in vse tri svake. Otroci se v maju vsak večer zberejo pri kapelici in molijo za očke in borce. Sestra Mara je v Beogradu doživela hude čase ob bombardiranju. Mama pošilja vlogo za mojo izpustitev. Vse to sestra Justi piše šifrirano, a tako dognano, da imam popolno sliko o položaju. Mama je pa kar slovenski pripisala in za čudo: srečno je šlo skozi cenzuro. Takole piše: »Preljubi Francek, želim ti, da bi bil zdrav in da bi mogel vse težave in žalosti srečno prenašati in se srečno vrniti domov. To ti iz srca želi tvoja mamica.« Zraven je priložila drobno rožico iz domačega vrta. Kdo bi ob tem ne jokal?

Pfersee, maj 1944

Naše taborišče Pfersee je sedaj »urejeno«. Oni, ki ne delajo v tovarnah, so pridno opravili delo. Najvažnejša je seveda ograja iz bodeče žice. Ob okenski strani lope so nam vojaki odstopili nekaj kasarniškega zemljišča. Tam so naši fantje postavili leseno uto, napeljali vodo z nekaj pipami in koritom za umivanje ter izplakovanje straniščnega jarka. Živeli bomo komfortno.

Naš slovenski fant v revirju je umrl. Ko smo zvečer prišli iz tovarne, sem zvedel. Našel sem ga v zaboji ob umivalnici. Jutri ga bodo odpeljali. Do večernega zbora je bilo še dovolj časa, da sem ob mrtvem čul in molil rožni venec. Po zboru sem šel v revir vprašat tam ležeče, kako je umrl. Pretresen sem zvedel, da je od nas zbrane grižljaje kruha zamenjaval za tobak.

Vlado je za vožnjo z vlakom v tovarno izdelal prototip spalnega stolčka. Sestoji iz treh deščic take velikosti, da jih zložene lahko nosiš v žepu suknjiča. Dve imata po sredi zarezo in se ob uporabi vložita ena v drugo, da na vrhu nastane križ. Nanj položiš tretjo deščico, sedeš in spiš.

V tovornih vagonih se vozimo tesno stisnjeni kakor sardele v pločevinki. Malo koristi, da si nekateri redno zjutraj oberemo uši s perila in jih pokoljemo. Tam v vagonu se jih spet nabereš. Te uši! Ko smo prišli v matično taborišče Dachau, smo vsepovsod brali: Ena uš, tvoja smrt. In kako so nas zafrkavali sobni starešine, če so pri kom našli uš. Tukaj smo povsem ušivi. V Haunstettu smo se nekajkrat še oprhali s toplo vodo, tu še za umivanje z zelo mrzlo vodo težko prideš na vrsto. Zraven tega počenjamo neumnosti. Čudno, da študiran člo-

vek v paničnem strahu tako brezglavo ravna. Ker jih je že nekaj zbolelo za tifusom, ki ga prenašajo uši, in je nekdo pogruntal, da uši ne grejo na tebe, če si telo mažeš z razredčilom, ki ga krademo v tovarni, sva se seveda tudi z Vladom »zaščitila«. Čez teden sva se pridno mazala z razredčilom, v soboto umila z milom, nato pa takoj spet namazala. Civilni uslužbenci v tovarni na ta novi duh, ki je šel od nas, niso reagirali, ker so pač navajeni, da od nas jetnikov prihajajo vsemogoči duhovi. Ko sva po dveh tednih ugotovila, da se uši kljub »zaščiti« pri naju kar dobro počutijo, sva preizkus končala. Podobno tudi drugi sotrpini.

V zvezi z našo ušivostjo smo oni dan doživeli vesel dogodek. Junak je bil seveda ruski tovariš. Če bi ga kdo prijavil, bi ga verjetno stalo življenje. Takole je bilo. Ko se del poti v tovarno in iz tovarne vozimo v živinskih vagonih, sta z nami v vsakem vagonu po dva SS-arja, s puško v roki seveda. Sedita, vsak na svojem stolu, in se mrko držita. Kaj je storil brat iz Rusije? Segel je za srajco, poiskal uš in jo vpriči nas spustil prvemu od zadaj za vrat. Ne bodi len ga je posnemal tovariš in storil isto drugemu. Kakor da bi bili zmenjeni, ni nihče črnil, nihče se ni glasno zasmel.

Pfersee, 6. junij 1944

Kako sem srečen. Od doma sem dobil pismo in zavoj, v njem pa še »črno« pismo. Mama se dobro drži. Upajo na skorajšnje svidenje. Tam v Savinjski dolini je zelo razgibano. Imajo dvojno oblast: podnevi Nemce, ponoči partizane. Zato se jim zdi, da je dan X blizu. V moji šentjurski župniji, ki je tik pod hribi, je še več razburljivih dogodkov. Zgoreli so župnišče, šola in mežnarija. Spet živo mislim na svoje drage župljane iz treh štirih župnij. Na tisti lepi kelih, ki sem ga dvigal vsak dan, namesto da bi ministranti zvonili z zvoncem, pa so ob nedeljah udarjali na gong. Dobro, da nisem stanoval v župnišču, preveč bi mi bilo žal za njim sedaj, ko so ga požgali. V kaplaniji, čisto zraven cerkve, sem imel dve sobici. Ljudje so mi pravili gospod župnik. In Veronika, kako mi je negodnemu mladeniču stregla kakor pravemu gospodu. Večkrat sem ji rekel: »Veronika, boste videli, da bom delal pokoro za to, ker tako dobro jem v teh hudih časih.«

Pfersee, junij 1944

Iz različnih blokov so nas nabrali kakih 200. Nedelja je. Najprej sem se ustrašil, kakor se v taborišču bojiš česa novega. Potem smo zvedeli, da gremo na razušenje v bližnje civilno taborišče.

Iz zadnjega taboriščnega pisma

Izbrani smo po presoji starešin blokov. Vse skupaj je seveda farsa. Kaj pomaga, če se nas bo dvesto vrnilo brez gnid in brez uši, ko bomo pa še to noč dobili nove od ostalih osemsto. Čez četrto ure je napovedan odhod.

In sedaj sem v silni stiski. Pred menoj je odgovornosti polna odločitev. Nikogar ni, ki bi ga mogel vprašati za svet. V drobni kovinski škatlici, zaviti v lep robček, nosim pod srajco svojega božjega Brata. Dve mali hostiji in tričetrto. Če ju pustim doma in skrijem v postelji ali med svojimi drugimi rečmi, je velika nevarnost, da me kdo okrade, saj bo večina sostanovalec doma in je zelo verjetno, da bodo v naši odsotnosti brskali po tujih ležiščih. Naj vzamem Evharistijo s seboj? Za razkuženje v plinu bomo morali oddati vso obleko in perilo. Ali bom moral ta trenutek zaužiti svete podobe do kraja? Moj Bog, Sveti Duh, kaj naj storim? Bolj ko strah, da bo onečaščeno Najsvetejše, mi je hudo, če bom zaradi tega nesmiselnega razkuženja ostal sam. Tako strašno sam. Ker ni več časa za razmišljanje, se odločim, da bom odločil med petjo.

Korakali smo po neznanih cestah. Opazovanje tujega sveta me je zmotilo, da nisem več tako napeto razglabljal, kaj naj storim. Znašli smo se pred neznanimi barakami. Takrat mi je šinila v glavo rešilna misel: lesenih cokel ne bo treba dati v plin. Vodili so nas v barako, kjer so nameščene prhe, kakor smo jih imeli tudi mi v taborišču Haunstetten. Bogu hvala. Najprej je bilo treba sezuti cokle in jih položiti v vrsto na hodniku. Dobro sem si ogledal in zapomnil, kje sta moji cokli, kajti ena od njiju je za nekaj časa postala tabernakelj. Nato je vsak udeleženec zvil perilo in obleko tako, da se je videla jetniška številka, ter sveženj oddal v plinsko celico. Skupina za skupino smo šli pod prho, nato so nas po dachavski navadi obrizgali z razkužilom in že smo bili na hodniku. Kako sem planil k svojim coklam! Zahvaljen Bog, vse je v redu. Krčevito sem jih držal, ko sem iskal svoj sveženj obleke in perila.

Aleluja, srečno se je končalo. Z lahkim korakom stopam, ko se vračamo domov, osveženi s kopeljo, jaz pa s svojim božjim Prijateljem.

Sedaj že tri dni dežuje. Tu in tam malo preneha, da se potem tem bolj ulije. Že tretjič nas je pralo zjutraj, ko smo korakali v tovarno, že dvakrat smo se zvečer do kože premočeni vrnili v taborišče. Za v posteljo imam k sreči rezervno srajco, suknjič in hlače pa zatakнем v špranje Lazarjevega ležišča nad menoj, da se sušita. Če dvignem v noči glavo, me oplazi moker suknjič in tudi zjutraj je še ves moker in trd, ko ga nadenem. Hlače seveda prav tako. Zasij nam zopet, zlato sonce!

Iz Dachaua je po ne vem kakem kanalu prodrla vest,

da so tam obesili 92 ruskih oficirjev. Tako poskrbijo, da ne bi pomislili, da se taborišča humanizirajo in se nam ni treba bati. Pa vendar je vse taborišče v naelektrnem nemiru in pričakovanju: v Normandiji so se izkrcali zavezniki.

Pfersee, junij 1944

Samemu vsemu malodušnemu mi je vendar uspelo, vsaj zdi se mi, mamí in domačim napisati opogumljajoče pismo. »Črno« seveda. Sedaj, ko so partizani mobilizirali preostalega brata in vse svake, trepečejo doma za štiri več kot doslej. Sestra Justi je kakor angel varuh, ki nam ga je Bog naklonil v teh strašnih časih. Z izrednim pogumom in iznajdljivostjo kljubuje vedno novim udarcem. Skušam domače prepričati, da sem jaz razmeroma najbolj na varnem, ker nisem na fronti.

Še kako varen. Če bi taboriščniki po ne vem kakem spletu okoliščin preživeli vse te nevarnosti bombardiranja, lakote, bolezni, nam je vedno znova jasno, da nas bodo skušali pobiti, preden bo konec. Da bodo uničili priče svojih zločinov. V takem primeru bodo nam, Nenemcem, nevarni tudi nemški ujetniki. Med njimi je mnogo zločincev. SS-arji nas pravzaprav samo stražijo, resnični gospodarji in izvršna oblast v taborišču so od njih nastavljeni, povečini nemški starešine barak, kapoji in drugi nameščenci. In tak Nemec, četudi v zebrasti obleki dachavskega jetnika, se proti drugim jetnikom čuti člana Herrenvolka, ki ima v smislu Hitlerjeve doktrine druga ljudstva za mrčes, zna biti na moč brutalen, brezvesten, pripravljen za kosček kruha ali položaj druge ovajati in likvidirati. Zgodovina Dachaua ve o tem mnogo povedati. Kako želim, da bi se mi posrečilo v miselnem in osebnem odnosu do njih ohraniti svoje notranje dostojanstvo in zaničevati to primitivno prostaštvo!

Zdrav sem in dobro mi gre, začenjamo vedno znova svoja uradna pisma domačim. Da bi jih SS-cenzura ne vrgla v koš. Kako naj potem svet zunaj zve, kaj vse se godi za temi bodečimi ograjami? Gotovo tu in tam prodrejo ven tudi bolj resnična poročila. Zdi se mi pa, da je resničnost neprimerno grozovitejša, kakor se da opisati. Če se bom rešil in bo prilika, mislim, da ne bom znal izraziti tiste vsakdanje žalosti, nemoči, ponižanja, telesnih tegob, ki so mi za to ograjo vsakdanji spremljevalci. Trpljenja in bolečin se z naštevanjem posameznosti, številkami in statistiko ne da prikazati v vsej resničnosti.

V naši taboriščni bolnici – revir jo imenujemo – so ugotovili prve primere tifusa. Enega od bolnikov smo imeli priliko opazovati. Govori in obnaša se popolnoma brezumno. Menda ima

hude bolečine v glavi. Od tu jih pošiljajo v Dachau, tam jih imajo pa že tako preveč. Malo upanja! Ušivi smo čedalje bolj. Kako so nas v Dachau mučili s kontrolo uši. Sedaj, ko bi bil nadzor res potreben, ga ni. Sestradani in oslabljeni Rusi in Poljaki uši povečini sploh več ne preganjajo. V Dachauu vlada tifus, Ena uš – tvoja smrt, je pisalo po stenah upravnega poslopja v Dachauu. Kaj pa na tisoče uši? V srednjem veku je divjala črna smrt, v Hitlerjevih taboriščih divja tifus.

Nekaj je dobrega v mojem primeru. Svoj križev pot sem začel z najhujšo postajo, v Starem piskru v Celju. Ko sedanje bridkosti vedno znova primerjam s časi, ko me je Wiegele dan za dnem obešal in sta me s pomočnikom z bikovkami tolkla po podplatih, dokler nisem »priznak«, da sem vedel, kako bodo partizani napadli Straušneg, pa tega nisem prijavil, mi je jasno, da je tole stanje manj grozotno. Takrat noč in dan zatečene in pekoče noge, strah pred jutrišnjim tepežem, pred dnem, ko bom stopil na deske in čakal, da prileti kroglica v izmučeno srce. Tukaj bo odvisno od naključja: bom zbolel ali pa ne, bom shiral od lakote ali pa ne, nas bodo pokopale ruševine ali pa ne, nas bodo, ko pride konec, likvidirali ali pa ne . . . Torej, korajža velja. In še: ko večina fantov ob ničvredni prehrani životari, imamo Slovenci še vedno nekaj dodatka iz zavojev od doma. Ta resničnost, sicer močno asocialna, bistveno večja tudi moje upanje.

Alarmi za zračno nevarnost so sedaj že pogosti. Ameriške leteče trdnjave vedno bolj prevzemajo oblast nad Hitlerjevim nebom. V tovarni komaj čakamo, da se oglasijo sirene. Potem bežimo v naravo in tačas ni treba delati. Druga pesem je, če smo ob alarmu doma v taborišču. Tam nas je strah. V praznem trebuhu te stiska, siva mora gre prek tisoč dvesto v enem prostoru stisnjenih ležišč. Skušam moliti: V Tvoje roke, Gospod, izročam svojo dušo. Dalje ne pridem, vedno bolj sem topoglav.

Da bi radio dvigal moralo izvoljenega nemškega ljudstva, oddaja skoro vsak dan »posebno sporočilo«. Tudi nam v tovarni se oglasi posebna uvodna melodija. Josef Mayer dvigne glavo in napne ušesa v pričakovanju, kaj bo. Bo kaj velikega, odločilnega? Nato javijo, da so sovražniku potopili toliko in toliko brutoregistrskih ton. Josef Mayer se spet zatopi v svoje (ne)delo.

V naši delovni skupini je nekaj jetnikov, med njimi moj sodelavec Wagner, ki so doživljali Dachau že v prvih letih Hitlerjeve strahovlade, ko je bilo tu še izrazito taborišče za pobijanje ljudi. Vernichtungslager. Ti jetniki imajo častitljivo nizke taboriščne številke, Wagner na primer pod 10 000, moja je že 43 016. Povečini so ti veterani »zeleni«, se pravi kriminalci. Kot taki so imeli več možnosti preživeti tiste strahote kot »rdeči« – politični. Bili so kapoji, starešine barak in podobno. Na račun in prek trupel drugih so preživeli. Sedaj se čudovito

znajdejo v novih razmerah, saj so se učili v strahotni šoli. Wagner na primer je izrazito nenadarjen, skoro idiotski tip. Brezzob sedi ob kartoteki, vlačí iz nje kartotečne liste, vpiše vanje prispela naročila in jih vlaga nazaj. Podobno njegov kolega Schriewers, izrazito nekulturno bitje. Medtem pa študirani ljudje spodaj v tovarniški dvorani prenašajo pločevino in strežejo strojem.

Kaj vse pripovedujejo ti stari lageraši o minulih dachavskih časih. Če je bil na primer SS-ar, ko je prišel kontrolirat barako, slabe volje, je že našel kak vzrok za prijavo tega ali onega jetnika. Našel je ne dovolj urejeno omarico, ne dobro zlikano posteljo, prašek na stolu, malo peteršilja v žepu jetnika, prihajajočega z dela na plantaži. Zdaj je revež ves dan trepetal v smrtni grozi. Včasih je šla prijava v pozabo, drugič pa jih je za tako malenkost po končanem zboru zvečer dobil »fünfundzwanzig«. In kako! Na posebni klopi ležečemu so mu križem privezali roke in noge. Potem sta ga dva SS-arja tolkla z bikovkami. Z SS-arjem je moral kaznjenec glasno šteti udarce do petindvajset. Če se je zmotil, so začeli znova. Do šestdeset jih je bilo kak dan na ta način »kaznovanih«. Navadno je že pri prvem udarcu brizgnila kri. V Celju se je Wiegele deset dni podobno znašal nad menoj. Strahotna je bila kazen prestavitve v kazensko skupino. Nesrečneži so morali opravljati najtežja dela, na primer ves dan, ob vsakem vremenu, v divjem mrazu ali pekoči vročini, nakladati in v teku prevažati pesek ali kamenje v samokolnici. Še hrano so morali pojesti stoje in pri tem na mestu teči. Roke so imeli ožuljene do kosti. Kdor je omagal in ni mogel več vstati, je navadno končal pod udarci SS-arja ali kapoja. Dvakrat na teden so opravljali tako imenovano »obešenje na drevo«. Do sedemdeset jetnikov so obesili za roke, zvezane na hrbtu. Tako so viseli dve uri ali več, pri tem so jih še topli in ščuvali nanje krvoločne pse. Še tedne potem so ti mučenci trpeli neznosne bolečine. Če so tako obešenje uporabili, da bi izsilili kako priznanje, je revež priznal katerikoli nestorjen zločin, samo da se je rešil obešenja in umrl pod kroglo.

Še o hujših posameznih primerih zna Wagner živo pripovedovati. On sicer ni popolnoma verodostojen človek, pa zakaj mu ne bi verjeli, saj drugi stari lageraši poročajo enako. Marsikaj tega se tu in tam še sedaj zgodi v Dachauu, saj smo na primer zvedeli, da še vedno delajo poskuse z živimi ljudmi. Prepričan sem, da so se celjski gestapovci Niederberger, Wiegele in Kolmann priučili takšnih zasliševanj v Dachauu.

Zakaj je v letu 1944 nekaj manj strahot v taboriščih? Nemška industrija potrebuje zastojno delovno moč. V Messerschmittovih tovarnah po vsej Nemčiji delajo v glavnem samo taboriščniki. Iz nas hočejo iztisniti, kar se le da. Pri tem seveda ne štedijo naših življenj, dajejo pa pogoje, da pod pritiskom vendar ustvarjamo precejšen delež

za vojno industrijo. Zato v našem taborišču ni več dosti nesmiselnega šikaniranja. Lakota in pretežko delo opravita svoje. In zakaj Dachau sam ni več izrazito taborišče za uničevanje? Verjetno so najbolj zločinski SS-arji iz prejšnjih časov na frontah in v taboriščih po osvojenih deželah. Mnogi pa najbrž ne računajo več z zmago in se skušajo izogniti prevelikemu izpostavljanju. Eden izmed SS-arjev, ki spremlja mojo skupino v tovarno 4 a Zu, rad govori z nami, kadar vidi, da je varno. Iz obraza in vedenja se mu vidi, da ni srečen v tej službi in da se mu smilimo. In konca se verjetno bolj boji kot mi.

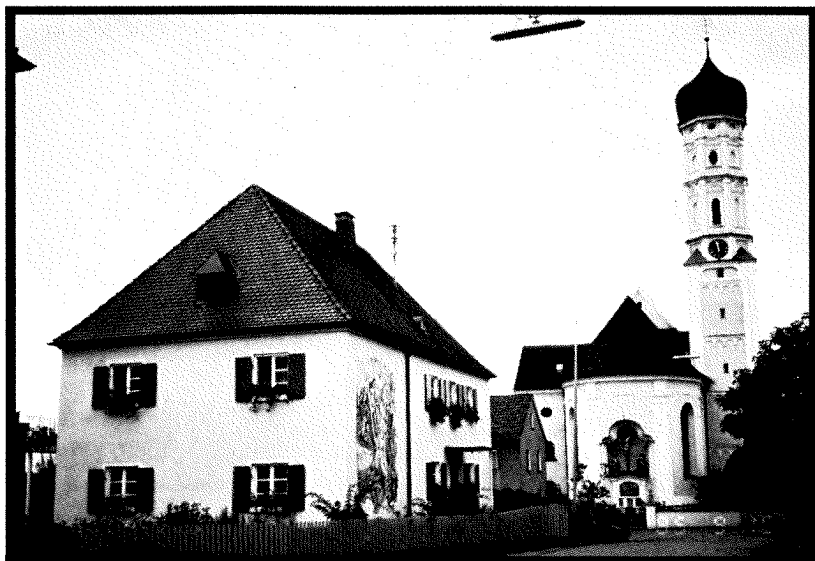
Pfersee, julij 1944

Moral bi biti srečen, veselo vznemirjen. Saj so začetki konca na dlani. Po nemškem nebu se nemoteno, vsaj zdi se, sprehajajo ameriške zračne ladje. Invazija v Normandiji prodira, Rusi osvobajajo baltske države. Marsikje v nemškem rajhu so komunikacije zaradi bombardiranja za daljši čas prekinjene. Sestra Justi mi zavojev ne more več oddati na domači pošti v Braslovčah, temveč jih mora z velikimi žrtvami spraviti do Poljčan. Tudi pisma od doma prihajajo z zamudo. Vsa nemška iznajdljivost ne vzdrži več koraka s pritiskom od zgoraj, z leve in desne. Vse to in še marsikaj drugega nedvomno kaže, da se dan X neogibno bliža. Ko sem pred letom dni in že prej v mislih vnaprej doživel ta adventni čas pričakovanja konca, sem bil za trenutek ves v transu. Ko se bo začelo, vzdignite svoje glave, vaše odrešenje se približuje. Sedaj se to godi, pa ni takega adventnega razpoloženja v meni. Pogosto zalotim samega sebe, kako topo strnim predse, brez misli, brez cilja. Najbolj žalostno je zjutraj, ko se na žvižg zbudim iz sanj. Kdaj bo spet večer? Vmes pa nemogoč dan. Kakor brezumna žival stojim v vrsti na zbirnem mestu, korakam tričetrť ure do vlaka, se jezim, ko me v vagonu stiskajo od vseh strani. Saj niso nič krivi, ti ubogi fantje, ki me stiskajo. Delo v tovarni bi mi moglo biti v razvedrilo in moram priznati, da mi je včasih tudi bilo. Tako hitro je minil dan ob lagodnem delu, prekinjenem tu in tam v pogovoru s civilnimi uslužbenci. Tako sem, tudi to moram priznati, kar pozabil, da s svojim delom nehote nekoliko pomagam nemškemu vojnemu stroju. Zdaj me to delo redkokdaj zadovoljuje. Opravljam ga zlovoljno, moram ga. Vroči poletni dnevi še po svoje prispevajo k otopelosti. Oh, kako sem kot študent pričakoval poletje in se ga veselil! Julija smo šli vsako leto v planine. Enkrat v Savinjske, drugič v Julijce. Ojstrica, kako ti je v teh letih strašne morije? Grintavec, Skuta in Triglav, me še čakate?

Vtis imam, da se mi tudi Vlado odmika, ker si z mano ne more nič pomagati. On se v prostem času tolaži z zavijanjem tobaka

Klimach

Klimach: cerkev in župnišče

in kajenjem. Sporazumela sva se, da bo zaradi negotovosti zavojev treba omejiti in pametno razporejati porabo jedil in tobaka. Od živil, ki se ne pokvarijo, bova shranila »železno rezervo«, da bo vsaj nekaj za čas, ko bodo pošiljke popolnoma prenehale.

Tudi to naše sedanje taborišče Pfersee bo ožigosano s spominom na eksekucijo, uničevanje. Himmler, ta pošast, je spet obsodil enega od naših in starešina bloka ga je obesil. Nič hudega sluteč smo prikorakali iz tovarne in že videli ob robu naše kasarne oder, drog in zanko. Po vsem životu gre drget, kakor da sem že sam na vrsti. Po običajnem preštetju se je zgodilo. Če bi sedajle vsi zakričali v protest? Tisoč in dvesto mladih ljudi. Bi SS-arji postrelili vsakega desetega ali pa bi brezglavo streljali v množico? Sicer pa je tako razmišljanje povsem utopično. Pokorno stojimo, dokler ni končano in dajo povelje za razpustitev. Saj so nam že pred letom in pol, ob prihodu v taborišče, dali vedeti: za to ograjo ni prostora za sočutje in usmiljenje. Zverinska podivjanost velja tu za krepost. Sestradanega, opotekajočega, s smrtnimi sragami na obrazu je treba še brcniti, da je pokončan. Resnica tu nima kaj iskati, nikomur se nimaš pritožiti in zahtevati pravico. Če hrano dobiš, je dobro, če je kdaj ne dobiš, ti ni pomoči. Si srečen, da imaš svoje, sicer trdo in umazano ležišče, nič pa ne smeš godrnjati, če boste trije na enem ležišču. Obleko ti da nemški rajh. Ni važno, da so ti hlače četrta metra predolge ali prekratke. Da dobiš poleti obleko, ki je zimska, in pozimi poletno. Če si enkrat za to ograjo, o tem smo si na jasnem, nimaš pravice do zdravja in življenja. Zaporniki v ječah štejejo mesece, morda leta, kdaj jim kazen poteče in se odpro vrata v svobodo. Tu nam je jasno, da nas ne mislijo nikdar izpustiti. Svobodo doživimo samo v primeru nemškega poraza v tej grozoviti vojni, če nas ne bosta prej pobrala lakota in tifus, če nas ne bodo utegnili prej likvidirati. Kako sem le mogel biti »srečen« takrat, ko smo se iz Maribora odpeljali v Dachau? Takrat, ko so Hitlerjeve vojske še zmagovito prodirale in še ni bilo gotovo, kdo bo v tej vojni zmagovalec in kdo poraženec? Toda takrat je šlo za glavo: v Mariboru je bil nared oder za streljanje talcev in temu sem ušel v Dachau.

Pfersee, 15. avgust 1944

Danes je spet velika gospojnica. V Braslovčah imajo žegnanje. Ta dan Virant tako igra na orgle ob začetku maše, da te vsega prevzame, zdi se ti, da je še božja Mati na oltarju oživela in posluša. Potem pojejo:

*Zate, ti,
zate, ti, ki si najlepša,
zate, ti, ki si najdražja,
pesmi naj donijo...*

Najbrž letos Virant ne igra tako lepo, saj ni primerno tem strašnim časom, peti pa tako ne smejo slovensko. Tudi jaz slabo obhajam ta veliki Marijin dan. Že nekaj časa nisem sposoben za kako pametno razmišljanje, za premišljevanje še celo ne. Včasih za hip pomislim, da bi moral kot duhovnik pastoralno delovati med sotrpini, saj je toliko priložnosti, in najbrž bom dal poseben odgovor za svoje obnašanje. Tako delovanje je seveda strogo prepovedano in bi prijavi sledila kazenska skupina. Morda bo Gospod zadovoljen, ko skušam biti z bližnjimi prijazen v govorjenju in jim včasih kaj dam. Kak svetnik bi gotovo moj položaj vse drugače uporabil in storil čuda za te uboge duše. V meni Gospod ni našel primerne orodja. Vsakdanja stiska in tegobe me vedno znova povozijo in mi strejo polet. Ko bi imel pri sebi kakega sobrata, da bi drug drugega spodbujala, da bi se mogel spet spovedati!

Namesto da bi bil apostol, sem neke vrste borilec z Bogom. Zalotim se v takihle in podobnih mislih, če so grešne, naj mi Bog odpusti: »Jezus, Vsemogočni, ki si pretrpel tako strašne muke, da si odrešil vse ljudi in nas – kakor praviš – tako zelo ljubiš, zakaj po vsem tem dopuščas tako gorje svojim bratom in sestram na svetu? Je to odrešenje? Saj se z ljudmi godijo podobne reči, kakor so se takrat s Teboj. V srednjem veku so menda le pretiravali v prikazovanju Tvojih muk kot edinstvenih in enkratnih. Telesno trpinčenje si trpel eno noč in en dan. Tudi to je hudo, če človeka dan za dnem zaslišujejo, ponižujejo, s klofutami zbijajo od stene do stene, te obešenega pretepavajo, v škornje obuti po tebi hodijo, te podhranjenega leta in leta tirajo k težaškemu delu, pobijajo kot mrčes. Star lageraš s častitljivo nizko številko mi je pravil, kako je pobesneli SS-ar v letu, ko so Dachau še gradili, ponovil nad avstrijskim duhovnikom žalostni del rožnega venca. Stalno mu je bil za petami, ko je moral v poletni vročini, razgaljen, s težko samokolnico v teku voziti beton. Gredeč ga je brcnil, spodnašal in kamenjal. Kri in pot sta tekla iz telesa, prežganega od sonca. Z najstrahtnejšimi kletvicami in gromkim smehom ga je zasmehoval, podivjani birič. Vzel je bodečo žico, tolkel po njem in kričal: ‚Kaj so storili Judje z vašim Kristusom? Bičali so ga in s trnjem kronali. No, kaplan, zdaj zgledaš kakor vaš Kristus, napravi si trnovo krono.‘ Moral je upogniti zarjavelo bodečo žico v krog in si jo dati na glavo. ‚Tudi težki križ je nesel vaš Kristus!‘ Onemogli duhovnik je moral vzdigniti težko bruno in ga nesti po taboriščni cesti, sojetniki pa so morali pljuvati vanj. SS-ar mu je ponudil v skledi vode, ko pa je nastavil žejna usta,

jo je s satanskim smehom izlil v peščena tla. SS-arjem smo rekli: Satans Söhne – satanovi sinovi. Križev pot! Križanja si ta nadčloveški nečlovek vendarle ni upal izvesti. Sicer pa so bili meseci in leta bivanja v taboriščih križev pot in križanje. Sveti Bog, ali si Ti na veliki petek še več trpel?»

Pfersee, konec avgusta 1944

Ko smo se zunaj ob tovarni zbirali za povratek v taborišče, so štirje prinesli iz tovarniške dvorane enega izmed naših fantov. Negiben je in brez kaplje krvi v obrazu. Ne vemo, ali je mrtev ali samo v nezavesti. Takih dogodkov bo vedno več, saj mora srce omahniti ob tako ničvredni prehrani in tako težkem delu. Nesli so torej tega siromaka, ko smo korakali do vlaka, nemški jetniki pa so med potjo peli:

*In der Heide blüht ein kleines Blümelein
und das heisst Erika...*

*(V ajdi cveti mala rožica,
Erika ji je ime...)*

Pfersee, avgust 1944

Gledam Vlada, s kako zavzetostjo strastno vleče mahorko. Enkrat sem jo tudi sam potegnil in ugotovil, da je ogabnega duha. Dobiš jo v taboriščni kantini za bone, ki jih zaslužimo v tovarni. Odkar so zavoji zaradi zbombardiranih železniških prog redkejši, primanjkuje tobaka tudi tistim, ki prejemajo zavoje od doma.

Gledam Vlada in si mislim: Ti si »kriv«, ker si me potegnil s seboj iz glavnega taborišča v »ausenkomando«. Tam v Dachauu so duhovniki skupaj v dveh barakah. Ena soba v 26. baraki je kapela. Tam vsak dan nekdo mašuje, drugi prejmejo obhajilo, morejo se spovedati, poslušati premišljevanja, pogovarjajo se o Bogu. Če imaš srečo, prideš celo na vrsto, da mašuješ. Moj Bog, menda ne bom nikoli več maševal, tudi posvečenih hostij mi od tam več ne pošljejo. Nikoli več se ne bom spovedal.

Taborišča Dachau zavezniki ne bodo bombardirali, to je pribito. Saj dobro vedo zanj. Nas so že ponovno, s tovarnami vred. Nas bodo nekoč povsem stolkli?

Nemško zaledje postaja prava fronta. Ameriške zračne ladje se vedno bolj brezskrbno sprehajajo po nemškem nebu in sejejo

smrt med ruševine. Kadar smo v »zaščitnih« jarkih in poslušamo, kako v dalji grmijo motorji letečih trdnjav, padajo bombe in se oglašajo protiletalska obramba, si živo predstavljam, kaj je doživljal brat Viktor še pred letom dni na ruski fronti. In potem je priletela granata in ga raztrgala. Kmalu bo leto dni. Moram kaj storiti v njegov spomin. Pa tudi spomin name naj bo v tej pesmi, ki jo bom skoval. Domov se najbrž ne vrnem več. Naj ta pesnitev po vojni, ki je vzela življenje Viktorju in meni, govori o najini ljubezni do mame in doma. Med grmenje smrt sejajočega stroja naj se oglasijo mile strune srca, ki ljubi in hoče živeti. V pošastnem izničenju človeškega dostojanstva naj sveti lučka upanja na boljši svet, kjer je vsako človeško bitje neprecenljive vrednosti pred Stvarnikom sveta. Lačen, umazan, na smrt utrujen človek vidi svet poln dobrin, lepote in počitka v miru. »Ad maiora natus« (za kaj višjega rojen).

Stroji spodaj v tovarniški dvorani brnijo, hrumijo, cviliijo. Pograbil sem svinčnik in kos rabljenega papirja iz koša. Pišem, pesnim »poslednje pismo«, ki ga piše moj brat Viktor svoji in moji mami z ruske fronte. Doslej sem zagrešil nekaj ponesrečenih verzov iz »pete šole«. Danes vidim, da je v meni pesnik, ta groza življenja ga je prebudila. Pišem na dušek, verzi se kar kopičijo, bojim se, da bi me Mayer s kakim naročilom zmotil v tem zagonu. Kako čudovit verz:

*Zavita v sive megle prt
še spi Jasnohorodka
in sanja težke sni.*

Zmotila pa me je sirena zračne nevarnosti. To ne bo škodilo mojemu snovanju. Moram ostati napet, ne obupati, kar se mi zadnje čase pogosto dogaja. Ostati vzbujen, dokler ne dokončam tega dela. Če bodo leteli samo nad Augsburgom, bom v jarku mirno snoval nadaljevanje. Če bodo žgali po nas: moj Bog, ne daj, da umrem, preden napišem »poslednje pismo«.

Nekje v daljavi so Američani odvrgli težko breme, mi smo se vrnili v tovarno. Hitim izpisovati tekoče naročilnice za material, da bom potem v miru nadaljeval. Same številke. Vsak delček letala je vnesen v kartoteko zgolj s številko. Na primer: Stange, 210 141 006032 12096. In jaz, pesnik, jih moram spisati cele strani. Končno! Porinem pisalni stroj za kritje in nadaljujem »poslednje pismo«. Do odhoda iz tovarne v taborišče je prvi del končan. Opeva strahoten hrup fronte in hrepenenje po domu, ki želi

*še enkrat te videti,
toplo objeti,
pa če umreti
mi je zato.*

Danes ne čutim tako živo utrujenosti, ko po dvanajsturnem delavniku lačen pešačim dolgo pot do taborišča. Ko bom jutri nadaljeval, bom v pesnitev vnesel sonet. Dobro, da znam precej Prešernovih na pamet. Vsaj za zgradbo soneta ne bom v zadregi. Sonet z akrostihom bo to. Že gredoč ga skujem. Začetne črke bodo slovele PREDRAGI MAMIKI.

Pfersee, 30. avgust 1944

Včeraj pesnitve nisem nadaljeval. V tovarni sem komaj zmagoval najnujnejše delo, tako sem bil izčrpan. Ko sem namreč prejšnji večer legel na trdo ležišče, sem takoj začutil močan smrad. Najprej sem ostal miren, češ saj v tej naši kasarni močno smrdi noč in dan, pa še kako. Tisoč dvesto ljudi v enem prostoru, ležišče pri ležišču. Toda tole je nenavaden smrad. Dvignem se na ležišču, zgrabim koc in že otipam mokro in spolzko človeško blato. Nekomu iz nočnega šihta je »ušlo« in po taboriščni navadi je vzel koc z drugega ležišča in tam pustil svojega. Po isti navadi bi se sedaj jaz moral splaziti do ležišč, kjer podnevi spi nočna izmena, in nekomu zamenjati koc. Verižna reakcija bi se sprožila. Nisem storil tega, toliko časti še imam. Tudi sem se bal, da bi me zalotil starešina in me pretepel. Vso noč sem nepokrit preždel na ležišču in se mučil z mislijo, kaj storiti. Oprati koca nimam v čem, tudi časa za to ni. Mi bo starešina dal drugo odejo, če ga bom prosil? Vedno znova so mi solze zalivale oči.

Zvečer, po apelu, sem prosil starešina Vilija, dal mi je koc, jaz pa njemu cigareto.

Sedaj nadaljujem pesem. Za sonet sem si narisal ritem in naglase, da bo vse v redu. Razumljivo, da mi sonet dela nekaj več preglavic, ker je vezan na obliko in akrostih, a gre v silnem zanosu, ki me ob tej stvaritvi prevzema. Naj dolgo živi moja mama in ponavlja ta sonet, da ga bo znala na pamet in bo rekla znancem: Glejte, to sta mi spesnila moja sinova, ki sta umrla v vojni.

Konec pesnitve je hitro tu, skoro brez popravkov in sprememb. Saj so vsi veliki pesniki pesnili tako v zamahu. Še enkrat preberem in sem zadovoljen. Nič me ne moti, da mi je ves čas tega dela asistiral naš veliki pesnik z Manom Josipa Murna: Grobovi tulijo. Moje ni plagiat, to je samostojno spontano približanje njegovi pesmi. Ker

Oltar moje »nove maše« v Klimachu

Del barake v Haunstettnu še sedaj stoji

sem tukaj tako do kraja ponižan, mi je ta uspeh tem bolj v samoo-
brambno zadovoljstvo.

Do odhoda iz tovarne sem srečno vse prepisal, nato pa skrivaj izročil dobremu Andreasu Rheimu, da bo doma dal v kuverto, napisal naslov, frankiral in oddal na pošto. Takole pa slove ta moja pesnitev za obletnico, ko je brat Viktor 4. oktobra 1943 umrl na ruski fronti.

POSLEDNJE PISMO

*V rdečem oklepu
sonce vzhaja,
zopet prihaja
v nevidnem poletu
bela smrt.
Zavita v sive megle prt
še spi Jasnohorodka
in sanja težke sni.
Tovariši tiho kramljajo,
v gozdu za jarkom si šepetajo
jutranje zgodbe vrhovi.
»Veste li, bratje,
v okope z menoj prikovani,
in vi, temni lesovi,
kdaj nam zazori
v solzah pričakovani
prostosti dan?«
Srce vprašuje,
usta molčijo,
bratje in temni lesovi
ne odgovorijo.*

*Bog.
In Mati božja.
Ti edina me boš varovala,
nazaj v očetno hišo pripeljala.
V naš sončni dom.
Domov.*

*Kjer v soncu zlata jabolka zorijo
in pred uljem čebele rojijo
in hitijo*

obložene pod krov.
(Letos bogata je ajda.)
Zelena brajda
objemlje belo hišo,
v gredicah rože
love jutranjo roso
in naš Jože
si kleplje v uti koso
za zadnjo otavo
tam za dobrovo,
kjer med jelšami potok šumi
in budi
sončne spomine otroških dni.

Pozdravljena mi, domovina,
sprejmi ljubezen vernega sina,
ti zvesta,
sveta zemlja.
V mrazu tujine
v visoke sinjine
po tebi kričim,
moj dom,
kako hrepenim
še enkrat te videti,
toplo objeti,
pa če umreti
mi je zato.

Tu pri nas pa grmi,
bobni
noč in dan,
buči
dan in noč,
da stoče gozd
in nedogledna plan
trepeče, vzdihla kakor za pomoč,
zorana v krvave brazde
in posejana
z grobovi onih,
ki jim je smrt v pokoj
odprla vrata.

Kaj pa ti, zlata

*mamica moja,
kako je kaj zdravje?
Bog naj te varuje,
mamica moja.*

*Pregnan od tebe v solzah mislim nate,
Rdečih rož ljubezni ti poklanjam,
En sam vzdihljaj mi je molitev zate,
Da si mi zdrava, srčno te pozdravljam.*

*Razkril ti nisem še ljubezni svoje,
A zdaj, ko gleda le obraze tuje,
Gineva v hrepenenju srce moje,
Izreči hoče, kar ti še dolguje.*

*Mejnik življenja, smrti sem dosegel.
Arena boja me je oklenila,
Mi smrt nakloni morda, to bom vedel,*

*Iskreno zame roke boš sklenila.
Ko hladni dih na usta mi bo legel,
Iz dalje me boš toplo poljubila.*

*Skončam.
Pozdravite mi brata,
sestrice, nevesto
in malo deco,
vse vas poljubujem zvesto.*

†††

*Naš bratec spi
konec vasi,
daleč, sam
pod temnimi vrbami
pokopan.
Tuj veter v vejah šumi
prav rahlo pojoč,
da ga ne zbudi,
mu vošči lahko noč.*

*Soncu pa bratec,
ki te zjutraj budi,*

*kaj ne veš,
mamica vsak dan naroči:
ti, sonce, tam daleč
konec vasi
mi najmlajši spi
sam,
pod temnimi vrbami pokopan,
naj se vendar zbudi!*

Pfersee, 31. avgust 1944

Ponoči je bil v Augsburgu alarm, pa nas niso pogнали s postelj, ker ni bila neposredna zračna nevarnost. Čuli pa smo v dalji motorje zrakoplovov, streljanje flaka in nato, kakor bi padale bombe. Povsem sem se zdramil in dolgo nisem mogel zaspati. Začel sem ponavljati »poslednje pismo«, saj ga znam na pamet. Takrat mi je leglo nekaj težkega na dušo. Saj to ni nikaka umetnina, to je poniglavo besedičenje, daleč od tistega, kar me je dvignilo v tak zanos. Moj Bog, še ta tolažba, ki mi je toliko pomenila na tej poti smrti naproti, se je zrušila v nič. Če Rheim pisma še ni oddal na pošto, ga bom prosil, naj mi ga vrne, sem končno sklenil. Ko se je potem prikazal v pisarni, sem ga vprašal, če je oddal. Seveda, takoj včeraj, je ves srečen potrdil. Nisem mu pokazal razočaranja, lepo sem se mu zahvalil. Zdaj je, kar je. Ko bodo moji to brali, bodo jokali, češ revček naš Frencek.

Pfersee, september 1944

Včasih se mi toži po haunstettskem taborišču. Tam smo imeli barake, v prostem času smo obiskovali prijatelje, se sprehajali med barakami. Tu in tam je bilo kaj zanimivega, zelena trava, celo kaka samotna cvetlica je zaživela ob baraki. Tu v Pferseeju smo vsi v enem prostoru, prenapolnjenem z nadstropnimi posteljami. Tema dan in noč, le slabotne žarnice ga za silo razsvetlujejo. Kakor živali, nagnane v hlev, smo. Medtem se je marsikaj obrnilo na slabše. Vedno manj je upanja na srečen konec, telesno smo oslabili, manj hrane dobivamo, v tovarni pa nas vedno bolj priganjajo k delu. Da, kako nas zadnje čase priganjajo k delu! Proizvodnja v tovarnah kljub slabšim razmeram neverjetno narašča. Kot obsedeni letajo civilni nameščenci in mojstri sem in tja. Zdi se, da Hitler sedaj, ko so ameriške zračne ladje zagospodovale na nemškem nebu, pričakuje preobrat od naših letal lovcev Me 262. Ti lovci naj bi pometli nebo nad Nemčijo. In mi, ki

komaj čakamo, da pridejo Američani in dotolčejo Hitlerjev rajh, mi moramo graditi to orožje, mi sužnji dvajsetega stoletja. In v kakšnih razmerah! Na smrt utrjeni vstajamo zgodaj s trdih ležišč, s pol litra smrdljivega čaja v želodcu stojimo na zbornem mestu, da nas preštevajo, v spremstvu divjih psov in njim podobnih SS-arjev marširamo, se nato stlačeni v živinske vagone nekaj časa vozarimo po švabski pokrajini, spet pešačimo in ko pridemo na delovno mesto, smo telesno in psihično zdelani. Nekaj bi jedli in potem spali, pa je pred nami dvanajsturni delavnik in še povratek v taborišče. Tam pa stanje na zbornem mestu in najrazličnejše šikaniranje. Ko nas naši gospodarji tako tirajo k delu, dosegajo ne samo velik proizvodni uspeh, ampak tudi druge cilje. Glavni stranski cilj je gotovo ta, da ubijajo ljudi slovanskega in židovskega rodu, saj so nas zato poslali v uničevalna taborišča. Še tole imajo najbrž za bregom: Američani in Angleži merijo z bombami predvsem na nemško vojno industrijo. Če bodo zvedeli, da tam ogrožajo življenje več desetstisočem ubogih jetnikov, bodo morda odnehali.

Še je ohranjen spomin na tisto, kar so Rimljani počeli s svojimi sužnji. Bog ve, ali bodo čez tisoč let kaj vedeli o nas, delovnih sužnjih SS-a. Od rimskih časov je že skoraj dva tisoč let. Dva tisoč let tudi krščanstva. Pa se suženjstvo še ponavlja in hudobija slavi svoje orgije po svetu. Kdo so Stalin, Hitler, Himmler in množice njihovih učencev? To so vendar kristjani, vsaj krščeni so vsi. Bog, tako nemočen si v svojih kristjanih! Namesto da bi molil in se v nevarnosti v božje roke izročil, obupujem in kakor nesrečni Job Bogu očitke delim. Zdaj vem: silno trpljenje in ponižanje moreta napraviti človeka velikega in močnega, moreta pa ga tudi do kraja pokvariti. Ko na primer kot Gospodov maziljenec, študiran človek, s kapo v levi strumeno stojiš pred sedemnajstletnim SS-arjem, ki ne zna drugega kot psovati in vihteti bič, lahko v srcu moliš Jezusa božjega Sina, ki je ves osramočen in krvav stal pred ničvrednim Pilatom, ali pa preklinjaš in razmišljaš, kako boš, če bo kdaj prilika, z lastnimi rokami pobijal to golazen. Kyrie eleison.

Pfersee, 3. september 1944

Dali so nam papir, da pišemo domov. Ob pravem času, da lahko potrdim prejem zavoja s hrano. Doma bodo zelo veseli, ko bodo zvedeli, da je dragoceni tovor kljub zbombardiranim progam srečno našel naslovnika. Saj je skoraj neverjetno, da zavoji pridejo in da nam jih izročijo. Beli kruh, močno pečen, da se gredoč ne pokvari, salama, kakor jih zna izdelovati menda samo svak Franci, sladkor in še druge dobrote. Bojiš se, da ni res, ko neseš dragoceni tovor, zavrt

v lastno umazano suknjo, kamor ti ga je vsul SS-ar po pregledu. Gotovo se mu cedijo sline, ko odpira Slovincem prispele zavoje. En tak zavoje rešuje življenje ali pa ga vsaj podaljša. Sedaj je važno zavarovati dragoceno vsebino zavoja, da je kdo ne ukrade. Za to mojstrsko poskrbi Vlado. Res je, da je teh dobrot tisti, ki bi jih ukradel, bolj potreben ko midva, ki sva do nedavna jedla, kar je Justi tako redno pošiljala. Je že res, da so okrog naju še bolj potrebni, a čustva solidarnosti so sedaj potisnjena močno v pozabo. Sedaj gre za to, da preživim jaz in da preživi Vlado, ob katerem se čutim nekoliko manj samega na svetu. Da, Hitler, uspelo ti je vzgojiti množice esesovskih krvnikov in njihovih slug, kapojev v taboriščih, iz njihovih žrtev pa napraviti bitja, ki jim je ostal samo še nagon po samoohranitvi. Lecturis salutem (bralcem pozdrav). Če si ti, ki to bereš, živ svetnik, bi ravnal drugače, če pa nisi, kakor jaz nisem, bi tudi ti sledil nagonskim vzgibom življenja v nacističnem taborišču.

Pa vendar. Nekaj notranje svobode sem ohranil, da veš, ti zver nadčloveška. (Naj mi oprostijo božje zveri po gozdovih, saj so v primeri s človekom – zverjo – popolnoma nedolžne.) Pravim, popolnoma me okoliščine niso usužnjile. En dokaz za to je, da še vedno molim, čeprav malo in slabo, preveč sem zaspan in pobit. Tudi se mi še vedno zgodi, da se mi smilijo tovariši, ki so na slabšem ko jaz, ko ga gledam, ubogega Poljaka, kako mrtvaško bled v umazano naoljenih cunjah z zadnjimi močmi prenaša plošče pločevine, in to dvanajst ur. Z Vladom tudi še večkrat komu odstopiva nekaj taboriščne »juhe«. Človek, lačen, neprespan in oropan vsakega dostojanstva, zelo hitro zdrkne v hudo razdražljivost. Mislim, da se doslej v dolgih letih življenja v taborišču nisem s kakim sorevežem hudo sprl ali celo telesno spoprijel.

Pfersee, 24. september 1944

Iz pisma domačih sem med vrsticami razbral, da je brat Jože spet doma. Ob prvem maju so ga partizani z mnogimi drugimi mobilizirali. Pa so njegovo skupino kmalu zajeli »beli« in ga ujeli. Nekaj časa je bil zaprt v Ljubljani, sedaj pa so ga dali domov. Skoraj neverjetno. Seveda njegov primer s tem še ni končan. Ko se mu bo zacelila rana na roki, bo vsak čas v nevarnosti, da ga mobilizirajo Nemci. Upam, da se mu bo posrečilo, če bo sila, pravočasno zopet uiti v partizane. To pa spet pomeni nevarnost za domače. Moj Bog, v kakih časih živimo!

Tudi sestra Mara se iz Beograda ne oglaša več domov. Vidi se, da je rajh v razsulu, kar je razveseljivo, obenem pa tako stanje prinaša ljudem, ki se imajo radi, strahotne skrbi za bližnje.

Včeraj sem si pri zapiranju predala v tovarni iz nerod-

Ne govori, da so mrtvi mrtvi

Spominjamo se žrtev v KZ zunanjih taboriščih Haunstetten, Pfersee, Kriegshaber
– spominska plošča na prostoru taborišča Haunstetten

nosti priščipnil sredinec na desni roki. Močno je zaskalelo, ob korenu nohta pa je nastala podplutba, včeraj rdeča, danes pa že črna. Sedaj bo to črno vzporedno z rastjo nohta potovalo navzgor. Koliko časa? Dva, tri mesece? Ko bo pri vrhu, takrat bom ta črni del nohta odrezal. Kaj bo že takrat? Konec bo. Tak ali tak. Prav gotovo. Ali črna smrt ali pa svoboda. Tako premišlujem in čutim, kako mi srce trzaje bije. Da, prepričan sem: ko bo to črno na sredincu desne roke zraslo do vrha, takrat se bo zgodilo. Mora se, saj takole ne gre več. »Glej, Vlado,« pravim in mu pokažem prst, »pogodil sem se, da bo konec, ko bo to črno na vrhu.« In Vlado, ki je sicer optimist, mi ne pritrdi, menda se celo pomilovalno nasmehne. Pojdi se solit.

Pfersee, 3. oktober 1944

»Freceek, za rojstni dan in jutrišnji god ti voščim, da bi ga drugo leto zdrava in vesela obhajala v Trstu.« Všeč mi je, da je Vlado pozoren na moj rojstni in godovni dan. (Osemindvajseti je.) Nežno ga objamem in stisnem k sebi, saj se mi zdi, da sva se zadnje čase, ko je tako težko, že kar preveč odtujila. Da, v svobodnem Trstu. Vlado je že večkrat namignil, da hoče biti po osvoboditvi šef policije v Trstu. Zelo ima na piki fašiste, zaradi katerih je morala njegova družina zapustiti dom in premoženje v Baški dolini in znova začeti v Jugoslaviji.

Pfersee, 20. oktober 1944

Danes je dve leti od takrat. Po malem sem bil stalno v strahu, da me bo gestapo »kasiral«, posebno odkar so Izidorja drugič zaprli. Vendar me je, novomašnika, dušnopastirsko delo v štirih župnijah tako zaposlilo in osrečevalo, da sem v mladostnem zanosu po cele dneve pozabljal na pretečo nevarnost in užival v zavesti, da smem kar v štirih župnijah v teh strašnih časih ljudem prinašati Boga, edino oporo in tolažbo. Tisti dan sem torej anticipiral v pisarni župnije Sv. Jurija. Rahlo je potrkal. Na vratih je ves plah obstal Janko in izdaval: »Gospod župnik, javiti se morate na občini.« Janko, mlad fant, je bil v občinski službi. »Me čaka gestapo?« sem vprašal, čeprav mi je bilo popolnoma jasno, da. Prikimal je. Danes premišlujem, zakaj takrat nisem pobegnil v bližnji gozd, dobrih sto metrov daleč. Janko me ne bi oviral, tudi sledil mi ne bi. Kar tresem se od razburjenja, ko to premišlujem. Ne bi me dobil v roke gestapovec Wiegele, ki me je toliko dni

obešal in bičal po podplatih, izognil bi se grozi in sramotenju v Starem piskru, čakanju na kroglo v Mariboru, ne bi bil v koncentracijskem taborišču, kjer je vsak dan tako trpek in vedno bolj brezupen. Če bi takrat ušel in pravočasno našel zvezo s partizani, bi dobil puško in se z ramo ob rami boril za osvoboditev domovine. Kako jim mora biti lepo, partizanom, sedaj ko Hitler izgublja na vseh frontah in je konec blizu! Naš konec pa tako negotov. Seveda je možno tudi, da bi v borbi padel. Ali pa bi me gestapovci ujeli, preden bi našel partizane. Zdaj je, kar je, končam brezplodno razmišljanje in slečem srajco, da podavim uši, ki so v njej.

Pfersee, november 1944

Tako živo sem sanjal lepe sanje. Doma sem, mama z rumenim robcem na glavi stoji na pragu in se mi ljubeznivo smehlja. »Si kaj žejen?« ugame moje stanje. Pa še kako sem žejen. »Stopi v klet in si natoči tistega, ki je na pipi.« Točil sem iskrivi jabolčnik v tisti veliki kozarec in pil, pil. Moram veliko popiti, da bom omamljen, da bom za nekaj časa zunaj krute sedanjosti. Medtem sem se namreč v sanjah že zopet preselil vanjo. Ja, ko bi se imeli tu v taborišču s čim nekoliko omamiti. Že dobri dve leti nisem okusil alkohola, razen tisti požirek žganja, ki nam ga je za moj lanski god Justi v masti »prišmuglala«. Cigareta, če jo močno potegneš in globoko vdihavaš, tudi zaziblje glavo za kak trenutek v omamo. Neverjetno je silno poželenje po omami, kadar je človek zelo nesrečen. Wagner mi je pripovedoval, kako so v Dachauu blokači (starešine barak), najbrž je bil tudi on eden izmed njih, kradli jetnikom namenjeno marmelado, jo pustili zavreti in potem iz tega na kuhalniku s prirejenimi cevmi kuhali žganje. Dve tukajšnji sobni starešini in en starešina barake pa so nedavno pili alkoholno razredčilo, ki ga nekateri skrivaj »uvažajo« iz tovarne. Ti trije so dobili drugi dan krvavo rdeče in izbuljene oči. Ko smo zvečer prišli iz tovarne, smo jih za hip še videli, potem pa so jih odpeljali v Dachau, morda v bolnico ali pa kar naravnost v štrafkomando.

Pfersee, 30. november 1944

Uspelo mi je sestri Roziki poslati »črno« pismo. Medtem je povila sineka in mu dala ime Viktor po njegovem stricu, najinem bratu Viktorju, ki je padel pred dobrim letom na ruski fronti. Oče malega Viktorja se ta čas bori, Bog ve kje, za svobodo domovine. Sedaj imam že lepo število nečakov in nečakinj. Hvala Bogu, da so še tako

mladi, da jim groza vojnih dni ne more zastrupiti in zagreniti srca. Pišem sestri, kako rad bi malega oblił s krstno vodo, pa mi ni mogoče.

Mami in po njej tudi sestri Mari voščim za godovni dan na praznik Brezmadežne. Že tretje leto jima voščim samo pisno. Prvič sem jima za god poslal dopisnico iz Starega piskra kmalu po aretaciji. Takrat sem v velikem strahu v ta namen prosil ječarja za pismo in znamko. Surovo me je nadrl: »Človek, to stane nemški rajh denar.« Dopisnico mi je pa vseeno prinesel in jo potem oddal na pošto.

Pfersee, 3. december 1944

Že sinoči sem izračunal, da bo danes prva adventna nedelja. Advent – čas pričakovanja. Nič ne dvomim, da bo ta zadnji v taborišču. Bodisi da nobenega adventa na tem svetu ne bom več doživel ali pa bom prihodnjega zopet kot duhovnik na eni izmed župnij lavantinske škofije. Veni Domine et noli tardare – pridi, Gospod, in nikar ne odlašaj. Vi, oblaki, ga rosite. Tudi to leto bo prišel Odrešenik v sveti noči, videl bo našo revščino, naše pokorjenje, slišal bo naše molitve. Ali ne bo rekel: Dovolj je tega? Dvignite glave, vaše odrešenje se približuje, se spomnim besed, ki jih je povedal Korošec na Krekovem pogrebu. V takih mislih sem zjutraj sklenil, da bom opravil tri-dnevne duhovne vaje. Nenavadne bodo: sam bom voditelj duhovnih vaj in exercitant (udeleženec). Moram se potruditi, da jih bom, čeprav lačen, vedno utrujen in malodušen, dobro opravil. Saj morajo biti priprava na srečno smrt. Moram se enkrat za vselej sprijazniti s to verjetnostjo. Že pred dvema letoma mi je bila namenjena smrt, ko so nas iz Celja prepeljali na streljanje v Maribor. Takrat se po naključju ni zgodilo. Kak bo konec v Hitlerjevih uničevalnih taboriščih, pa se bo videlo leta 1945.

Za prvi dan mi je voditelj duhovnih vaj določil izpraševanje vesti in spreobrnjenje. Vedno znova sem se prisilil, da sem sicer stisnjen v množici sojetnikov ostal sam s seboj in z Bogom. Vzdiham sem k Mariji, pribežališču grešnikov, naj me podpre, da bom iskren. Tako sem tehtal teh svojih 28 let. Otroška leta, kar sem kot otrok ušpičil staršem in vzgojiteljem, bom kar prešel, sem si rekel. Otroci ne vedo, kaj delajo. V srednji šoli mi učenje ni delalo težav, življenje v zavodu je omogočalo več časa za zunajšolski študij, pa tega nisem izkoristil. Pa sem vsaj mnogo čital, posebno Ivana Cankarja. Seveda sem v tem razmišljanju »obdelal« tudi telesno prebujanje, se Bogu in Mariji zahvalil, da sta me obvarovala hujših zblod, pa še enkrat obžaloval mladostne prekrške. In še presrečna leta bogoslovnega študija in

življenja. Pa enkratno milost, da sem kot novomašnik smel postati župnik štirih župnij, pa sem se te milosti premalo zavedal.

Dali so nam papir, da smo pisali domov. Čeprav je do božiča še daleč, sem jim že v tem pismu voščil za praznike, saj je vprašljivo, ali bo v tem razsulu še mogoče kdaj pisati domačim.

Preden sem zvečer na prvi dan duhovnih vaj zaspal, sem čutil veliko žalost, da vendarle nisem v dachavskem taborišču. Tam je v eni baraki tisoč posvečenih duhovnikov, med njimi moške globokih duhovnih misli. Nekdo izmed njih bi ta večer vzdignil roko nad mojo skesanostjo in me odvezal. Tukaj pa ni nikogar, ki bi to zmoget. S psalmom Usmili se me, Bog, po svoji milosrčnosti sem vendar potolažen zaspal.

Pfersee, 4. december 1944

Drugi dan duhovnih vaj sem preživel še bolj raztresen. Po taborišču krožijo vse mogoče govorice: strašljive, a tudi sladko vznemirjajoče. Trdijo, da je naš kapo, Čeh Maček, prestavljen. Eni celo pravijo, da gre v kazenski oddlek. Nič takega mu ne privoščim, saj je tako dober in ljudomil. Nikoli ga nisem videl, da bi koga pretepal.

Kolikor sem kljub vsemu mogel, sem med delom v tovarni usmeril svoje misli na krepost vere in upanja. Ali sem sploh še resnično veren? Ali pa v tej divji igri samo hočem biti veren, nikoli pa do kraja o tem ne razmislim? Ko sem še srečen in mladostno navdušen kolesaril od župnije do župnije, od enega do drugega zbranega božjega ljudstva, sem dosti lažje veroval kakor zdaj, ko nikjer ne vidim na delu božje roke. Ima Bog res za vsakega od nas, ki počasi ginevamo umazani, razcapani, podhranjeni, ušivi in bolni, pripravljeno nekaj zelo lepega v novem življenju? Verujem, Gospod, pomagaj moji neveri!

Pfersee, 5. december 1944

Naravno, da je zadnji dan duhovnih vaj na vrsti krepost ljubezni. Pogosto sem se skušal čez dan pogovarjati z Ljubeznijo. Saj Bog je Ljubezen. Slabo mi je šlo od rok. Eno vem: če skušam to bedno življenje darovati Bogu, mu je moja daritev všeč. In če tem ubogim sotrpinom okrog sebe darujem vsaj dobro besedo, se v njih srečujem z Jezusom. Ko sem opoldne dobil taboriščno juho, sem jo zlil sestradanemu Aljoši v skledo. Debelo me je pogledal in se jadrno spravil na delo, da jo popije. Bogu in Mariji hvala za te tri dneve.

Črna podplutba na sredincu desne roke se je pomaknila že občutno navzgor. Še vedno mislim, da je blizu konec in začetek.

Pfersee, 12. december 1944

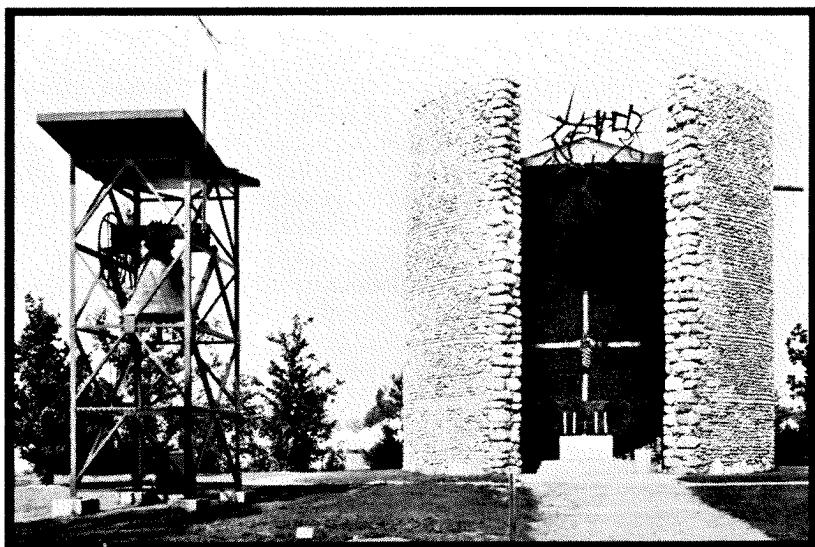
Pri večernem zboru kličejo vedno manj števil, naj dvignejo zavoje. Pošta velikega nemškega rajha je zaradi vedno znova razbitih železniških prog v velikih težavah. Največ zavojev še vedno pride iz Slovenije, ki ima to »srečo«, da je vključena v rajh. Nocoj se je slišala zopet moja številka 43 016. Dospel je zavoj s številko 13, v njem dobrote, o katerih skoraj ne moreš verjeti, da jih je v teh časih moč še kje dobiti. Tudi jabolka, tista debela zelena, ki zrastejo na drevesu tam ob svinjskem hlevu. Kakor surovo maslo se raztopijo v ustih, ko ugrizneš. Tako sva z Vladom tudi še letos lepo oskrbljena za božič s čudovitimi priboljški iz Savinjske doline.

Pfersee, 13. december 1944

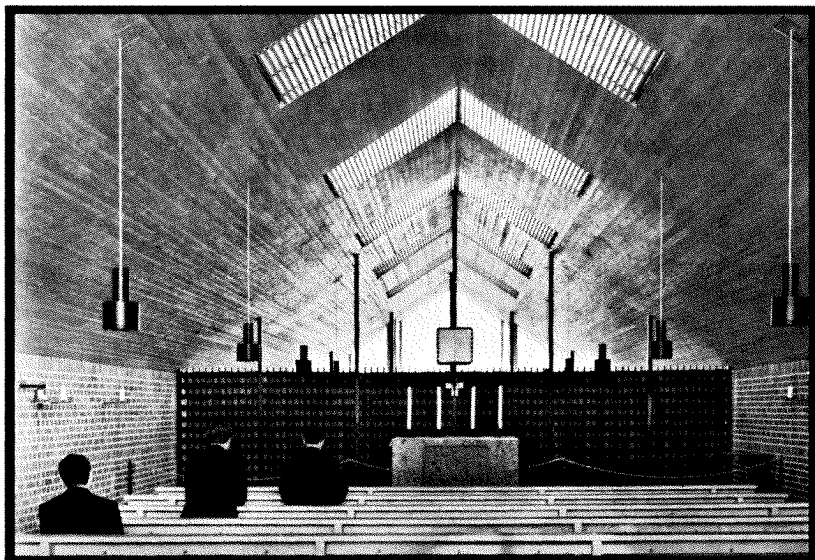
Tudi nocoj so klicali mojo številko z naročilom, naj se javim pri komandantu taborišča. Zelo sem se ustrašil. Kaj neki se plete? Me bo morda zaslišal, kako da sem kot duhovnik v ausenkomandi, ko so vendar vsi jetniki duhovniki v glavnem taborišču? Me čaka kazenski odred? Poln zlih slutenj sem se v spremstvu starešine taborišča odpravil proti poslopju, kjer je sedež SS-a. Noge so me komaj nosile. S čepico v roki sem skušal mirno stati pred tem človekom, ki morda sedajle odloča o mojem življenju in smrti. Pa pravi: »Vaši sorodniki (da, vikal me je) so poslali na moj naslov zavoj jabolk. Ker jaz ne sprejemam nikakih daril, obdržite zavoj vi.« In mi je izročil zaboj s tistimi velikimi zelenimi jabolki. Solze mi silijo v oči, ker se je tako srečno izteklo, skoraj bi rekel: Na svidenje, pa sem se pravočasno spomnil, da jetnik ne sme pozdravljati z besedami. Taboriščnemu starešini, ki me je čakal zunaj, sem naročil, naj si pride po jabolka, sam pa sem se moker od solz vrnil z zabojem pod pazduho k Vladu, ki me je čakal ves zaskrbljen. Ubogi domači! Ko so meni poslali 13. zavoj, so zavoj jabolk poslali tudi komandantu taborišča in tako skušali potrkati na njegovo srce. Mislim, da bi mu zelo dišala savinjska jabolka, če bi si jih upal vzeti.

Pfersee, december 1944

Snega še nimamo, sonca pa tudi ne. Kakor je bil november stalno deževen (večkrat smo korakali do kože premočeni), tako je tudi december ves meglen in otožen.

Kapela smrtne stiske Kristusove v bivšem taborišču Dachau

Cerkev Presvete krvi v bivšem taborišču Dachau

Pfersee, december 1944

»Aufstehen, fertig machen!« (Vstanite, pripravite se!) vpije taboriščni starešina sredi noči. Na vseh koncih dolge lope ponavljajo za njim starešine barak. Tako se še vedno imenujejo, čeprav že davno ne stanujemo več v barakah, ampak v veliki lopi, ki je prej služila kot garaža za protiletalske topove. V mestu napovedujejo sirene bližnjo zračno nevarnost. V trenutku sem buden. Predno zgrabim hlače, izvlečem izpod blazine grižljaj kruha, ki sem si ga sinoči pritrgal od ust, da bi ga použil ob jutranjem čaju. Kako je kruh dober tudi sredi noči. Bog ve, koliko je ura. Los, los – dajmo, dajmo, kričijo sobni starešine. Tudi ti so ohranili ime, čeprav že dolgo nismo več v barakarskih sobah. Tečemo skozi vrata in se urejamo v vrste. Im Laufschrift Marsch – v teku bežimo, psi lajajo, SS-arji priganjajo, tu in tam tudi s puškinimi kopiti. Za nas jim ni mar, zase se bojijo. Mi bi raje počakali na ležiščih, kar bo, pa bo; če bi nas seveda vprašali. Vodstvo taborišča se gotovo tudi boji, da ne bi jetniki ob morebitnem zbombardiranju Augsburga ušli, si nasilno poiskali hrane in še česa.

Hitimo, ne vemo, kam, gotovo ven iz mesta. Končno nas ustavijo na položni planoti, SS-arji in psi nas obkrožijo. Sedite! se glasi pritajeno povelje. Z Vladom poiščeva »udoben« prostor. Hvala Bogu, da je na planoti zelo malo snega, ki ga z rokami odstraniva in se namestiva hrbet ob hrbet, da nama bo toplo. Nekaj časa gre, saj smo hiteli in se ogreli. Potem pa nas začne tresti. Kako ne? Neprespani, lačni in kako oblečeni! Ko sem bil kot dijak zaradi suma davice v bolnišnici, sem bil podobno oblečen: platnene hlače, bluza in še platneni plašček za zunaj postelje.

Po temnem nebu nad mestom švigajo žarometi, v daljavi se sliši protiletalsko streljanje. Zdi se, da smo brez potrebe bežali, da je nevarnost že mimo. Zares, kmalu naznanijo sirene konec zračne nevarnosti. Zopet se čuje: »Aufstehen!« zopet se urejamo v vrste, premraženi in zelo utrujeni se vračamo. Nihče ne pove, koliko je ura. Bojimo se, da bo to noč samo še malo spanja.

Pfersee, 24. december 1944

Sveti večer. Zadnji v taborišču. Tako si voščimo, sicer pa vemo in prav nič ne dvomimo, da je zadnji, morda tudi zadnji v življenju. To je že tretji sveti večer v mojem suženjstvu. Prvega sem obhajal leta 1942 v mariborski ječi, pričakujoč, da me bodo na štefanovo kot talca ustrelili. Lani smo ga v taborišču Haunstetten še kar lepo slavili. Takrat so tudi še poljski sotrpini peli božične pesmi in obujali

lepe spomine. Letos so vsi taboriščniki, razen slovenskih in seveda nemških kriminalcev, do kraja izstradani in izčrpani. Tudi z Vladom zadnje čase uživava zmanjšane obroke iz zavojev, ker vse kaže, da je blizu čas, ko ne bodo več zmogli poti iz Savinjske doline do sem. Za božič imava še dobre reči, tudi orehovo potico. V podzvesti to čutim kakor greh, ko vidim okrog sebe tako lačne mlade ljudi. Da bi vsaj jutri, na božič, dobili kaj več in boljšega jesti. Midva bova jutri taboriščni kruh, margarino in juho odstopila dvema ali trem.

Sveti večer. Ležim na smrdljivem ležišču, v duhu se skušam pridružiti domačim ob jaslicah. Navadno jih je oblikovala sestra Mara. Sedaj že četrti božič obhaja v izgnanstvu v Srbiji. Skoraj gotovo je letos jaslice postavila nečakinja Rozika. Njena mladost je kakor sonček v sicer težko prizadetem, žalostnem domu. Skušam se jim torej v duhu pridružiti in prepevati božične pesmi. Vse, kolikor se jih spomnim, brundam zase, komaj slišno: Noč božična, sveta noč, Angel božji stopil je, Na polnoči grede potihnejo črede, Angelsko petje se čuje, pa ono Božji nam je rojen Sin. Najlepšo, Sveta noč, prihranim za zaključek. Pa ne gre. V grlu me stisne, solze mi zalivajo oči. V gosti množici, sam, na smrdljivem ležišču, brezpomembna številka, obsojen na propad, tako daleč od doma, bolj lačen kakor sit, brez požirka pijače obhajam zadnjo sveto noč. Mama, brat, sestre, moji dragi župljani v štirih župnijah, ali se nocoj kaj spomnite, kako rad vas je imel vaš župnik? V grlu me stiska, solze tečejo. Uživam v tej božični žalosti, ko se smilim samemu sebi.

Pfersee, 25. december 1944

Če o božiču ni snega, nekaj manjka, pravijo. Letos tega pomanjkanja ni. V tovarne danes nismo šli, pa je sestradanim žal, ker dobimo v tovarni dodatni »brotzeit«: rezinico kruha in ščepec margarine. V taborišču tega ni. Dali pa so nam opoldne »supe« z rezanci namesto z vsakdanjo peso, seveda niti približno tako gosto kakor v dobrih starih časih. Z Vladom sva svoj sklep izpolnila, samo poskusila sva juho, potem pa jo dala lačnim.

Pfersee, 1. januar 1945

Slavimo novo leto, brez slavlja seveda. Najožjim znanec in prijateljem v taborišču je treba seči v roko, pri tem pa vsi čutimo strah pred usodnim in pošastnim letom 1945. Življenje ali smrt. In manus tuas Domine commendo spiritum meum (v Tvoje roke,

Gospod, izročam svoje življenje) – mi pride na misel iz večernega brevirja.

Pfersee, januar 1945

Zdaj smo tam. Zavojev pošte ne prejemamo več. Ob večernih zborih že nekaj dni zaman čakamo, da bi klicali številke onih, ki so jim zavoji prispeli. Poslali pa so mi pisemski zavojček: posušen hlebček in polovico »kranjske«. Kako se mama in sestra Justi borita, da bi me ohranili živega. Ne samo meni, že ves čas skušata z zavoji pomagati tudi sestri Mari in še nekaterim v taboriščih. Ganjen se jima zahvaljujem v pismu. Pri vsej podrtiji, v kateri je sedaj rajh, smo smeli tudi v tem mesecu dvakrat poslati pismo domačim. Če ga le tudi dobijo? Pišem, da je sonce tukaj konec januarja že kar pomladansko in snega ni več. Upam, da bo tudi pri njih skoraj zakraljevala pomlad. Pri tem seveda mislim na konec vojne in svobodo.

Nekdo je prinesel iz Dachaua grozljive novice. Že takrat, ko sem prvič prestopil vrata tega taborišča, sem z grozo bral na upravnem poslopju in barakah napise: »In Dachau herrscht Tifus« in »Eine Laus dein Tod« (V Dachauu vlada tifus, Ena uš tvoja smrt). Sedaj se ta napoved uresničuje. V Dachauu je neomejeno zavladal tifus. Epidemija nezadržno napreduje, botrujeta ji lakota in pomanjkljiva snaga. Tisoči umirajo. Vsako jutro zmečejo naga mrtva trupla skozi vrata iz barak. V grozljivih pozah čakajo na taboriščni cesti, da jih grobarji vržejo na voz in odpeljejo v krematorij. Ta posla ne zmore več, zato mrtve deloma pokopavajo v jarke, izkopane zunaj taborišča. Tudi številni bolničarji v revirju so že pomrli od tifusa. Prej duhovnikom niso dovolili, da bi služili kot bolničarji, da ne bi bolnih versko pripravljali za smrt; sedaj jih nagovarjajo, naj se prostovoljno javljajo za to službo.

Žalostna vest se bliskovito širi po našem taborišču in ustvarja paniko. Saj vemo, da jih je tudi med nami že precej obolelo. Kakor da v Dachauu ni dovolj tifusarjev, še naše obolele pošiljajo tja umret. Strah nas je, da bo epidemija zavzela tudi naše taborišče. Kako tudi ne. Kaj pomaga, če si z Vladom in še nekaterimi vsako jutro in večer skrbno obiramo uši iz srajce, ko pa večina taboriščnikov zvečer onemoglo pada na ležišče in se zjutraj komaj še dvigne v novi dan. Nato se stisnjeni drug ob drugega vozarimo v živinskem vagonu na delo in uši se sprehajajo »od duše do duše«.

Bedna bo ta smrt. Zakaj me niso raje v Celju ustrelili, kakor je razsodil gestapovec Wiegele, mi pride spet in spet na misel. Pa samo za trenutek. V resnici se na vso moč, kolikor je še imam, borim, da bi preživel. Sedaj, ko gre h koncu, še tem bolj. Črna podplutba na

sredincu desne roke je že skoro pri vrhu. Vzdržati je treba, konec je blizu.

Pfersee, februar 1945

Boriti se za obstanek, vzdržati. Da, dokler še tudi želo-dec kaj dela, gre. Z Vladom imava še hlebček posušenega kruha, zavojček grozdnega sladkorja, malo soli, zavojček tobaka in približno četrtilogramu povojenega (podimljenega) mesa v mehurju. To meso bova, kakor sva si skoraj pod prisego obljubila, ohranila za takrat, ko bo skrajna sila. To najino lastnino nosiva v oprtaču vedno s seboj, tudi v tovarno, saj bi nama jo sicer takoj ukradli. Jaz imam v tovarni varno skrit še en zavojček tobaka, zanj Vlado ne ve. Preveč strasten kadilec je. On sedaj v časopisni papir zavija in prižiga mahorko, jaz pa sem nehal kaditi.

Bratje Poljaki in Rusi, sedaj si bomo hitro enaki. Verjetno je sicer v naših mišicah še kaj rezerve, ker smo doslej imeli dodatne obroke od doma, a ta bo ob mizerni taboriščni prehrani hitro skopnela. Nemški kriminalci so povečini na takih mestih, da si nekako »pomagajo«. Seveda na škodo nas vseh.

V takem stanju nam tudi ljubezenska zgodba Marije Fischer in Ernesta Freseja ne buri preveč domišljije. Oba sta delala v pisarni na našem oddelku tovarne. Ernest kot jetnik, Marija kot svobodna nameščenska. Oba sta mlada in simpatična. Da sta se rada videla, če je le prilika nanesla, smo vedeli že prej. Sedaj, ko gre vse h koncu, se je zdelo Mariji primerno, da nekaj ukrene in Ernesta reši zase. Pravijo, da mu je vtihotapila civilne hlače in jopič in da je srečno pobegnil. Drugi trdijo, da sta oba v ječi. Eno je gotovo: na oddelku ju več ne vidimo.

Pfersee, 14. februar 1945

Nisem bil gotov, iz pogovora z vernim in pobožnim civilnim sodelavcem Reitingerm pa sem dobil potrdilo, da je danes pepelnica sreda – začetek postnega časa. Velika noč Gospodovega vstajenja bo torej v nedeljo, 1. aprila. To bo letos res postni čas. Vprašanje, ali ga bom tako prenašal, da bo Bogu ljub. Najbrž ne. Gladovanje je najhujši bič v taborišču. Ko si do kraja sestradan, pride tudi vse drugo: tesnoba okrog srca, nimaš več poguma upirati se obupu, slabo moliš in v molitvi ne najdeš utehe, postajaš mrk in nedružaben, vsega naveličan, zrel za propad, podnevi in ponoči razmišljaš, kako bi prišel

do hrane, mučiš se z mislimi o jedeh, dobrih pa tudi komaj užitnih, kaj vse bi požrl, če bi le imel. Doma mama v svinjskem kotlu kuha repo za prašiče. Vonj po kuhani repi se plazi po dvorišču. Kako bi jo gotal. Iz pomij, ki jih vliva prašičem v korito, bi »ta gosto« polovil. Sedaj vem, zakaj se ruski tovariši tako drenjajo h kotlu, da bi bili čim prej na vrsti. Ko to taboriščno juho posrebljem do zadnje kaplje, takrat se še z večjo silo oglasi poželenje po hrani. Prijatelj Poljak, ki je prej kdaj dobil nekaj te »supe«, me zdaj razočarano ošine s pogledom.

Oče naš, daj nam danes kruha. Da, kruha, ni treba salame zraven, samo kruha, tistega vojaškega, ki se na zunaj zdi kakor opeka in plesniv je, pa tako dober. Toliko, da ne bo v želodcu in trebuhu tiste praznote, da bom mogel misliti še na kaj drugega, ne samo na jed.

Oče naš, ne vem več, kdaj sem použil zadnjo mrvico svete hostije. Ko bi še enkrat dobil obhajilo in umrl. Saj sem tudi duhovno do kraja sestradam, povsem laiziran, bi se temu reklo. Še opravljam vsakdanje očenaše in zdravamarije zjutraj in zvečer, nič več pa v mislih ne mašujem, ne živim s cerkvenim letom. Prav redko si izprašujem vest. Ko pomislim na morebitno smrt, se potolažim z ugotovitvijo, da sem v adventu »opravil« duhovne vaje. Kaj so naredili iz mene, duhovnika božjega!

Sedaj se tudi meni ne ljubi več zjutraj in zvečer pregledovati srajce in tiskati tiste trdožive uši. Vedno znova se moram prisiliti, da to še storim.

Pfersee, 25. februar 1945

Skoraj neverjetno, da so nam dali papir in še smemo pisati domov. Mislim pa, da je to zadnje pismo. Moram jim nekaj lepega napisati. Kakor v prejšnjem pismu pišem tudi tokrat: »Pri nas je že skoro pomlad, toplo sonce in že dolgo brez snega. Upam, da bo tudi pri vas kmalu pomlad.«

Pfersee, marec 1945

Red in disciplina sta se vidno zamajala. SS-arja skoraj ne vidimo več hoditi med posteljami. Tudi oni, ki nas spremljajo in čuvajo na poti v tovarno, so povečini »humanejši« ali pa vsaj brezbržnejši v službi. Tudi nimamo več samo nemških stražarjev, zadnje čase je med njimi nekaj Madžarov, kak Hrvat, nekateri tudi niso SS-arji, ampak navadni vojaki. Bojijo se konca kakor mi, vzrok našega in njihovega strahu pa je različen. Nje je prihodnosti morda bolj strah.

Srečanje nekaterih slovenskih duhovnikov-dachaučanov, Zreče 1976
Ledinek, Orozel, Hrastelj, Puncer

Srečanje dachauskih duhovnikov, Neustadt 1977

Ko bi bil režim v taborišču še tako strog in po prusovsko natančen kakor nekoč, bi gotovo že kak špijon prijavil Avstrijca Otta (Otto der Letzte mu pravimo). Velik propagator podonavske monarhije hodi po taborišču kot prerok. Ima zanesljiva poročila, kako se na primer taborišče Dachau polni z jetniki, ki jih SS ukaže iz severnih in vzhodnih taborišč, z ozemlja, ki ga nemška vojska panično zapušča. Generalštab je v razsulu, Hitler je do kraja zblaznel, visoki nemški oficirji se tajno pogajajo z Američani. Ko Otto sliši kako eksplozijo, pravi, da gredo mostovi na zapadni fronti v zrak. Radi ga poslušamo, pesimisti se delamo, kot da mu ne verjamemo, v resnici pa se sprašujemo, kaj če je le res.

Konec pa je blizu. Doslej so Američani prihajali v strnjeni vrsti z zračnimi ladjami. Te dni nam tovarno obletavajo njihovi lovci in z mašincno streljajo po nas. Ker je tovarna deloma porušena, je Rus, ki dela v skladišču pločevine, doživel, kako se je nekaj krogel odbilo na sklado pločevine. Ko Vlado to sliši, mi zašepeče: »Frencek, ali ne vidiš, da je treba čim prej na neki način zbežati, saj nas bodo sicer Američani pokončali?« Jaz na to skomignem z rameni. Plah človek sem.

Iz tovarne vsak čas bežimo v naše »jarke« ob gozdu. Kakor SS-arji zadnje čase menjavajo kožo, tako ob begu brutalno priganjajo k naglici, da pridemo čim prej iz območja tovarne, ki je seveda cilj bombardiranja. Bojijo se za svoje zavoženo življenje in ne za naše. Ubogi stari Rus. Noge se mu v nerodnem obuvalu zapletajo, z vsem životom se s skrajnimi silami zaganja, da bi sledil bežeči skupini. Los, los, se dere nad njim SS-ar. Pogledam ga in spoznam: to je tisti surovi, z naprej štrlečim gornjim zobovjem. Že je zamahnil s puškinim kopitom po hrbtu ubogega starca. Esetaj emar (prišel bo dan), mi pride na misel Homerjev verz. Bo prišel dan? Bog, ali spiš? Zbudi se vendar.

Pfersee, sredi marca 1945

Ta večer sem zelo ponižan sam pred seboj. Do kraja. Kako človek propade, niže ko žival. Ta nima pameti, vodi jo instinkt. Če človeka zapusti pamet, postane nestvor. Tako neumnost sem počel. Pozno popoldne sedim v tovarni za delovno mizo in poslušam praznoto v želodcu in črevesju. Ko bi me vsaj trebuh bolel, da bi imel drugačen občutek. Vstanem in grem na stranišče. Tam je vodovodna pipa. Odprem jo in iz podstavljene peščice pijem, pijem. Še nekaj požirkov za drugačen občutek v trebuhu. Sedaj ga imam.

Moj šef v tovarni Josef Mayer na suknjiču ne nosi več znaka Parteigenosse. Dedec se mi skoro smili. Trafikant po poklicu se

je vdinjal NSDAP gotovo zato, da se je reševal fronte in bil nameščen v tovarni. Sedaj ve, da se takim slabo piše. Ostali civilni sodelavci v našem oddelku z menoj vred čakajo konca: stari dobri Reitingner, mali grbavi Leininger, telesno šibki in ves dober Andreas Reim. Najbolj zagoneten mi je Ludvik Ortner. Kolikor vem, nima višje šole. Kako mu je moglo uspeti, da je mlad in zdrav postal nekako nepogrešljiv pri gradnji najnovejšega letala Me 262 in se rešil uniforme? Zame ve, da sem duhovnik, spoštljivo se pogovarja z menoj, kadar je le prilika. Rekel bi, da me ima rad. Nima pa poguma, da bi mi dal košček kruha. Morda na tihem tudi računa, da bom kdaj rekel, če bo treba, dobro besedo zanj. Mirne vesti bi to storil. Delo v tovarni tudi v tem času teče naprej, čeprav vsi vemo, da to, kar zdaj proizvajamo, ne bo nikoli letelo po zraku. Prej bo konec.

Pri vsej bednosti in poniglavosti tu in tam vendar premišljam o sebi in svoji prihodnosti pod premiso, da bom konec preživel in se vrnil v Slovenijo. Kakšen bo po vojni položaj slovenskega duhovnika v novem redu? Iz Ljubljane je prišlo pred nekaj meseci v našo podružnico Dachaua nekaj jetnikov, bivših nameščencev banke Slavije in Železniške direkcije. Menda so jih Nemci zaprli ob koncu leta 1944. Ti so povedali o neenotnosti, ki vlada med Slovenci v Ljubljani, govori jo o »belih« in »rdečih« – skratka o bratomorni vojni. Kaj bo z našo domovino pod Triglavom, če obračunavajo med seboj? Kako bodo v takem stanju osvobodili Koroško in Trst? Jaz bi se pa tako rad vrnil v domovino, kjer bi sijalo toplo sonce medsebojne ljubezni in razumevanja, kjer bi lepo cvetele in duhtele rože v miru in sreči.

Pfersee, april 1945

Še živimo, še nas vsak čas preštevajo, še delamo v tovarni. Kaka neumna zamena: mi, ki se lačni in onemogli vlečemo po cesti, smo vendar zmagovalci v tej vojni, ki se izteka. In oni, ki so premagani, korakajo strumno z nabitimi puškami in psi na povodcih ob nas. In še strahotna možnost, da bi premaganci na koncu do zadnjega pobili zmagovalce. Kaj nas drži pokonci? Novice s fronte, ki je vedno bliže, gotovo. Naj že pride konec, tak ali tak. Tudi pogosti alarmi so dobrodošli. Res moramo, onemogli kot smo, teči v varnostne jarke, a delati tačas ni treba. In v jarku se tako lepo spi in sanja, če nas sonce ogreva. Kar žal nam je, če kak dan ne bežimo tja za gozd.

Vlado misli, da bi tistega četrtr kilograma povojenega mesa, ki ga hraniva za skrajno silo, sedaj le dala starešini taborišča Čokoladi, da bi nama kdaj dal od juhe, ki jo občasno dobi iz SS-arske barake. Naši fantje zaradi tega ne bodo nič prikrajšani, saj jo daje samo

Nemcem, in sicer kriminalcem. Tako sva po večernem zboru dala Čokoladi, kar sva s tolikim premagovanjem hranila za »skrajno silo«. »So was!« (Kaj takega!) je vzkliknil in takoj razumel, za kaj gre. Vendar potem kar precej dni ni ničesar dobil iz SS-arske menze, vsaj naju ni nič poklical k dodatku.

Pfersee, 21. april 1945

Ameriški lovci so spet s strojnicami bili po naši tovarni. Na mestu, kjer je streha podrt, je zašlo nekaj krogel v lopo oddelka. Zelo smo prestrašeni.

Preden smo se zvečer v pisarni razšli s civilnimi sodelavci, sem dobremu Andreasu Rheimu skrivaj stisnil v žep zavojček tobaka, ki sem ga doslej skrbno skrival, in ga prosil, da mi prinese nekaj krompirjev. Potihem sem celo nekoliko upal, da mi bo morda tobak vrnil, krompir pa vseeno prinesel. Pa ni. Rheim je sam revež in rad kadi.

Pfersee, 22. april 1945

Danes je nedelja. Nočna izmena je odkorakala v tovarno, drugi smo legli k počitku. Nismo dolgo spali. Nočna izmena se je vrnila. Tresoč se po vseh udih zašepečem: »Vlado, zdaj!« Govoriti si ne upamo, saj verjetno SS-arji krožijo med posteljami. Začnem moliti: Moj Jezus, usmiljenje. Pod tvoje varstvo pribežimo. Slabo gre. Trzavica po vsem telesu ne odneha. Drugim se godi podobno. Tu in tam kdo kaj pošepeče. Potipljem pod vzglavnik, če je tam še zavojček, ki sem ga zvečer proti vsem pričakovanjem kot kilsko pismo prejel po pošti. V njem je bil posušen majhen hlebeček in polovica kranjske klobase. Sestra Justi, uspelo ti je mene in Vlada za dva dni obdržati pri moči. Del sva použila sinoči, ostalo hranim pod vzglavnikom.

Pfersee, 23. april 1945

Ko bi morali vstati, čujemo glas taboriščnega starešine: »Ruhe, alles im Bett bleiben!« (»Mir, ostanite v posteljah!«) In ko se je zdnilo, kaj vidimo: med posteljami hodijo sem in tja naši sokaznjenci, starešine barak in sob, oblečeni v civilne obleke in s puškami na ramah. Samo Nemci so in povečini kriminalci. Prepričani smo, da streliva vsaj zdaj še nimajo. SS jim je očitvidno dala civilne obleke in puške, da ji

bodo pomagali držati ubogo rajo v strahu in pokorščini. Končno smo smeli zlesti iz postelj. Polni razburjenja in pričakovanja se pritajeno pogovarjamo. Vsi smo prepričani, da bomo taborišče izpraznili. In že kroži parola: Američani so blizu na Donavi pri Ulmu. Kaj bo z nami? Nas bodo SS-arji likvidirali? Bodo še nas gnali v Dachau, kjer je že tako prenatrpano jetnikov in kjer tifus vsak dan mori stotine človeških življenj?

Zdaj so nas postrojili v vrste in nam začeli deliti gosto juho. Že dolgo nismo dobili česa podobnega. To nas bo po dolgem času spet nasitilo. Neko zrnje je, meni nepoznano. Toda, kako bridko razočaranje. Menda se preveč mudi in kuharji niso utegnili skuhati do kraja. Zrnje je še povsem trdo, a moram jesti – si rečem – saj gremo očitvidno na pot. In kdaj na spet kaj za pod zob? Pa ne gre. Gledam druge, kako požirajo neprekuhano zrnje, in ponudim najbližjemu še svojo porcijo. Dva sta si jo razdelila.

Mislim, da je bilo okrog desete ure, ko smo se razvrstili na ploščadi pred kasarno in so nas prešteli. Mnogi so že medtem bruhal, ko pa smo nato krenili v pohod, je menda bruhal večina tistih, ki so zrnje pojedli. Spomnil sem se! Ko so nam pred letom dni ameriški bombniki uničili že drugo naše taborišče v Gablingenu, so nas SS-arji zadnjega aprila prignali sem. Ker smo vedeli, da nas ponoči ne bodo pustili iz lope – saj še ni bilo urejeno – smo kar gredoč urinirali po tej ploščadi. Sedaj ob odhodu so premnogi to ploščad pokozlali. Zrnje našega poslednjega kosila tukaj je škripalo pod našimi koraki.

Že zapuščamo predmestje Augsburga. Koraki odmevajo od tlakovanih tal. Večinoma smo obuti v cokle. Jaz imam sicer neke vrste čevljev z lesenimi podplati. V tovarni so žal ostali moji usnjeni opanki. Tudi Rheim mi ni utegnil prinesiti obljubljenega krompirja in tisti kos povojenega, ki sva ga dala Čokoladi, je šel v zgubo. Prek rame nosimo s seboj vsak po en koc, nekateri celo po dva. Tudi bisago, v kateri sem dan za dnem nosil v tovarno zase in za Vlada priboljšek iz zavojev, sem vzel s seboj. Sedaj seveda v bisagi ni nič užitnega, pač pa nekaj osebnih dragocenosti: rezervna srajca, brivski aparat, porcelanasti Marijin kipec, mošnjiček, v katerem sem svoj čas hranil obhajilo, nekaj papirja, pisma od doma. Vlado nosi svoje stvari v majhnem lesenem kovčku. Ob straneh korakajo z nami SS-arji s puškami, a brez psov. Tudi ne zahtevajo, da bi korakali enakomerno. Nekje v ozadju ropoče voziček na dve kolesi, vlečejo ga štirje jetniki. Po soncu ni težko ugotoviti, da korakamo proti jugu. To da misliti. Nas hočejo le vrniti matičnemu taborišču Dachau? Nas bodo gredoč kje likvidirali? »Frencek, ob prvi priliki morava pobegniti,« pravi Vlado. Kmalu smo krenili s ceste in korakamo po stranskih poteh, mimo zelenih travnikov in v pomladi se prebujajočih grmov. Tako svetlo in

toplo sije sonce. Tam na vzpetini dva trije kmečki dvorci. Gotovo imajo kaj kruha pri hiši. Kako lepo bi bilo počivati, pojesti velik kos kruha, uživati pomladansko sonce. Manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi, mi pride na misel. Korakamo, mnogi se opotekajo. »Los, los!« se zadere starešina barake.

Ko se začne mračiti, smo v malem naselju Burgwaldnu, tako čitamo na bližnji hiši. Zunaj naselja je velik, samoten skedenj. Izvidnica si ga je že ogledala, saj so nas takoj brez vode in večerje kakor živino zgonili na slamo. Kako bi spal, utrujen kot sem, če bi imel prostor. V tej stiski natrpanih teles nihče ne more vzpostaviti reda in miru. Ljudje se prerivajo, stočejo, kričijo, preklinjajo. Da bi bilo že skoraj jutro!

Burgwalden, 24. april 1945

Zjutraj sva z Vladom takoj ugotovila, da so ponoči njegov kovček izpraznili. Ne da bi nas uredili in prešteli, so nas odgnali na jaso v bližnjem gozdu. Bogu hvala, da sije sonce in nam je toplo. Ležimo na ušivih kocih, koljemo uši, vzdihujemo po hrani in vodi, poslušamo daljne eksplozije. Da, fronta je blizu, o tem ni dvoma. Vidim, kako nekateri trgajo pomladanske vršičke z mladih smrek in jih žvečijo. Tudi sam utrgam in poskusim, pa hitro izpljunem. To me ne bo rešilo smrti od lakote, če nam ne bodo dali jesti.

Druga noč na skednju je bila še strašnejša. Z Vladom sva se domenila, da bo menjaje eden od naju spal, drugi pa dežural. Pa ne zaradi bornega imetja, ki ga še imava, saj je v tem stanju vredno varovati samo še golo življenje. V tej zmešnjavi, prerivanju in brezobzirnosti ti lahko kdo stopi na glavo ali trebuh in te pokonča. Lačni, žejni, do kraja izčrpani smo vendarle dočakali jutro. Dobili smo toplo juho. Nekdo je vedel povedati, da so se v tej vodi kuhale ovčje glave.

Klimach über Schwabmünchen, 25. april 1945

Spet smo korakali, pa nas SS-arji in še zlasti stražniki od vojske niso nič več priganjali. Nekaj nemških kriminalcev je menda že pobegnilo, enega sem na lastne oči videl, kako je smuknil med drevje, ko smo šli mimo gozda. Potrdila se je tudi govorica, da naš poveljnik ni več SS-ar, ampak vojaški oficir. Ko smo korakali po klancu v globeli, je stal na vzpetini in nas opazoval. Prav ko sem korakal mimo, sem ga čul reči: »Seid ihr hungrig?« (»Ste lačni?«) Pa ni rekel z izrazom sadizma, prej iz sočutja. Tedaj mi je planilo v srce: saj nas ta

človek ne bo pustil pobiti! Da bi nas le v Dachau ne peljal, potem smo rešeni.

V zgodnjem večeru smo se privlekli do gozda nad majhnim naseljem. Kar popadali smo na listje. V perilu sem si poklal uši. Minulo noč je deževalo in v odpadni črepinji sem našel toliko vode, da sem se namilil in obril. Razdelili so nas na dve polovici in slišal sem podoficirja, ki je rekel našim stražnikom: »Vi greste v župnijski skedenj!« Res smo sestopili v naselje Klimach. Ob cerkvi je čedna stavba – župnišče, za njim skedenj, ob skednju majhen ograjen prostor, menda pašnik. Tja notri so nas zgonili – kakih petsto nas je – in obkrožili s stražo. V trenutku so naši ruski kameradi planili na tam stoječi sejalni stroj in začuda iz njega izbrskali kar precej pšeničnega zrnja. Drugi so v nekaj minutah populili travo in pojedli koreninice. Po lestvi so nas poslali spat v gornji del skednja. Tretja strašna noč na našem pohodu. Minil je tudi tretji dan brez hrane. Spomnil sem se, da bi moral moliti, pa sem samo vzdihoval.

Klimach, 26. april 1945

Zjutraj je rahlo deževalo. Ko smo zlezli s skednja, so spustili dol tudi tri mrtve sotrpine. Vsi imajo strašno napete trebuhe, obrazi so povsem posiveli. Smrekovi vršički in trava so opravili svoje. Začasno so enega vrh drugega položili pod kap, od tal so se deževne kaplje odbijale v njihova trupla. V duhu sem blagoslovil vodo, ki jih je škropila.

V skrajnem oknu nadstropja v župnišču se je pokazal naš komandant in nas zamišljeno gledal. Tam torej stanuje. Nato sem pri odprtem srednjem oknu zagledal žensko. Gotovo je gospodinja. Pogledal sem, kateri stražnik stoji na straži pred župniščem. Saj to je tisti SS-ar, ki se je kdaj že v tovarni skrivaj pogovarjal z menoj in Vladom. Opogumil sem se: »Ist hier ein Pfarrer zuhause?« (»Je tukaj doma župnik?«), sem vprašal proti ženski. Komaj slišno je izdala: »Ja,« in prikimala. »Ich bin auch einer,« (»Jaz sem tudi župnik,«) sem nadaljeval. Še enkrat me je pogledala, ko sem stal tam blizu SS-arja s kocem prek rame in skledo ob boku. Nato je pokrila gotovo solzne oči in se umaknila. Pa ni minilo dve minuti, ko se je pri oknu pokazal župnik s kolarjem okrog vratu. Pogledal me je in se odstranil. Dogodek me je živčno zelo vzburkal, obenem pa zbudil presilno hrepenenje preživeti in biti svoboden. Potem sem bil stalno na preži. Na preži pa je bila tudi gospodinja. Ko je čez nekaj ur videla, da je tam na straži isti SS-ar, se je priplazila do vrtnih ograje z zavojem v rokah in ga pomolila v mojo smer. In SS-ar ni nič ukrepal, ko mi ga je izročila in zbežala.

Na srečanju dachauskih duhovnikov v Eichstättu 1987

Srečanje dachauskih duhovnikov, Eichstätt 1987

Kruh in meso je bilo v zavoju. Z Vladom sva hitro nekaj razdelila med najbližje, tudi zase nama je uspelo nekaj rešiti. Če ne bi hitro ukrepala, bi gotovo prišlo do nevarnega prerivanja.

Ves dan smo od časa do časa slišali grmenje eksplozij. Ni dvoma, da ima Otto prav, ko trdi, da je fronta blizu. Ko so nas zvečer že drugič zgonili na isto slamo, je postalo jasno, da poti ne bomo nadaljevali proti Dachauu, ampak bomo kar tu počakali konca. Z Vladom sva se ponoči skrbno menjavala v bedenju, da bi še tudi to noč preživela. Neverjetno, kako pričakovanje drži človeka pokonci. Že štiri dni smo brez tiste sicer zelo borne taboriščne hrane, pa smo še dokaj živahni: pogovarjamo se, ugibamo, nekateri so še toliko pri moči, da se prepirajo.

Klimach, 27. april 1945

V poznem jutru so nam dovolili zlesti z ležišča. Dobili smo »čaj« brez kruha kakor prejšnji dan. Postrojili smo se in strah nas je postalo, da bomo vendarle nadaljevali pot. Res smo krenili, pa ne po cesti, ampak po položnem kolovozu, ki vodi iz naselja v bližnji gozd. Gredoč smo za grmom videli odvržene vojaške uniforme. Morda so dezertirali že nekateri naši stražarji. Namestili so nas v obrobni del gozda in zastražili. Slovenci iz vseh barak smo se takoj zbrali na istem mestu. Nihče nas ni oviral. Sedaj so iz naselja pripeljali voziček na dveh kolesih, ki nas je spremljal vso pot iz Augsburga. Proti pričakovanju so nam iz tega vozička razdelili vsakemu kos kruha. Rezina je res zelo tenka, a je predragocena, saj kruha že štiri dni nismo okusili. SS-arji so na jasi v gozdu zakurili majhen ogenj. In zdaj, je sploh res, kar vidimo? SS-arji prihajajo k ognju, iz žepa jemljejo osebne dokumente in jih mečejo v plamen. Napeti smo do skrajnosti, sedimo na tleh, živčno vstajamo, zelo počasi nam minevajo ure.

Potem sta se nam približala dva stražarja. Hrvaško govorita in pravita: »Slovenci, mi vas pustimo van, dajte nam samo neшто od vaših odela.« Spet sta odšla na stražarsko mesto. Hitro smo se posvetovali in odločili, da v to ne gremo. Mi bi dali obleke, kdo pa nam jamči, da nas ob prehodu ne postrelijo?

Ravnokar sem ponovno pregledal svoje perilo in poklal uši, ko je na rob gozda prišel naš taboriščni pisar. Francoz je, inteligen ten fant, prijatelja sva. On vodi spisek jetnikov in tudi označi tiste, ki umrejo. Zdi se, da mu komandant zaupa, saj je prišel iz župnišča brez spremljajočega stražnika. In ga čujem, ko zakliče: »Dreiundvierzig null sechzehn.« Saj to je vendar moja številka. »Hier,« se zaderem in hitim k njemu. Pomigne mi, naj grem z njim. In greva brez stražnika.

»Midva in poveljnik taborišča se bomo z bicikli peljali ameriški vojski naproti,« mi pove. Ne vem, kaj si misli, ko ga tako stiskam za roko, govoriti ne morem. Po nekaj metrih hoje sem odvrgel koc in skledo, saj sem sklenil, da se sem ne vrnem več, ker z nama ni stražarja. Tako sva prišla do župnišča. Ob vhodu so prislonjeni trije bicikli. Solznih oči me je pristrčno pozdravil župnik in mi hitro dal v roke kos kruha. Pa sem ga v prevelikem razburjenju vtaknil v žep. Kako se bomo sporazumeli z Američani, ko ne znamo njihovega jezika. Župnik je poiskal slovar in toliko smo ugotovili, da je treba reči: kamp končentrešn Dachau (jetniki iz Dachaua). V nadstropju nad nami hodi sem in tja naš komandant. Menda se še ne more dokončno odločiti. Tole je gotovo najtežja ura njegovega življenja.

Tedaj pa zunaj zahrumijo motorji težkih vozil. Pogledamo ven: na malem trgu pod kostanjem drži starejša ženska obe roki v zrak, nedaleč od nje pa se ustavljajo trije oklepni vozovi in v vsakem ameriški vojak pazljivo obrača sem in tja cev mašince, če bi se pokazal kak odpor. S Francozom planeva ven: »Kamp končentrešn Dachau.« Da mi srce ne počí, sedaj bi ga bilo škoda! Skočiva vsak v eno vozilo, objemljeva osvoboditelje, jočem in hlipam kakor otrok. Takoj mi je dal čokolade in cigareto, pa že nekoliko živčen spraševal: »Kje?« Pokažem v smer gozda in že se peljemo navzdol. V gozdu krik in vik. Tedaj pa naši osvoboditelji ustrelijo v zrak. Smrtna tišina. Brez pušk stopajo SS-arji iz gozda z obema rokama v zrak. Kdo bi mogel opisati, kar je sledilo! Naši fantje iz gozda, vsi jočemo, samo jočemo. Z jokom smo začeli, ko so nas kruto usužnjili, jokamo osvobojeni in se objemamo, da skoraj kosti pokajo.

Hitro sem poiskal Vlada in hitela sva v župnišče. Župnik in gospodinja sta naju vesela sprejela, bila pa sta seveda tudi dokaj zaskrbljena. Povedala sta, da po vseh hišah že kuhajo krompir in pripravljajo kruh. Z Vladom sva si rekla: V župnišču so imeli zaradi nas te dni največ nevolje, za naju bodo radi poskrbeli, ostalo naj jim bo prihranjeno. Župnišče smo zaklenili.

Medtem se je naš komandant že predal Američanom. Na trgu pred župniščem so zbirali SS-arje, rok niso več držali v zrak, ampak okrog vratu, njihove zlomljene puške so metali na kup. Z Vladom sva šla gledat te naše stražarje, predno so jih odpeljali v ujetništvo. Komandanta ni bilo zraven, on ima kot vojaški oficir boljše možnosti. Prav na začetku vrste je stal tisti SS-ar z naprej štrlečimi gornjimi zobmi, ki je še pred šestimi dnevi s puškinim kopitom udaril starega Rusa, ko smo ob alarmu bežali v jarke. Sedaj bi mu lahko kaj rekel ali ga celo sunil. Pa nisem, saj se jim slabo piše. Skoraj sem se moral premagovati, da se mi niso zasmilili.

Kako lepo je sedaj živeti. Gospodinja nama je za prvo

okrepčilo postregla s čajem in namazanim kruhom, v kopalnici je pripravila toplo vodo. Naš komandant je moral v sobi pustiti svoj veliki kovček, ki so ga jetniki na tistem vozičku privlekli do sem. V njem sva z Vladom našla dovolj lepega perila, čevlje in vsak po eno civilno obleko. Meni je bila sicer prevelika, pa me to ni motilo. Kako pa sem bil oblečen zadnja tri leta. S kakim užitkom sva odvrгла taboriščno obleko. Za spomin sva si iz suknjičev izrezala taboriščno številko. Tudi praktičen vojaški nahrbtnik iz tega kovčka sva si »sposodila«, saj greva na dolgo pot v domovino. Pri večerji smo nazdravili s steklenico rdečega vina iz tega kovčka.

Ko so na vrata potrkali štirje od naših, jim je Vlado dal cigarete, potem pa jih precej ostro odpravil.

Najin gostitelj je Josef Stiefenhofer, župnik tukaj v Klimachu über Schwabmünchen. Med večerjo sva na kratko povedala svojo zgodbo teh minulih let. Mene sedaj bolj zaposlujejo druge misli. Jutri bo moja »nova maša«. Ko sem slavil 10. aprila 1941 svojo prvo »novo mašo«, je bilo hudo. Strah pred okupatorjem, ki je prav tiste dni zavzel domovino, se nam je zagrizel v srce in nam ni dovolil, da bi se sprostili in veselili. Vsi moški sorodniki so bili že Bog ve kje z jugoslovansko vojsko. Vse slavje nove maše in primicije je odpadlo. Pri jutrišnji novi maši tudi ne bo domačih, samo moj sotrpin Vlado in župnik bosta navzoča, ko bo prišel Gospod Jezus po moji besedi zopet na oltar. Čudovito bo. Kaj je vse novomašno slavje in primicija v primeri s tem, da moreš po skoraj treh letih, ko že ni bilo prav nič upanja, reči: Introibo ad altare Dei (stopil bom k božjemu oltarju). Skrbi pa me, kako mi bo maševanje šlo. Komaj sem se v domovini po nepopolni liturgični pripravi v obrede za silo uvedel, sem v zadnjih letih marsikaj spet pozabil. Prosil sem župnika, naj mi posodi kako knjigo, da se pripravim. Dobro obvladam nemščino, potrebno v tovarni letal, iz cerkvenega izrazja pa sem marsikaj pozabil. Komaj sem torej župniku dopovedal, da ne želim knjige za duhovno pripravo (zdi se mi, da sem duhovno zelo pripravljen), ampak za obredno. Ponovno smo šli pozdravit Gospoda v cerkev in z Vladom sva se spovedala.

Pozno smo šli spat, jaz v »škofovo sobo«, Vlado v sobo »škofovega tajnika«. Je sploh res, da sem se zdajle ulegel v mehko posteljo, dišečo po svežem perilu? Deo gratias!

Klimach, 28. april 1945

Zgodaj sem se zbudil. Ob šestih bo maševal župnik, nato bo pomagal meni. Nekoč sem se v taborišču pogajal z Bogom, naj mi nakloni, da bom vsaj še enkrat maševal. Ko sem pozneje použil

zadnji košček iz Dachaua dobljenih posvečenih hostij in je postalo vse brezupno, sem odstopil od te »zahteve« in prosil, naj bi vsaj pred smrtjo še enkrat prejel obhajilo. In glejte: danes bom maševal in jutri tudi in še . . .

Kako bi opisal sam sebe, svojo srečo ob tej maši? Kar bi napisal, bi bilo prerevno. Bila je ta maša zares Evharistija – zahvala za rešitev in seveda prošnja za vse moje, žive in pokojne. Dokler bom živ, se bom rad spominjal te cerkve, ki me je sprejela za mojo »novo mašo« po osvoboditvi. Posvečena je sv. Križu in Žalostni Materi božji. Za majhno naselje je velika in bogato okrašena. V začetku 18. stoletja so jo zgradili in slovi kot priljubljena božja pot. Sem bom tudi jaz v mislih pogosto romal.

Klimach, 29. april 1945

Po maši in dobrem zajtrku sva se z Vladom sprehodila po naselju in še v sosednje sva krenila. Župnika morava pustiti samega, saj imata z gospodinjo gotovo mnogo skrbi v zvezi s včerajšnjo ameriško zasedbo. Na vasi sva poizvedovala, kako jim je potekel dan naše osvoboditve. Rekli so, da so razkropljenim jetnikom hitro ponudili hrane, kolikor so je premogli, o kakem posebnem nasilju niso povedali. Ameriški vojaki pa so že sinoči zbrali glavnino jetnikov in jih vzeli v svojo oskrbo.

Župnik mi je povedal, da je takoj, ko je zvedel, da sem tudi jaz duhovnik, prosil komandanta, naj me pusti priti v župnišče, pa se je komandant bal to storiti.

Klimach, 30. april 1945

Ko sem danes sveto mašo posebej daroval za pokojnega brata Viktorja, za katerega vem, da ga ne bom našel doma, saj je padel v Rusiji, me je pretresla misel, ali bom vsaj ostale svoje vse našel žive, saj že dva meseca nimam nobene vesti od njih.

Treba se je posloviti od Klimacha in se odpraviti na pot domov. Kar milo mi je pri srcu. Saj je to kraj mojega ponovnega rojstva za življenje. Podzavestno se bojim, da se ne bi ta pravljíčna zgodba, ki sem jo tu doživel, razblinila. Vlado je prevzel vodstvo, on je mnogo odločnejši od mene. Vrnila se bova v Haunstetten, pravi. Župnik Stiefenhofer mi je napisal uradno potrdilo, da sem bil v njegovi župniji kot KZ Dachau jetnik 43 016 dne 27. aprila 1945 osvobojen, da sem katoliški duhovnik in se vračam v Jugoslavijo. S solzami smo se poslovili.

Krenila sva, po najkrajši cesti seveda, proti Augsburgu in pozno popoldne sva že potrkala pri mojem civilnem sodelavcu iz tovarne Ludviku Ortnerju v Haunstettenu. Zelo je bil vesel, da naju je videl svobodna. Gostoljubna gospa nam je pripravila večerjo, med katero sva opisala doživljanje teh osmih dni, odkar smo se v tovarni zadnjikrat videli. Ko smo izpraznili steklenico vina, smo legli k počitku.

Augsburg, 1. maj 1945

Vlado je po vsej sili hotel, da bi obiskala še inženirja Messnerja, ki je v tovarni tako grdo ravnal z jetniki. Hoče, da nama prav on da kolesa za povratek v domovino. Ko sva pozvonila, se je prikazala žena in na Vladovo zahtevo, da hočeva govoriti z možem, rekla, da je bolan. Še vrata v njegovo sobo nama je odprla in res je ležal tam z glavo, ovito z brisačo. Je simuliral ali ne? Vzroka za glavobol je imel dovolj! Pocukal sem Vlada za suknjič, da ga je nehal nadlegovati, in šla sva v Augsburg. Dekan Meier naju je lepo sprejel. On je po mojem sodelavcu Reitingerju vedel zame in mi je pred letom dni poslal Schottov misal, s katerim sem imel v tovarni veliko veselja. Postregli so nama z belo kavo in kruhom. Vlado me je tedaj pustil samega pri dekanu, prej pa mi je pošepnil, da gre »organizirat« kolesa. Že prej je namigoval, da bo naredil tako, kakor baje inozemci po Augsburgu organizirajo kolesa. Ko se pripelje kaka ženska, enostavno primejo za krmilo in jo deložirajo. Jaz sem mu tak način odsvetoval, sedaj pa je izrabil priliko in se podal na lov. Dobro pol ure je minilo, ko je spet potrkal. »Imaš kolesa?« sem ga zafrkljivo vprašal. Precej potrj je odkimal. Tako sva to noč nadlegovala dobrega augsburškega dekana.

Unterdiesen, 2. maj 1945

Sedaj imava prevoz. Zjutraj sva jo peš mahnila iz Augsburga do Königsbrunna. Oglasila sva se pri župniku Theodorju Weitzeneggerju. Svetoval nama je, naj se obrneva na novega župana, ki ga je nastavila ameriška vojska. Župnik mi je še podaril zajetno knjigo o P. Marku von Avianu z vpisom: V spomin na kratek obisk v Königsbrunnu po težkem trpljenju na poti v veselje. Župan naju je zelo razumevajoče sprejel. Ko sva razložila željo, da bi se čim prej vrnila v svojo domovino, je takoj narekoval tajnici dopis za ženo prejšnjega Bürgermeistra in prejšnjega Ortsgruppenführerja, da v pol ure pripeljeta na občino uporabni kolesi. Prej kot v eni uri sva tako legalno

Arhimandrit Johannes

postala lastnika koles. Nista kaj prida, na teh asfaltnih nemških cestah pa sta kar uporabni.

Zdaj pa gremo domov. Kilometri minevajo, kakor bi mignil. Bi prenočila v Landsbergu? To je precejšnje mesto, župnik ima gotovo prostor in hrano za naju. Ne, greva še naprej, da se zmrači. Zdaj sva v Unterdiesnu pri župniku Ottu Kiechlerju. Tako živo pripovedujeva svojo zgodbo, da dobro gospodinjo komaj potolaživa.

Unterdiesen, 3. maj 1945

Zjutraj sem zopet mogel maševati. Mašo sem posebej poklonil svoji dragi mami. Župnik mi je podaril vse štiri dele rimskega brevirja v majhni izdaji in tako začnem po skoraj treh letih redno moliti duhovniško molitev. »Vlado, znaš kaj latinski, poslušaj,« sem rekel in mu iz brevirja bral in razlagal 125. psalm. Kako je veselje iz suženjstva vračajočega se izvoljenega ljudstva podobno najini radosti!

*Ko nas je Gospod vodil domov iz suženjstva,
smo mislili, da sanjamo.*

*Kar samo se nam je smejalo,
radostno smo vriskali.*

Tedaj so govorili drugi narodi:

»Velike reči je Gospod storil zanje.«

*Res velike reči je Gospod za nas storil,
zato smo vsi veseli.*

*Tisti, ki sejejo v trpljenju,
žanjejo v veselju.*

*Na setev odhajajo vsi zaskrbljeni,
ob žetvi pa se s polnimi snopi vračajo veseli.*
(Ps 125)

Moje »uporabno« kolo se je zjutraj izkazalo za neuporabno. Sprednja zračnica je prazna in v zelo slabem stanju. Dobri sosed je prinesel drugo, tudi ta ni prida, a ko smo jo zakrpali, drži. Pregovorili so naju, da sva ostala še eno noč, ker bo jutri prvi petek. In tako prijetno je pri teh dobrih ljudeh.

Bernbayern, 4. maj 1945

Zjutraj smo v Unterdiesnu ob veliki udeležbi obhajali pobožnost v čast Srcu Jezusovemu, nato pa sva jadreno skočila na železne konjičke in vozila kakor na dirkah. Ob dobri prehrani in udobnem nočnem počitku sva se že zelo okrepila. Gredoč vidiva, da je te kraje pred kratkim zavzela ameriška vojska, vendar najbrž brez vsakega odpora. Na prostranem polju leži ogromno onespособljenega orožja in vozil. Tako lepi novi motorji BMW. Izbereva enega, v tanku je bencin. Nobeden od naju se ne spozna na motorna vozila. Vseeno ga skušava pognati. Tekava z njim na breg in navzdol, da sva vsa potna, pa ne vžge. Na nama neznan način so vsa ta vozila onespособili. Menda je bila božja volja taka, saj bi se morda z motorjem, ki ga nisva obvladala, pobila. V majhnem naselju sva gredoč videla pod drevesom ležati mrtvega uniformiranega človeka. Čudila sva se, zakaj ni še nihče zanj poskrbel, saj je šla fronta tu skozi gotovo že pred dnevi. Ko peljeva po teh krasnih cestah, se srečava z ameriško vojsko. Mogočni tanki grmijo, da se svet trese. Tu in tam se dvigne spredaj pokrov in ven pogleda človek, povečini črnc. Vmes so oklepna vozila, s kakršnimi so tudi nas osvobodili. In na vsakih toliko vozil pelje vojaški avto z napisom: chaplain military (vojaški duhovnik). Ob neki zaporu so naju ustavili in odpeljali k oficirju v pisarno. Na srečo mnogi Američani znajo italijanski in Vlado, ki tudi zna, se je hitro sporazumel. Dali so nama dovoljenje v angleščini, da nadaljujema pot. Do večera sva privozila do Bernbayerna. Še vedno sva v augsburški škofiji ob reki Lech. Čeprav v tej strašni vojski tudi v župniških skromno živijo, nama gospodinje povsod strežejo z najboljšim, kar imajo. In še za na pot nama dajo v nahrbtnik. Hvaležno ob večerih zbrani družini pripovedujeva svojo zgodbo, ki je postala že kar drama. Vsak od naju ve, kdaj naj se vključi in pove svoj del besedila.

Flaurling, 9. maj 1945

Danes je sredo. V soboto sva se po maši zahvalila dobremu gostitelju župniku v Bernbayernu Josefu Bauerju. Dohitelo naju je dolgo, počasno in prazno motorno vozilo, ki menda služi za prevoz lesa. Prijela sva se za ročice, tako da naju je s kolesom vred vleklo prek planinskega sveta. Ko je šlo navzdol, sva ročice spustila. Takrat sem šele pomislil, da je bilo najino početje precej nevarno. Na najini poti pa sva na ta način dobro napredovala in dospela v Avstrijo ter se ustavila pri župniku Walterju Kroflachu v Haiterwangu. Lepo nam je bilo zvečer, v nedeljo po maši pa sva že odpeljala naprej. Sedaj

sva že tretji dan tu v Flaurlingu na Tirolskem. Predolgo. Godi se nama dobro, le popolnoma svobodna nisva. V župnišću je gospodar gospa Marija. Ona oskrbuje starega bolnega dekana Franca Schwarza, visoko ceni in usmerja mladega kooperatorja – vikarja. Sedaj je tudi nad nama prevzela komando in brez ugovarjanja sva morala ostati tu do danes, da smo slovesno pokopali nekega odličnega župljana.

Steinach am Brenner, 13. maj 1945

Vlado je odločil, da domov ne bova vozila po najbližji poti, ker sva slišala, da na Koroškem še strašijo nekateri nerazoroženi Hitlerjevi oddelki, imenovani »Wehrwolf«. Tej odločitvi pa je najbrž botrovala tudi Vladova želja, da bi gredoč videl Grahovo v Baški dolini, kjer je s svojimi domačimi preživel mladost, dokler niso pobegnili izpod fašizma in se naselili blizu Celja.

Jaz sem si iz Flaurlinga vzel s seboj spomin. Na predvečer odhoda nam je Marija pripravila »echte Tirolerknödl«. Zelo so bili dobri, a tudi mastni. Sedaj sem vsakih nekaj kilometrov sestopil iz kolesa in poiskal primeren grm. Hvala ti, dobri kaplan v Innsbrucku, ki si mi dal stekleničko tropinovca. Ni bil posebno dobrega okusa, pomagal pa je.

Tu v Steinachu pod Brennerjem sva že četrti dan in zadrega je velika. Ne moreva naprej. Vrh prelaza je meja med dvema ameriškima armadama in stroga kontrola. Nihče ne poskuša čez.

Longarone, 15. maj 1945

Ko sem v nedeljo v Steinachu že četrtič opravil mašo, je prihitela gospodinja in naju opozorila na dolgo kolono tovornjakov, polnih ljudi, kako se vije navzgor proti Brennerju. Urno sva pograbila svoje stvari ter brez pravega slovesa in zajtrka s kolesi planila za njimi. Čeprav so vozili počasi, so nama seveda ušli. Vseeno sva nadaljevala vzpon v upanju, da nama bo uspelo priti prek prelaza. In glej: po nekaj minutah vožnje zagledava enega teh tovornjakov na cesti. Menda mu je voda zakuhala in so ga hladili. Vlado je poskusil z italijanščino in uspelo je. Saj so vsi ti neke vrste Italijani, ki jih je Hitler nasilno preselil v rajh, sedaj pa se vračajo. Vzeli so naju in najini kolesi na tovornjak in ko jim je Vlado povedal, da se vračava iz Dachaua, je eden od njih hitro segel v žep in mi dal v boren papir zavit kos polente. Ni mi posebno teknilo, saj sem imel v nahrbtniku belega kruha, surovo maslo in salamo. »Grazie!« sem že znal povedati. Srečno smo že prešli prvo in

drugo kontrolo na tej strani in prvo na oni. Pri drugi pa se je zataknilo. Američanom menda ni ugajala zastava, ki je plapolala na našem vozilu. Začelo se je prerekanje. Z Vladom sva si pomignila, spustila najini kolesi ob bok tovrnjaka, skočila dol na kolo in adijo po strmi cesti navzdol. Ko pomislim na ta dogodek, se čudim, da kak Američan ni streljal za nama. Mladost je norost.

Od nedelje na ponedeljek sva gostovala pri župniku v Mühlbachu, od sinoči na danes pa tu v Longaronu na skupnem ležišču, pripravljenem za popotnike, kot sva midva.

Pred prihodom v naselje so naju ustavili partizani. Ko sem jim dokazal, da sem duhovnik, so bili dobri z nama, obdarili so naju z mlečno čokolado. Zvedela sva, da so v Italiji člani osvobodilnega gibanja razdeljeni po strankarski pripadnosti. Tile so bili »naši«. S plakatov sva uvidela, da bodo imeli kmalu tudi volitve.

Gorica, na Kostanjevici, 17. maja 1945

Zopet sva v taborišču. Stražniki so tokrat slovenski partizani s puškami na rami. Spali bomo brez odeje na cementnih tleh, večerjamo pa rezine suhega angleškega krompirja.

Zgodilo pa se je takole. Od torka na sredo sva uživala gostoljubje pri župniku v Codroipu, potem pa hitro naprej, da prideva v Gorico. Najinega prešernega, nepopisljivo srečnega vračanja v domovino je konec. Vlado je postal mrk in neučakan. Razumljivo: ženo ima v Auschwitzu, starše pa v nekem drugem taborišču. Nič ne ve o njih. Jaz imam podobne skrbi o svojih domačih. Menda sva potovanje domov doslej podzavestno zavlačevala, da idila osvoboditve ne bi prehitro minila. Sedaj je čas stopiti v to nepoznano prihodnost.

Gorica. Trst, Gorica, Reka, svoboda vas čeka, so v stari Jugoslaviji peli sokoli. Zares, Gorica je naša. Na gradu plapola jugoslovanska zastava z zvezdo. Toda: zakaj se ob cesti v Gorico vkopavajo zavezniški vojaki?

Tako sva prišla do Soče. Sredi mosta stoji partizan s puško. Prvič gledam partizana iz oči v oči. Ginjen ga objamem in poljubim. Takoj opazim, da mu ni nič za moj poljub. »Tovarša, tamle se javita!« reče in pokaže na improvizirano pisarno. Takoj so nama vzeli bicikla, ki nama ju je dal nemški Bürgermeister, partizan s puško pa naju je pospremil sem, v taborišče na Kostanjevici. To so kletni prostori samostana, vodja taborišča ima v majhnem zaprtem prostoru »pisarno«. Ko sva z Vladom potrkala, sva ga zmotila, saj se je prijetno zabaval z dvema deklicama. Vlado je takoj protestiral, češ: »Midva sodelavca OF v Celju naj sedaj, ko je svoboda in toliko nujnih nalog,

zapravljava čas v taborišču?« »Tovarša, vajno mesto so že davno nastopili drugi,« je rekel in naju odpravil.

V bunkerju so najrazličnejši ljudje. Eden med njimi ves čas poje:

*Volga, Volga, bistra reka,
ti si reka največa.
Tam u njoj se Stalin voza
i promatra matroza.*

Ne vem, ali je res tako navdušen ali pa je celo špijon. Meni posveča posebno pozornost in ker se ga bojim, si celo prepisujem njegove borbene pesnitve.

Kostanjevica, 18. maj 1945

Zjutraj me je stražnik pustil, da sem šel v cerkev in opravil mašo v čast svetogorski Materi božji. Nato naju je poveljnik taborišča poklical v pisarno in naročil, da s pisalnim strojem na lepo spiševa seznam vseh jetnikov. Ko sva delo opravila, sva dobila novo naročilo: »Sestavita seznam dvajsetih, ki so največ dni v taborišču.« Jutri zjutraj bom šel na komando mesta, da dobim zanje odpustnice. Vsa vesela, da nama je to zaupal, sva šla hitro na delo. Najprej sva napisala tri imena, potem pa seveda takoj svoji.

Grahovo, 19. maj 1945

Zjutraj sem spet maševal, in sicer za nagrado. Neznana gospa me je včeraj po maši prosila, naj ta dan mašujem po njenem namenu. Dala mi je 50 lir in takoj po maši sem zunaj cerkve za ta denar kupil češnje.

Prišel je naš poveljnik in v roki držal šop ozkih lističev. Poklical naju je rekoč: »Tole razdelita.« Hitro sva iz šopa poiskala svoji »odpustnici«, potem pa sem ostale dal prvemu poleg sebe rekoč: »Tole razdeli.« Midva pa sva zgrabila svojo prtljago, pokazala stražniku »odpustnici« in odšla.

Mogočno je pel veliki zvon na Sveti gori, ko sva jo peš ubirala po cesti pod njenim pobočjem. Sreča in grenkoba sta se menjavali v najinih srcih. Bavarsko, del Avstrije in del Italije sva prevozila s kolesi, svobodna domovina, najino veliko hrepenenje, pa naju je spre-

jela vsa mrzla in naju peš napotila v domači kraj. No, to je bil spodrs-ljaj, saj bo bolje.

Tu v Grahovem ima Vlado sorodnike, pri njih sva se namestila. Danes je binkoštna sobota, obiskati je treba župnika, da se domenimo, kako bo jutri na veliki praznik. Kaj vidiva na steni župnišča? »Smrt izdajalcem slovenskega naroda!« je napisano z olj-nato barvo prek vse stene. Mladi župnik naju je sprejel zadržano, najbrž se tudi naju – lagerašev – boji. Pod Italijo so se edino duhov-niki še bojevali za obstanek slovenstva. Sedaj so »izdajalci« in smrt zaslužijo.

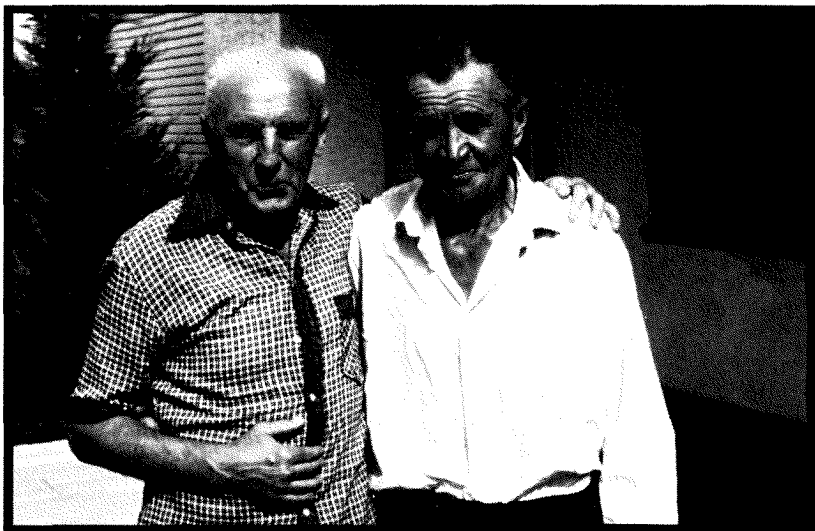
Grahovo, 20. maj 1945

Binkošti, ta veliki praznik, je določen, da se Bogu zah-valimo za konec vojne in svobodo. Po maši je mladi župnik tako turob-no, skoraj jokaje, zapel: Tebe Boga hvalimo. Popolnoma ga razumem.

Ljubljana, 20. maj 1945

Dogodki tega dneva so me zdelali. Večkrat se zalotim, da se mi za trenutek stoži po Klimachu. Take misli kot grešne hitro zavrnem, saj sem vendar v beli svobodni Ljubljani, pri dobri daljni sorodnici gospe Polonci.

Župnik v Grahovem je spoznal, da nisva nevarna, in se zelo spoprijateljil z nama. Zjutraj naju je pospremil prek Petrovega sedla in nama voščil srečen povratak. V Železnikih sva se javila v kra-jevni pisarni, uslužbenec je zapisal najine podatke in rekel, naj sedeva, potem pa odšel in vrata za seboj zaklenil. Tako sva preždelo dobro uro. Takrat se je pred zgradbo ustavil konj, vprežen v lojtrski voz. Skozi okno sva videla, kako je partizan prignal vklenjenega človeka in ga namestil na voz. Takoj nato so odklenili še nama in naju pozvali, da prisedeva. Tudi partizan s puško nas je spremljal. Brez besed smo se vozili do Škofje Loke, v srce pa me je grizel mrzel strah: »Kaj v tej deželi dahavce – žrtve fašizma – obravnavajo kot zločince?« V Škofji Loki naju je partizan napotil v tamkajšnji urad, vklenjenega pa je odpe-ljal. Ker sva bila dovolj prestrašena, se nisva nič pritožila nad doseda-njim obravnavanjem. Končno sva dobila od partizanske straže potrdi-lo, da smeva potovati v Ljubljano. Smrt fašizmu – svoboda narodu. Pravkar so naložili tovornjak, namenjen v Ljubljano, in šofer nama je dovolil, da se peljeva z njim. Gredoč smo srečali procesijo, ki je svoj živ dan ne pozabim. Čujte, srečali smo kilometre dolgo procesijo opoteka-jočih se, razcapanih, deloma v uniforme oblečenih, na smrt prestraše-

Po štiridesetih letih srečanje z Nikolajem Saliwadnijem

Poslednje srečanje dachauskih duhovnikov na tem svetu, Dachau 1990

nih ljudi. Partizani na konjih so jih spremljali. Kaj v Sloveniji vojna še ni končana?

V Ljubljani sva se z Vladom poslovila in domenila, da se pojutrišnjem spet dobiva pri izhodu iz mesta. Pri Polonci so me sprejeli kakor svojega in kar neradi pustili, da sem zvečer šel pozdravit prijatelja Valerijana Učaka v Križanke. Po hodniku je prihajal k meni in molil brevir. Spoznal me je in debela solza mu je kanila z oči. Nič še ni rekel, ampak pobrskal po brevirju in mi pokazal mojo novomašno podobico (po Jožetu sem mu jo takrat poslal) in zašepetal: »Mnogo smo molili za pokoj tvoje duše.«

Spodnje Gorče, 24. maj 1945

V Ljubljani sem dvakrat maševal pri Mali Tereziki v Mostah. V vojašnici sem poiskal svaka, partizana Francina. Zelo je bil žalosten, ker ni smel z menoj domov.

Na dogovorjenem mestu sva se spet našla z Vladom in kar kmalu je prišel tovarnjak, ki naju je potegnil domov. Na Gomilskem sem jaz izstopil, Vlado, moj dragi triletni sopotnik, pa je nadaljeval do Celja.

Na Gomilskem je bila doma moja mama. Seveda sem se oglasil pri stricu–botru in njegovi družini. Zgodaj popoldne je bilo. Sedeli so za mizo, jedli bi naj. Ko so me zagledali, so planili v glasen jok. Pravkar so prišli s pokopališča. Mati je lastnoročno nekje na Kranjskem odkopala svoja dva sinova, moja bratranca Franceta in Jožeta – padla partizana. Sedajle so ju zagreblji na domačem pokopališču. Teta mi je še zašepetala, da pravzaprav ne vedo, kako sta umrla. Zdaj mi je pa dovolj tega povratka v domovino. Bilo je ta tri leta včasih hudo, zelo hudo. Pa nikoli nisem dobil histeričnega napada. Tokrat sem se pogнал skozi duri in tulil, tulil. Kaj neki so si mislili?

Teta je napregla in me peljala domov. Od daleč sva videla sestro Justi, ki je prišla iz hiše. Poklicala sva jo. Ko me je izpustila iz železnega objema, ji je teta rekla: »Pojdi in reci mami, da se Francek baje vrača, da se ne bi preveč razburila.« Pred hišo je lepo negovana gredica, brata Viktorja srček. In tamle sta moja mama in brat Jože. Pustite me, da se v miru zjočem.

Zmotil nas je sosed aktivist in popisal, koliko nas je v hiši. Da sem se pravkar vrnil iz Dachaua, ga malo briga.

Spodnje Gorče, 25. maj 1945

Spet sem spal doma v podstrešni sobici. Zgodaj sem vstal, saj moram hitro pozdraviti in poljubiti mamo, ki že pripravlja zajtrk v kuhinji. Tri leta sem ji samo v pismih sporočal pozdrave in poljube. Potem pa hitro v Braslovče maševat.

Proti večeru nisem več vzdržal, ampak s kolesom odrzel v moj Šentjur. Pevci so pravkar imeli pevsko vajo. To so moji župljani, moji znanci in prijatelji. V ganjenosti, da jih spet vidim, sem bil kar nekam neroden pa tudi oni se niso prav znašli. Jožef, ki me je imel bolj rad ko svoje otroke – medtem si je obril brke, da sem ga komaj spoznal – je bil tako čuden. Je morda jezen name? sem pomislil. Takrat, leta 1942, so ga gestapovci za nekaj tednov zaprli. Morda je mislil, da sem bil jaz tega kriv. Res sva z Izidorjem pri njem večkrat poslušala »angleški radio«, saj naju je sam k temu nagovarjal. No, jutri bom spet maševal pri Sv. Juriju ob Taboru. Je vse to res?

Sv. Jurij ob Taboru, prve dni oktobra 1945

Z enim samim nekoliko večjim kovčkom in aktovko (vse moje imetje je šlo z okupatorji) se bom preselil v Gornjo Radgono. Štiri mesece sem smel spet biti tu, sedaj odhajam v popolnoma neznane kraje. Zanimivo je pa tole: ko sem se vrnil iz Dachaua in javil škofu Ivanu Jožefu, je bil hkrati pri njem sobrat Vinko. Ko ga je škof vprašal, na katero župnijo hoče, je rekel: »Prevzvišeni, v Radgono me dajte, tam me imajo ljudje radi.« Sedaj grem jaz v to Radgono. Meni je takrat škof naročil, naj se vrnem k Sv. Juriju in spet oskrbujem okoliške župnije, dokler se župniki ne vrnejo. Tako sem pastiroval pri Sv. Juriju, v Braslovčah in na Vranskem. Čudno, da sem se jaz prej vrnil iz taborišča kot oni iz Ljubljane in Hrvaške. Vsakdanje maševanje po župnijah, verouk otrok, nedeljske pridige, bolniki, pogrebi, poroke, obiski družin, poslušanje medvojnih zgodb – koliko lepe sreče sem spet užil. Pa mrzli vzhodni veter: Stalin – Tito, Smrt fašizmu – svoboda narodu, Tito – partija.

Iz Beograda se je srečno vrnila sestra Mara, iz Auschwitza so prišle sestre Logar brez Lenčke, ki je tam umrla, vsaki partizani so se tudi vrnili k svojim družinam. Končno se je vrnil tudi šentjurski župnik Jožef. Ko sem ga ves navdušen hitel pozdravit, mi je rekel: »A to je tisti gospod, ki tako lepo govori na partizanskih pogrebi.« Ker je kaplanijo zasedel krajevni odbor, se je moral za silo vseliti v zasebno sobo, jaz pa sem stanoval pri sestrah Radišek.

V nedeljo smo s prižnice prečitali pastirsko pismo jugo-

slovanskih škofov. Pred cerkvijo me je pričakal prijatelj, tudi dahavec, in me pozdravil: »Spet ste ga začeli . . .« Drugi dan sem bil po opravkih v Celju, pa sem ob povratku z vlakom v Šempetru štopal avto. Ko sem prisedel, sem ugotovil, da me vozi oznar. (Drugi se sedaj itak ne vozijo z avtom.) Tudi ta me je pohvalil: »Včeraj ste nas pa grdo zmerjali.«

V nekdanjem katoliškem domu so sklicali zbor. Nisem se ga rad udeležil. Govornik je napovedoval veliko in bogato prihodnost pod vodstvom partije, Tita in velikega prijatelja Stalina. Tiste, ki se novemu redu upirajo, pa ne čaka nič dobrega. Ko je na koncu visoko dvignil pest v pozdrav, sem se spomnil, da je v isti dvorani v začetku okupacije (tudi takrat se nisem rad udeležil srečanja) govornik končal tako, da je nekoliko drugače dvignil roko in nas pozdravil: »Heil Hitler!«

Ne da bi me vprašali, so me pred volitvami dali na listo kot kandidata za delegata v okrajni zbor. Bil sem izvoljen, pa menda ne z veliko večino, ker ljudem najbrž ni ugajalo, da se ukvarjam s politiko. Pa se res nisem strinjal s kandidaturo.

Potem sem dobil od okrajnega odbora OF Vransko obvestilo, da me je ministrstvo za notranje zadeve imenovalo za župnika pri Sv. Juriju ob Taboru. Hitro sem prosil škofijsko vodstvo, naj me nemudoma prestavijo na drugo službeno mesto, da bo mogel tukajšnji župnik nemoteno župnikovati. Ker mi prošnje niso takoj rešili, češ da stari župnik še nima pristanka ministrstva, sem z dolgo obrazložitvijo, kako je moja prestavitev zelo nujna, ponovno prosil, da se to zgodi.

Gornja Radgona, prva leta v svobodi

Ni se lahko živeti v vlogo kaplana, če si bil prej sočasno župnik več župnij. Ni se lahko živeti v nov kraj in nepoznane ljudi, če ti je srce ostalo tam, kjer si doživel toliko lepega in pretresljivega. Pa je šlo, saj me je obilna zaposlenost kar hitro zasvojila, ti dobri in verni radgonski ljudje pa so nadomestili prejšnje župljane. Pa še tole: ni mi bilo usojeno biti kaplan. Iz utemeljenih vzrokov je škofijsko vodstvo to župnijo »razpisalo«. Na prigovarjanje nekaterih sem vložil prošnjo. Skoraj prepričan sem bil, da župnije ne bom »dobil«, saj sem bil gotovo najmlajši med prosilci. Pa se je zgodilo, da sem postal župnik. O verskem in cerkvenem utripu, trudu in znoju, uspehih in porazih v tem času je marsikaj zapisanega v župnijski kroniki, še bolj pa v božjih knjigah. Iz nenapisanega dnevnika tistih let pa nekaj v naslednjem.

Z lepaki so povabili vse, ki so bili med vojno v internaciji, v taboriščih, izseljeni ali zaprti, da se javijo. Ne vedoč, za kaj gre, sem povedal zelene podatke. Že drugi dan pa me je nekdo obvestil, da

so vpisovali člane za zvezo borcev in da je tisti, ki je zapisoval, rekel: »Tale naš kaplan bi bil fejest fant, če ne bi nosil črne suknje.« Dobro, sem si mislil, če zaradi tega nisem dober, me tudi nikjer drugje ne bodo videli. Črne suknje pa nisem nosil, ker je nisem imel.

Začeli so me »obiskovati«. Prav nič nisem bil vesel teh obiskov. Prvič je bil osladno prijazen: »Vi ste bili žrtev fašizma, veliko ste trpeli, vam pripada vodilno mesto med duhovniki v tem okraju. Če boste sodelovali z nami, lahko mnogo storite za domovino.« Ko sem mu dal vedeti, da je moje delo dušno pastirovanje, je takoj obrnil ploščo. Že tisti večer sem zvedel, da se pravzaprav pred gestapom nisem dobro obnašal, da je sumljivo moje ravnanje v Dachauu, da sem tako rekoč izdajalec. Ob drugem obisku je bil že ves surov, navajal mi je dokaze za moje izdajstvo in grozil. Ko sem nekajkrat s pestjo udaril po mizi, da ne dovolim takega zmerjanja, je sicer odšel, v mene pa se je zalezal strah. Uvidel sem, da skušajo moje trpljenje v Starem piskru in taborišču, na kar sem bil doslej ponosen, tako zrežirati, da bom pristal v zaporu in še kje. Takrat so namreč v Mariboru sodili »mojemu« gestapovcu Wiegeleju, ki mu ob koncu vojne ni uspelo pobegniti. Očividno so hoteli mene tako »pripraviti«, da bom pokorno hkrati z njim sedel na zatožni klopi. Da ne bi domači videli, kako sem prestrašen, in bi sestra Justi še huje ne trpela, sem šel tisti dan v Maribor. Izstopil sem iz avtobusa in videl ozvočen ves glavni trg. Stopil sem k prvemu zvočniku in po treh letih takoj zopet slišal Wiegelejev glas: »Jo, was den Puncer und Saveršnik anbelangt, das war bela garda.« Zdelo se mi je, da bi moral zakričati, pa sem se seveda obvladal. Konec leta 1944, ko so zopet prišli Slovenci v Dachau, sem od njih prvič slišal besedo bela garda, jaz pa bi naj to bil že leta 1942. Sodnik, moj sošolec, je menda pravilno ugotovil, da hoče Wiegele s tako izjavo partizansko sodišče pridobiti, češ glejte, pretepal sem vaše nasprotnike, ter je zasliševanje nadaljeval v drugo smer. Tako takrat ni bilo uradno ugotovljeno, da Wiegele Izidorja ni dal ustreliti, kakor je zapisano na obvestilu o 10. maja 1943 ustreljenih talcih, ampak da ga je dotokel in ubil. Saj so talci pred ustrelitvijo svojcem pisali poslovilna pisma (na primer čudovito pismo duhovnika Grešaka), Izidor pa ga ni mogel napisati. Tisti dan sem, resnico govorim, ne lažem, obžaloval, zakaj me gestapovci niso ustrelili, ko mi je bilo odprto nebo, ampak so me poslali v taborišče čakati tele »svobode«. Ozna, odlična učenka sovjetske NKVD in gestapa, zna človeka, polnega mladostnih idealov, tako zdelati, da se kakor velik zločinec boji prihodnosti. Kolikrat sem potem ponoči ure in ure čemel pri oknu in čakal, da bo avto, ki je parkiral pred tukajšnjo Ozno, odpeljal. Mnogokrat je namreč s tem avtom kdo prišel k meni »na obisk«.

Dan pred svečnico sva se s kaplanom na prostoru pred cerkvijo ves dan krepko borila s snegom in delala gazi. Neusmiljeno je snežilo. Ko sem šel na svečnico zgodaj zjutraj odklepat cerkev, je s ključem nisem mogel odpreti. Vetrna uta pri stranskem vhodu je bila vsa zapolnjena z ogromno snega, visoki podboji glavnih vrat tudi. Stara obrabljena metla je bila kot okras zasajena v to »umetnino«. Seveda nismo ugotovili, kdo je tako pridno delal ponoči, kakor tudi ne, kdo je prepikal vse gume na avtomobilih, s katerimi so me neki večer obiskali inženirji (med njimi moj svak), ki so gradili Mariborski otok.

Koloradski hrošči so v tistem času najraje prilezli na dan ob nedeljah med deseto mašo. Da je treba to mašo ukiniti in ljudem omogočiti pobiranje hrošča, so pritiskali. Starokopitnež kot sem, pa sem menil, da je treba Boga bolj ubogati kot cesarja.

Z dopisom me je sekretar Socialistične zveze zelo vljudno povabil na razgovor. Kakor sem pričakoval, me je takoj ob prihodu predal oznarju v sosednji sobi. Ta se me je pa bal in je za vsak primer pri razgovoru položil pred sebe na mizo revolver.

Prijaviti je treba, koliko si zaslužil s svojo »obrtjo«, koliko pridelal na njivi in koliko je to vredno. Ker zaradi snega s kolesom ni šlo, sem s starimi smučmi drsel k župniku v Apače. On ve, po čem je kilogram fižola, ajde, krompirja in drugih pridelkov. Pri najboljši volji in državljanski zavesti pa davkov nisem mogel plačati v določenem roku. V cerkvi ne smemo pobirati, najnujnejše za cerkev krijem s svojimi prihodki, tudi mežnarju in organistu dajem skromno nagrado iz svojega. Tako se je zgodilo, da je prišel davkar in mi zarubil kolo, ki mi ga je mama kupila ob maturi. Kako sem s tem kolesom pastiroval po župnijah v Savinjski dolini. Mi ga bo uspelo sedaj rešiti?

Otroke, ki hočejo obiskovati verouk, so morali starši pismeno prijaviti. Tisti dan jih je bilo kakih osemdeset kar v cerkvi pri verouku. Prišel je miličnik, kapo je pozabil sneti, in vprašal: »So se vsi prijavili?« Na stranskem oltarju sem hranil debel sveženj neurejenih prijav, kakih šeststo jih je bilo. Pokazal sem mu v smeri svežnja. Malo je listal, potem pa menda ugotovil, da se ne da nič ugotoviti, in odšel. Otroci, bledi in prestrašeni, so me gledali in čakali, kaj bom rekel. Nič nisem upal reči.

Na pustni torek je prišel kontrolor DES-a in pregledal, kolikšen je naš pavšalni odzem toka. Vpisal je žarnice, likalnik in mali kuhalnik. Dnevu primerno je bil kontrolor malo v rožicah. Tudi pri nas je pojedel dva krofa in spil kupico vina. Po nekaj mesecih je spet prišla kontrola, nato pa je šef DES-a obtožil župnika »nezadostne prijave pavšalnega odvzema električne energije«. Ponovno je obračunal tokovino, obdolženca pa prijavil javnemu tožilcu. Hudi dnevi so bili to, ker

se v tej sicer zelo pravni družbi lahko zgodi, da te obdolžijo tudi kraje, čeprav nisi kradel, in greš v zapor. Ko tako ponoči premišlujem, kaj se mi spleta, mi pade v glavo: kaj če je morda še kje papir od tistega pustnega torka. Skočim iz postelje in iščem po mapah. Res sem ga našel. Izkazalo se je, da sem takrat prijavil celo večji odjem električne energije od resničnega. Tako takratnemu šefu DES-a (vnet za vse dobro me je zelo mrzil) ni uspelo. Sicer pa je nedolgo potem prišel navzkriž s svojimi pajdaši in prav nemarne reči smo slišali o njem.

Nekega dne se je pogovor z oznarjem raztegnil v pozen večer. Končno se je le naveličal in zaključil: »Pojutrišnjem ob osmih zvečer vas počakam ob poti na grad, da bova nadaljevala.« Vesel sem bil, da je odšel, spal pa tisto noč nisem skoraj nič. Ob osmih zvečer, tako sem razmišljal, je tema, ob poti na grad je polno grmovja. Ko je prišla tista ura, sem sestri voščil lahko noč, se neopazno zmuznil v cerkev in vrata zaklenil. Z Jezusom sva se pogovarjala in prav razločno mi je govoril na srce: »Ne boj se, saj sem s teboj.«

To vem, da v cerkvi ne smem pobirati od vernikov nobenih darov, toda ker sem bil na veliki petek in soboto precej ur v spovednici, nisem mogel preprečiti, ko so ljudje metali drobiž v nabilnik, drugi pa kar na tla pri božjem grobu. Prišel je miličnik (ker je uniformiran, se mu v cerkvi ni treba odkriti) in je v smislu zakonskih predpisov obojni drobiž zaplenil. Ker se je njegovim zdelo, da je znesek premajhen, so župniku naložili še denarno kazen, saj »je sprejemal prostovoljne prispevke, dasiravno mu je bilo znano, da je to prepovedano, in je sam priznal«. Dobro sestavljeno pritožbo je oblastni odbor v Mariboru zavrnil. Bog me je kaznoval, da je nepostavno pridobljeni denar, ki sem ga v duhu že videl v cerkveni blagajni, vzela roka pravice in še globo sem plačal iz svojega.

»Ste član Socialistične zveze?« me je vprašal oznar, čeprav je dobro vedel, da nisem. »Ne,« sem rekel. Ker je organizacij še več, je stavil še več vprašanj. Ko sem na vsa odgovoril z ne, je rekel: »Mi potrebujemo za stanovalce še dve sobi v župnišču.« (Že prej so nam vzeli pet sob.) Tako odslej prebivam, spim in uradujem v pisarni. Kadar imam duhovnika v pomoč ali koga na obisku, mu ponoči odstopim pisarno, sam pa spim na hodniku za zasilno zaveso. V sobi ob cesti prenočujejo na zasilnih ležiščih štirje aktivisti. Premalo sem bil previden, ko sem neko jutro zgodaj odhajal v cerkev in na stopnišču srečal skoraj nago žensko bitje. Meni je bilo nerodno, njej menda ne.

Tudi poverjenstvo za prosveto me je povabilo na razgovor. Razgovor pa je, kakor sem tudi tokrat pričakoval, potekal z dokaj neprosvetljenim oznarjem.

Tisto leto je bilo farno žegnanje precej razgibano. Dopoldne pred praznikom je morala sestra Justi nehati pripravljati

potico in vestnemu zasliševalcu poročati, koliko smo v prejšnjem letu pridelali pšenice, fižola, ajde, prosa, krompirja in drugih božjih darov. Na predvečer so v nočnih urah zastopniki zbora volilcev prinesli župniku protestno pismo zlasti »glede nameravanega odtegovanja od dela naših kmetov, delavcev in uslužbencev na dan 29. junija, ko je navaden delovni dan, s tem da ste predvideli slovesno praznovanje tega dne s cerkvenimi obredi ob 6., 8. in 10. uri in baje tudi popoldne«. Na praznik sam sem moral na zaslišanje ob 8. uri. V cerkev sem se vrnil, ko je bil kaplan Jože ob pozni maši že na prižnici. Postavil sem se tako, da bi me mogel videti. Res je začel še bolj gromovito govoriti, ko je ugotovil, da me niso zaprli. Komaj pa je kaplan odmaševal, je že prišel miličnik in me spet »povabil« na zaslišanje. Moji žegnanjski povablenci so brez mene sedli za mizo in nič kaj jim ni teknilo, čeprav je Justi skuhalo dobre reči. Dan po žegnanju sva oba s kaplanom dobila odločbo o kazni »radi poučevanja šoloobveznih izven verskih obredov«. Šli so nama pa na roko, da lahko kazen, če ne plačava, odsediva s 23 oziroma 10 dnevi.

Ko smo v zimi obhajali bogoslužje pod streho, s katere ni bil očiščen sneg, je bilo spet treba pred sodnika za prekrške. Ker pa je bil naš sodnik za prekrške pametnejši od tistih, ki so nas k njemu poslali, me ni kaznoval. Saj so množice naših otrok dan na dan ves dopoldan sede le pod neočiščeno streho. Vrh tega je cerkveno ostrežje neprimerno močnejše od ostrejša naše stare šole.

Ko v cerkvi zvoníš, moraš gledati na uro, ker je dovoljeno zvoniti največ pet minut. Naš mežnar Binček ni pravočasno nehal zvoniti. Zaradi storjenega prekrška je bil kaznovan z globo.

Tudi časopisi me sramotijo, polni so laži in podtikanj. Obešen in od Wiegeleja z žilavko bit po podplatih sem prvič slišal ime Melaher in potem po mnogih takih bičanjih »priznal«, da sem z njim sodeloval. To »resnico« sedaj ponovno razglašajo. Onega, kar sem tudi »priznal«, da sem namreč vedel za zasnovani partizanski napad na graščino Straušneg, pa tega nisem prijavil, pa ne objavljajo, ker bi bilo v moj prid. Scripta manent (zapisano ostane). Hudo je biti ožigosan za »izdajalca«, ko veš, da so vsa imena v zasliševalnem zapisniku prepisana iz zapisnikov drugih prebičanih oseb. Pa ne smem zakričati in protestirati, ker vem, da bi me takoj zaprli in tako obdelali, da bi sam »priznal«. Izdajalec sem. Ubogi moji farani, ki berejo te časopise in zvejo, kakega župnika imajo.

Škof so nam poslali okrožnico, »nanašajočo se na poučevanje verouka, v kateri so navedene neresnične vesti o ljudski oblasti«. Ker sva okrožnico vernikom prebrala, sva bila s kaplanom kaznovana vsak z globo 2000 din ali pa po 10 dni zavora.

Ljudsko oblast sem hotel goljufati in sem mladino pri-

pravljaj na prejem zakramentov v zvezi z nedeljsko mašo, ker verouka ne smem učiti. Razkrinkali so me in tudi to početje prepovedali, ker župnik »iz dosedanjega zadržanja (bil je že večkrat kaznovan) ne nudi jamstva, da ne bo sestanka z mladino zlorabljal v reakcionarne politične namene«.

Hudo je bilo, ko so za kraj zasliševanj določili Ljutomer. Z zarubljenim biciklom sem večkrat takoj po maši meril prašno ali pa blatno cesto. Med »razgovorom« je tovariš za trenutek pozabil na lepo vedenje in mi je zabrusil: »Tako bi te klofutil, da bi te neslo v tistole steno.« »Natanko tako so me od stene do stene klofutili gestapovci,« sem odvrnil. »Janko,« je ves histeričen zavpil tovarišu v sosednjo sobo, »ta baraba pravi, da sem jaz gestapovec.« Janko je prišel in jaz sem mu razložil, kako je bilo. Potem sem smel kmalu domov. Razgovor me je tako zdelal, da sem na samem stopil s kolesa in v travi nekaj minut počival. Ko sem prišel domov, je sestra pekla pecivo za bližnje godovanje in zelo sva bila srečna, da se je v Ljutomeru dobro izteklo. Takrat pa je potrkalo in miličnik je med vrati povedal: »Tovariš župnik, iz Ljutomera so telefonirali, da se jutri ob osmih javite tam.«

Prijatelj Lovro mi je podaril drobno knjižico: Sveti Juda Tadej priprošnjik v sili. Odslej ta Jezusov bratranec nima miru pred menoj. Nadlegujem ga z devetdnevniciami. Ko eno končam, začnem drugo. Tisto molitev V brezupni stiski znam že na pamet. Ko me hoče zasvojiti malodušnost, se z njo kar precej okrepim, da morem naprej opravljati svoje dolžnosti in se v bridkosti ne vdam pijančevanju. In kar je najvažnejše, da ne klonem in ne postanem njihov sodelavec. Moj Bog, kaj sem storil? Že mesece in mesece živim in se bojim kakor kak velik zložinec, ki mu je roka pravice na sledi.

»Življenje damo, Trsta ne damo,« je odmevalo po naših ulicah tisti večer. S kaplanom sva bila povabljeni na trgatve, potem pa sva se po stranskih potih komaj neopazno vrnila domov. Naslednji dan sem z vlakom potoval domov in s seboj tovoril del grozdja, ki sem ga dobil na trgatvi, da ga poklonim mami. V kupeju se je namestil tudi aktivist, ki je prejšnji večer najbolj kričal po ulicah. Ko je gledal skozi okno, sem opazil, da ima v hlačnem žepu revolver. Vso pot sem preživljal v strahu, da so ga morda poslali meni za spremstvo, saj me je od časa do časa zvedavo ogledoval. Prej, v nedeljo, namreč nisem raz prižnico povedal, da življenje damo, Trsta pa ne – kakor so mi na Ozni naročili. Ko sem v Celju strahoma izstopil in ni šel za menoj, sem sam pri sebi ugotovil, da me je že vsega strah.

Planinsko društvo Ljutomer me je obvestilo, »da ne morem biti član planinskega društva, ker nisem član Socialistične zveze«. Že prej mi je isto povedal oznar ob razgovoru. Ker menim, da milica ne bo stražila dohoda v skale, nameravam kljub temu v planine,

da tam gori vsaj za nekaj ur pozabim na »svobodo«, ki kakor nepredirna meglja pokriva dolino. Še pod okupacijo sva s Srečkom večkrat pohitela v planinski svet in v taborišču sem sam pri sebi večkrat zapel: Enkrat le še na višave.

Da kaplan Jože ne bi potrošil skromnih prihrankov, ni plačal kazni, ampak je vsoto odslužil s štirinajstdnevnim zaporom v Ljutomeru. Tako so mimoidoči Ljutomerčani v teh dneh pogosto čuli, kako je v celici s svojim mogočnim glasom pel Mariji v čast. Kaj je pa ušpil, da so ga morali kaznovati? Drznil si je iti skozi javni prostor – gostilniško sobo – v kamro spovedat in obhajati bolnico. Ker sem se tudi jaz pregrešil, »ko sem opravljal spoved za različne osebe v stanovanju Alojza N. v Staveškem vrhu«, so tudi meni naložili globo tri tisoč din. Domisljal sem si, da sem medtem, ko kaplan sedi, nepogrešljiv na župniji, zato nisem šel sedet, ampak sem plačal.

Procesijo na pokopališče na vse svete je OLO dovolil s pogojem, da se izognemo Partizanski cesti in Trgu svobode. Ker je tako nemogoče priti na pokopališče, smo mislili, da je pomota, ter vseeno šli. Zato sem moral k sodnici za prekrške v Mursko Soboto. Ker pa se je ta pisala kakor jaz, namreč Joža Puncer, me ni kaznovala.

Zvečer smo skupno odmolili družinski rožni venec, nato je poropotalo na vežna vrata. Oznar je zopet pri nas. Za začetek je opravičil svoj prihod, češ da se pri nas skriva pobegli Vinko, ko pa je videl, da me s tem ni splašil, je ubral druge strune . . . Tri nočne ure sva napravila s praznimi obdolžitvami in mehčanjem. Taka reva, invalid šepav in z ukrivljenimi rokami, da se ti skoraj smili, pa mi je nagnal strah v kosti, ko je razgovor končal: »Pripravite se, šli boste z menoj.« Šla sva v kuhinjo in rekel sem sestri: »Justi, v zapor grem.« Močna ženska, ta moja sestra. »Kaj, zaprli ga boste, ga niso že gestapovci dovolj pretepali, sram vas bodi, nikamor ne bo šel.« Najbrž je bila aretacija samo sredstvo pritiska, ker je odločil: »Ostanite zaenkrat, toda mi pričakujemo, da se spremenite.« Nato mi je sestra pripovedovala, kako je med zasliševanjem prišel v kuhinjo in vprašal, kje imamo kup krompirja. Ker da se pod krompirjem v bunkerju skriva ubežni Vinko, sta morala s kaplanom v klet krompir premetavat. Ko se je oznar vrnil k meni, sta tudi onadva odšla v kuhinjo in molila rožne vence.

Kapelski župnik Matija mi je po neki ženski na dan pred vsemi svetimi poslal ozek listič, na katerem je pisalo: Ibis, redibis (šel boš, vrnil se boš). Vem, kako tudi kapelskega oznarji obdelujejo, menda mislijo, da so ga že zlomili, pa so mu zaupali, da bodo radgonskega malo zaprli, pa spet izpustili. Ne da bi se sestri in kaplanu zaupal, skušam z obilnim delom zadovoljiti župljane ob teh praznikih. Roke se mi tresejo in zebe me. Tudi se ni zanesti na sporočilo. Kaj če bodo

oznarji kakor vedeževalka Pitija v Delfih pristavili še »non?« (Šel boš, vrnil se ne boš.) Živce so mi dobro nategnili, prišli pa tokrat niso.

Kaplanu Jožetu so na jožefovo prišli voščit nekateri prijatelji, med njimi nekaj nameščencev, ena učiteljica, dva trgovca. S skromno večerjo smo proslavili. Čez tri dni so vsi udeleženci na polovici pole papirja dobili odpoved službe. Nehote smo krivi njihove nesreče. Že večkrat mi je kdo očital, da se grede po ulici ne pogovarjam z dobrimi znanci, ampak jih samo bežno pozdravim. Ko pa vem, da kar takoj dobijo črno piko, če jih vidijo v moji družbi.

Neznansko me sovraži naš »notranji«. Pa še prek ceste stanuje. Ne sovraži me seveda, ker bi mu kaj storil, ampak v svetem prepričanju, da je treba to farško zalego uničiti. Neko dekle, katere brat je pobegnil prek Mure, izsiljuje za svoje posege. Z majhnim otrokom v naročju jo je poslal k meni. Vsa živčna je prosila, naj ji posodim kako knjigo. Gotovo ga zanima, kaj ji bom dal. Dal sem ji torej Sveto pismo in jo odslovil. Nedolgo zatem je ta »notranji« zapustil naš kraj in kmalu smo v časopisu videli majhno notico o njegovih prestopkih. Malo preveč ga je lomil.

Sprašujem se, kaj so naredili iz moje mladosti vsi ti, ki so se in se še znašajo nad menoj pod gesli: GESTAPO, SS, OZNA? Wiegele je mrtev, obesili so ga, SS in njej podobno je propadlo, sedaj mi je usojeno – ne brez božje volje – živeti v »svobodi naroda«.

Kako zaprt je ta naš župnik, kaj ga neki grize, najbrž razmišljajo moji župljani. 6. aprila 1941 sem se zavedal, da bo okupator grd in surov s slovenskimi duhovniki, pa sem kljub temu navdušeno stopil pred škofa, da me je posvetil v mašnika. Če bi takrat vedel, da bodo tudi slovenski bratje po vojni grdi in surovi z menoj, bi si morda premislil. Dobro, da nisem vnaprej vedel. Končno je tudi takole po svoje lepo in osrečujoče biti v Gospodovi službi. Saj hodi pred nami v okrvavljenem plašču s križem na rami in vabi: »Kdor hoče za menoj, naj vzame svoj križ.«

Sklep

Pogosto, ko zaprem oči, prihajajo spomini. Zaprt med dvojna vrata vidim in slišim, kako gestapovski korobači sekajo rane Ferdinandu Potokarju, s svetlimi vojaškimi škornji ga brcajo v trebuh. Sprejema udarce, a jih ne vrača. Krvavo je njegovo telo, a maziljene roke mu niso krvave. Niso omadeževane s tujo krvjo. Kakor bazilika je: ko jo utrga-jo, odišavi roko, ki jo je zmečkala. Ferdinand, tebe so zmečkali pred mojimi očmi. Zmečkan je zmagal nad nasiljem in hudobijo. Ohranil se je njegov verz, na pisalni mizi ga je imel:

*Moči, moči mi daj, Gospod,
da ko objame me slabost,
krepost
me najde spet moža.*

Še se v mislih srečujem s teboj, Izidor, veš, tam na stopnišču grofije. Kako si mi zašepetal: »Vso noč sem visel. Če sem popolnoma stegnil noge, sem se s palcem dotaknil tal.«

V naši cerkvi imamo v križevi kapeli veliko skulpturo svetega Sebastijana, privezanega na drevo. Puščice so se mu zadržle v telo. Kadar ga gledam, se spomnim nate, Izidor.

Kadar pa se spomnim na vasico Klimach, kjer sem se znova rodil in zopet slavil »novo mašo«, mi srce zaigra. Za tisto doživetje mi lahko zavirate.

Pa tudi večeri, ko sem se srečno vračal z zasliševanj k tebi, draga sestra Justi, so bili prisrčno srečni v zavesti, da se tudi tokrat nisem prodal.

Za to pisanje se na koncu opravičujem tistim, ki so več trpeli, pa ne morejo napisati, ker so morali v teh grozljivih letih umreti.

Profesor Miloš Rybář, član odbora MD in zgodovinar, ki je knjigo Franca Puncerja predlagal za redno zbirko MD, je želel, da bi avtor pojasnil vsa imena nastopajočih v pripovedi. Do tega bi najbrž tudi prišlo, če ne bi nad osamosvojeno Slovenijo zadivjala jugoslovanska zvezna soldateska in prav v Gornji Radgoni, kjer Franc Puncer uživa zaslužen pokoj, povzročila razdejanje, ki se ga nihče ni nadejal. V tistih dneh smo korigirali stolpce knjige in dodajali, kar je še manjkalo. Avtorju je bilo nemogoče priti do vseh potrebnih podatkov. Zanesel se je na svoj spomin in vsaj kratko označil nekatere. Tu jih navajamo in dodajamo v zaklepaju stran, kjer na ime v knjigi prvič naletimo.

Matej Krof, rojen 9. 9. 1916 v župniji Mežica, umrl nepojasnjene smrti 23. 5. 1950 kot župnijski upravitelj na Črni. (str. 10)

Janez Atelšek, rojen 25. 5. 1882 na Ljubnem, umrl 22. 2. 1965 kot upokojeni župnik in dekan v Braslovčah. (domači dekan, str. 11)

Janez Šketa, rojen 7. 5. 1882 v župniji Braslovče, umrl 5. 11. 1946 kot župnik pri Sv. Marjeti niže Ptuja. (str. 11)

Franček Petek, rojen 4. 11. 1916 v Framu, zaradi bolezni ni bil v mašnika posvečen skupno s sošolci 6. aprila, ampak posebej 20. 4. 1941, umrl kot upokojeni župnik v Ločah dne 20. 2. 1959 v Framu. (str. 11)

Feliks Podpečan, rojen 30. 12. 1914 v Galiciji, po posvečenju je deloval na Dobrni, po zaporu v Starem piskru in Mariboru je prišel januarja 1943 v Dachau in tam ostal do konca vojne. Umrl je kot župnik v Makolah 10. 2. 1970. (str. 12)

Izidor Završnik, rojen 4. 4. 1917 v župniji Sv. Jurij ob Taboru, družina je živel na Gomilskem. Že kot dijak in bogoslovec je kazal izredne sposobnosti v študiju, risanju, pesnikovanju. Zaradi obolelosti ni mogel biti posvečen v mašnika skupaj s sošolci, ampak nekaj tednov pozneje (11. 5.). Ko je pod okupacijo oskrboval domačo župnijo Gomilsko, je s spretnim ponarejanjem listin mnogim pomagal prebegniti v ljubljansko pokrajino. Dvakrat zaprt v Starem piskru je bil strahotno mučen. Ohranjen je razglas okupatorske oblasti, kjer je med 25. dne 10. 3. 1943 v Mariboru ustrelenimi talci na drugem mestu naveden tudi Izidor. (str. 11)

Stanko Strašek, rojen 27. 10. 1917 v Zibiki, umrl 27. 7. 1968 v Malinski. (str. 14)

Jože Lončar, rojen 25. 3. 1918 v Grajski vasi, umrl kot župnik pri Sv. Marjeti pri Rimskih toplicah 12. 11. 1972. (str. 15)

Viktor Breznikar, Rojen 26. 2. 1915 v Orli vasi, župnija Braslovče. Duhovniško službo vrši v Walla Walla, ZDA.

Franček Krajnc, rojen 4. 10. 1910 v Ločah, bivši kaplan v Braslovčah, umrl kot župnik na Frankolovem 13. 6. 1971. (str. 17)

Av gust Ulaga (1908–1990) organist pri Sv. Juriju ob Taboru, dokler ga niso v jeseni 1942 aretirali gestapovci. (str. 20)

Ferdinand Potokar, rojen 31. 8. 1911 v Dolu pri Hrastniku. Kot škofovega tajnika v Mariboru so ga gestapovci po nečloveškem mučenju v Celjskem piskru pobili 5. 11. 1942. (str. 29)

Milko Plavšak, eden od številnih ustreljenih talcev iz župnije Sv. Jurij ob Taboru. (str. 33)

Adolf Cizej, sojetnik v Dachauu. (str. 40)

inž. Joco Tanšek, sojetnik v Dachauu in Haunstettenu. (str. 40)

Vlado Močnik, sojetnik v Starem piskru, Mariboru, Dachauu, taboriščih Haunstetten, Gablingen in Pfersee. Po osvoboditvi je opravljal razne družbene funkcije v domovini in inozemstvu. Že nekaj let je pokojni. (str. 35)

Franc Puncer
DUHOVNIK V TABORIŠČU SMRTI
(iz nenapisanega dnevnika)

Slovenske večernice 141

Izdala in založila MD CELJE v redni zbirki 1991

Ilustracije iz avtorjevega arhiva
Lektorirala Andreja Peček
Oblikoval Marjan Paternoster
Besede o avtorju napisal dr. Jožef Smej

Urednik zbirke Matija Remše
Za založbo p. Hieronim Žvegljč

Celje 1991
26000 izvodov
Tiskali v tiskarni Delo
Ljubljana

ISBN 86-7577-048-0

Franc Puncer:

DUHOVNIK V TABORIŠČU SMRTI

Upokojeni župnik iz Gornje Radgone se spominja pretresljivih let, ki jih je preživel v celjskem Starem piskru in v Dachau. Nemci so mu stregli po življenju. Preživel je smrtno grozo uničevalnega taborišča, spoznal, kako krhko je človekovo notranje razpoloženje za dobro, po zmagi zaveznikov pa se je vrnil domov, kjer ga je v svoje »ljubeznivo« naročje sprejel rdeči totalitarizem. V letošnjem letu mu je bilo dano preživeti divjanje jugo soldateske po Gornji Radgoni in okolici. Kaj ga še čaka?

MOHORJEVA
DRUŽBA

REDNA ZBIRKA MOHORJEVE

DRUŽBE CELJE 1991

Koledar 1992

Ivan Sivec: In večno bodo cvetele lipe

Franc Puncer: Duhovnik v taborišču smrti

**Jakob Emeršič, Vinko Škafar, Janko Čar:
Slomškovo berilo**

Jože Maček: Za zdrave rastline

**Vojan Tihomir Arhar: Zapiski veselega
vrabčka**